

St. II. 3196.

1888. MÁRCZIUS.

XII. ÉVFOLYAM.

III. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1888.

TARTALOM.

Kassai Gusztáv. Vajon Plato a föld nyugvásit vagy forgását tanította-e?

Váczy János. Szemere Miklós költészete. I.

Bayer József. G. Gorove László drámái. I. Jetzid és Hába.

Barbarics L. R. A «kész» és «egész» mondattani sajátosságai.

HAZAI IRODALOM. Ring, Historia Apollonii regis, **Ábel Jenő.** — Holzweiszig, Latin nyelvtan és Gyakorlókönyv, **Beksits Ignác.** — Csengeri J., Jegyzetek Homeros Iliasához, **Hóman Ottó.** — Lévay-Vida, Görög-magyar és Magyar-Görög szótár, **Bartal Antal.** — Pirchala I., Latin nyelvtan reáliskolák számára, **Hóman Ottó.** — Maywald J., Görög nyelvtan, **Spitkó Lajos.** — Riedl Fr., Rhetorika, **Beöthy Zsolt.** — Vozáry Gy., Vörösmarty Két szomszédvára, **Marusák Pál.** — **Székely J.,** Magyar Játékszín, **Solymossy Sándor.** — Szemák I., Német olvasókönyv I., és Kún Pál, Német irodalmi olvasmányok, **Heinrich Gusztáv.**

VEGYESEK. Magyar hírlapok 1888. — Philologiai Társaság. — Meghaltak. — Beliczay J. A magyar stílről, **Kelemen Béla.** — Német hírlapok Európán kívül. — Az egri érseki könyvtár ónémet kéziratái. — Otfrid viszonya keresztény latin költőkhöz. — Petőfi-Múzeum. — Egyetemes Könyvtár. — Egyetemi Lapok. — A «Roman» szó értelmének változatai. — Könyvészet.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 lnyji terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállításai arai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reklamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság penztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utca 9. sz. küldendők.

VAJJON PLATO A FÖLD NYUGVÁSÁT VAGY FORGÁSÁT TANITOTTA-E?

Az ős hajdankorban, a természettudományok még egészen csecsemőkorában, a mindennapi jelenetek önkénytelen szemlélése volt a nem sokat ígérő út, melyen a természeti tüneményeken uralkodó törvények birtokába jutottak. Az e forrásból merített ismeretek azonban, bár a görög nemzet jelesei a világegyetemet már öntudatos észlelések tárgyává tették, kellő eszközök hiányában, csak hézagosságot és felületességet tüntethettek föl,¹⁾ sőt sokan, bizva a tünemények szemlélése közben fölébresztett képzelődés sugallatában, gyakran a legfurcsább gondolatokra vetemedtek, így pl. hogy a nap egy nyilásból kiömlő tűz, melynek betömése okozza a napfogyatkozásokat (Anaximander), hogy az álló csillagok mintegy fejei az égboltozatba bevert arany szögeknek (Anaximenes).²⁾ Ámbár ilyen tévedések ismerete reánk nézve, ha nem is tényeiben de igen is későbbi következéseiben nem csekély fontossággal bír, a mennyiben egyrészt utat tör a philosophia terén való magasabb művelődés fokához, másrészt megóv minket azon képzelődéstől, mintha már az igazság tetőpontját elértük volna; mindazonáltal előre meg kell jegyeznünk, hogy Plato korában a görögök csillagászata már kibontakozott ezen gyermekes stádiumból és hogy a bölcselők³⁾ mindinkább belemélyedtek a természet szemlé-

¹⁾ L. Alexander v. Humboldt, Kosmos, II. B. Stuttgart und Augsburg, 1847, 139. lap: Die Kenntniss der Natur, als älteste Physik der Hellenen, war mehr aus inneren Anschauungen, aus der Tiefe des Gemüths, als aus der Wahrnehmung der Erscheinungen geschöpft.

²⁾ V. ö. Wolfgang Hocheder, Ueber das kosmische System des Platon mit Bezug auf die neuesten Auffassungen desselben. Programm des Gymnasiums zu Aschaffenburg für das Jahr 1854 und 1855. 1. l.

³⁾ A csillagászat az ó-korban még nem szerepelt mint önálló tudomány. Philologiai Közöny. XII. 3.

letébe, úgy hogy még tévedéseik is bizonyos tiszteletre és bámulatra ragadják az embert.¹⁾

Egyike a legfontosabb kérdéseknek Plato kosmikus rendszerében, mely mind a régi mind az újabb időben a tudósok vizsgálatainak fő tárgyát képezte és még mai nap sincs eldöntve, ez: tanította-e Plato, hogy a föld nyugszik, vagy hogy forog? Az idevágó hely Platonak Timæus című dialogusában olvasható p. 40 B.; e dialogus,²⁾ ideszámítva még az Állam X. könyvét, képezi az egyedüli forrást Plato kosmikus rendszerének megismerésére. Ezen hely így hangzik: *γῆν δὲ τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἰλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας ἐμηχανήσατο, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γέγονασι.* «A földet pedig, mely táplálónk s mely a mindenségben keresztül nyúló tengely köré van tekerődve, az éjjel és nappal őrévé és eszközlőjévé tette, mint elsőt, mint legrégebbit valamennyi istenség közt, kik az égben keletkeztek.»³⁾ Mielőtt azonban ezen kérdés behatóbb tárgyalásába fogunk, helyén levőnek tartjuk, mind az ó mind az újabb kor legkiválóbb tudósainak nézeteit, melyek e kérdést illetőleg felmerültek, elsorolni és ily módon a kérdés későbbi megoldását mintegy előkészíteni.

Első helyen említendő Plato tanítványa, Aristoteles. Ez De caelo című művében II. 13. ezeket mondja: *Ἐνοιὸς δὲ καὶ κεκλιμένην ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν — sc. γῆν — ἵλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὅσπερ ἐν Τιμαίῳ γέγραπται.* «Némelyek pedig azt is állítják, hogy az t. i. a föld a középpontban fekszik és a mindenségben keresztül nyúló tengely köré tekerődzik, a mint Timæ-

mány, hanem, mint a tudományok egyáltalában, a philosophia Apólo karjain művelődött. A philosophia az ó-korban az összes tudomány rendszere volt. V. ö. Domanovszky Endre, A bölcsészet szükségképeni tudomány. Akadémiai értekezés. Pest, 1872, 7. l. Molnár Aladár, A philosophia mint külön tudomány. Akadémiai értekezés. Pest 1868. 4. l.

¹⁾ V. ö. Hocheder, Ueber das kosmische System des Platon, 1. l.

²⁾ V. ö. Teuffel, Uebersicht der platonischen Literatur, Tübingen, 1874, 22. lap: Die Schrift (Τιμαίος) ist die Hauptquelle für die Kenntniss der platonischen Naturphilosophie.

³⁾ Cicero Timæusában, ed. Klotz, cap. X. ezen helyet így fordítja: «Iam vero terram, altricem nostram, quæ traiecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem eandemque custodem antiquissimam deorum omnium voluit esse eorum, qui intra cælum gignerentur.»

usban írva van.¹⁾ Aristoteles azt akarja mondani, hogy némelyek — Plato különféle kortársai, tehát pythagoreusok is, hiszen maga Timæus²⁾ a pythagoreusi iskola híve volt — a pythagoreusi rendszeren³⁾ azt változtatták, hogy a középponti tüzet eltávolították és helyébe a középpontba (*ἐπὶ τοῦ κέντρου*) a földet helyezték és neki a planetarius mozgás helyett (*revolutio*) a tengelyforgást (*ἰλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τρεταμένον πόλον* — *rotatio*) tulajdonították. Aristoteles tehát itt Plato kortársaira céloz, a nélkül, hogy őket megnevezné, és e helyhez adott magyarázatukat elfogadja, de maga eltér ezen tanítástól és iparkodik azt okadatokkal megczáfolni. Továbbá Cicero (*Academicæ quæstiones lib. II. 39*) azt jegyzi meg, hogy vannak olyanok, a kik azt hiszik, «hogy Plato Timæusában ugyanazon tanításra homályosan utal». Kétségkívül az említett helyet értette. Cicero szavai így hangzanak: «*Nicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, cœlum, solem, lunam, stellas superaque omnia stare censet, neque præter terram rem ullam moveri; quæ cum circa axem se summa celeritate convertat, eadem effici omnia, quasi stante terra cœlum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius*». Plutarchus (*Quæst. Platon. VII. 3. p. 1006.*) egy egész fejezetet szentel ezen kérdés megfejtésének: mi Plato valódi tanítása a föld *cosmicus* funkcióját illetőleg, a föld mozgása vagy nyugvása-e? Szerinte Plato a föld nyugvását tanította. Van még egy doriai nyelvjárásban írt értekezés e czímen: *Τιμαίω τῶ Λόκρω περὶ ψυχᾶς κόσμου καὶ φύσιος*,⁴⁾ a melyet az ó-korban a locrii Timæus

¹⁾ V. ö. Dr. Georg Grote, *Platons Lehre von der Rotation der Erde*. Aus dem Englischen übersetzt von Dr. Joseph Holzamer, Prag, 1861. 13. lap.

²⁾ V. ö. Teuffel, *Uebersicht d. plat. Literat.* 22. lap: Wortführer ist der Pythagoreer Timaios aus Lokri, und auch die Ausführung meist im Sinne der Pythagoreer.

³⁾ A pythagoreusi rendszer a földnek a középponti tűz körül való forgását tanította. V. ö. Aristot. *De cœlo* II. 13: *ἐπὶ τοῦ μέσου πῦρ εἶναι φασιν, τὴν δὲ γῆν, ἐν τῶν ἀστρῶν ὄσσαν, κύκλῳ φέρεσθαι περὶ τὸ μέσον*. «A pythagoreusok azt állítják, hogy a tűz a középpontban fekszik, a föld pedig, a csillagoknak egyike, körben mozog a középpont körül». V. ö. Schwegler, *Gesch. d. griech. Phil.* 59—60. l.

⁴⁾ V. ö. Teuffel, *Uebersicht d. plat. Literat.* 23. lap: Ausser dem plat. Timaios selbst ist auch ein überarbeiteter Auszug desselben erhalten, im dorischen Dialekte, unter dem Titel *Τιμαίω Λόκρω περὶ ψυχᾶς κόσμου καὶ*

művének tartottak, a kit Plato hasonló nevű párbeszédében szerepeltet. Mint ilyen nagy tekintélyben részesült, főleg a vitás kérdésre nézve. Ámde ujabbkori kritikusok egyhangúlag osztoznak abban a véleményben, hogy ez az értekezés valamely későbbi pythagoreusnak vagy platonikusnak a műve. Ez értekezés szerint a föld a középpontban fekszik és mozdulatlan. Az aphrodisiasbéli Sándor (Simplicius tudósítása szerint ad Aristot. de cœlo, fol. 126) Aristoteles magyarázatához csatlakozik. «Nem valószínű — úgy mond — hogy Aristoteles sem a szó jelentését, sem Plato szándékát nem ismerte volna» (*ἀλλὰ τῷ Ἀριστοτέλει, φησὶν, οὕτω λέγοντε ἔλλεσθαι, οὐκ εὐλογον ἀντιλέγειν· ὡς ἀληθῶς γὰρ οὔτε τῆς λέξεως τὸ σημαίνόμενον εἶδος ἦν ἀγνοεῖν αἰτόν, οὔτε τὸν Πλάτωνος σκοπόν*). Sándor szerint az «*ἰλλομένην*» szó körmozgást jelent, vagy legalább következtetni lehet belőle a körmozgás jelentésére. Proclus azt állítja, hogy Aristoteles e helyet rosszul magyarázta, mert «*ἰλλομένην*» egy jelentésű «*σφιγγομένην*»-nel, vagy «*συνεχομένην*»-nel, és hogy Plato azzal azt akarja mondani, hogy a föld a világegyetem középpontjában mozdulatlanul fekszik.*) De ha valamely platoi hely magyarázatánál Proclus és Aristoteles tekintélye közt választanunk kell, minden esetre az utóbbiét fogjuk követni. Proclus Simpliciuossal egyetemben a locrii Timæusnak tulajdonított értekezés hitelességében bizott. Ennek következtében igen természetesen találták, hogy, ha Aristoteles Platot helyesen fogta fel, szükségképen Platonak Timæus tanítását helytelenül kellett magyaráznia. Minthogy tehát e kettő közül az egyiknek szükségképen kellett hibáznia, jónak tartották a helytelen magyarázatot Aristotelesnek tulajdonítani. Alcinous (Isagoge c. 15) ép úgy magyarázza a kérdéses helyet, mint Proclus; de csudálatos, hogy Plato szavainak magyarázatánál a földet «*ἡμέρας φύλαξ—καὶ νοκτός*»-nak nevezi és a «*δημιουργός*» jellemző epithetont egészen elhagyja.

φύσιος. Der Erste, der sie kennt, ist der Neupythagoreer Nikomachos aus Gerasa (im zweiten Jahrh. n. Chr.). Sie stammt also wohl aus dem ersten christl. Jahrh. und gehört zu den Schriften, welche in dieser Zeit unter dem Namen älterer Pythagoreer (wie des Lucaners Okellos) angefertigt wurden. Sie enthält vielerlei Unplatonisches, aristotelische Ausdrücke, Zusätze aus empirischen Detailkenntnissen, wie mystischer Art.

*) Ad Timæum IV. p. 681. ed. Schneider: *ἰλλομένην δὲ τὴν σφιγγομένην δηλοῖ καὶ συνεχομένην· οὐ γὰρ ὡς Ἀριστοτέλης οἶεται τὴν κινουμένην*.

Áttérve az újabb kutatók nézeteire, első sorban Ideler Lajos érdemel említést. E tudós «Das Verhältniss des Copernicus zum Alterthume 1808» című művében Platonak idevágó helyéről (Tim. p. 40 C) a 422. lapon ekként nyilatkozik: «Es scheint vielmehr unzweideutig darin zu liegen, dass Platon wirklich an die Achsendrehung der Erde gedacht habe». Erre megjelent Böckh Ágostontól «Commentatio academica altera de Platonico systemate coelestium globorum et de vera indole astronomiæ, Heidelbergæ, 1810.» című értekezés, melyben kimutatta, hogy a platoi Timæus a földet mozdulatlanul álló középpontnak képzei a tengelyforgás nélkül, mely, mint vélték, benne található. Böckh okadatai Idelert (Abhandlung über Eudoxus, Schriften der Berliner Academie der Wissenschaften 1830) előbbi nézetének visszavonására birták, a minnek ily szavakban adott kifejezést: Plato nem tanítja a tengelyforgást, mint azt Böckh meggyőzőleg bebizonyította. Humboldt Sándor is oda nyilatkozott, hogy Plato és Aristoteles a földet sem körforgásban levőnek, sem előhaladónak, hanem a középpontban mozdulatlanul lebegőnek képzeleték.¹⁾

Már a tudósok, úgy látszik, egyhangulag abban a nézetben állapodtak meg, hogy Plato Timæusában a föld tengelyforgását nem tanította, midőn Gruppe O. F. 1851: «Die kosmischen Systeme der Griechen» című művével lépett fel, melyben bebizonyítani iparkodott, hogy Plato a föld tengelyforgását tanította és azonkívül még a napközponti (heliocentricus) rendszert is ismerte.²⁾ Gruppe szerint tehát Plato a földnek kettős mozgást tulajdonított: saját tengelye körül és a nap mint a középpont körül. Plato, úgy mond Gruppe, volt az első, a ki azt fölfedezte, de kénytelen volt kétértelmű és homályos szavakban kifejezni, mert attól tartott, hogy kortársai vallásos érzelmeit megsérti.³⁾ Ezen nézet, melyet Gruppe páratlan tudományossággal és bámulatos elmeéllel védelmezett, Böckhöt válaszra indítá, melyet: «Untersuchungen über das kosmische System des Platon mit Bezug auf Herrn Gruppe's kos-

¹⁾ Alexander von Humboldt, Kosmos II. 139. lap: Plato und Aristoteles stellten sich die Erde weder als rotirend noch fortschreitend, sondern als unbeweglich im Mittelpunkt schwebend vor.

²⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme der Griechen, Berlin 1851, 151—172. l.

³⁾ V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre von der Rotation der Erde, 3. l.

mische Systeme der Griechen 1852» című művében közzé tett. E műben Gruppe nézetét szigorú vizsgálat alá veszi és czáfolgatja. Azonkívül még két francia tudós érdemel említést: Cousin Timæus fordításához írt jegyzetei és Martin «Etudes sur le Timée de Platon 2. tom. Paris 1841» című műve által. Böckh fő argumentuma, melyre következtetését alapítja, így hangzik: «A platoi Timæus világos és minden kétértelműségtől ment szavakban azt állítja, hogy a külső éggömbnek (csillaggömb) 24 óra alatt végbe-
menő forgása (rotatio) a nappal és éjjel váltakozását eszközli és szabályozza. A ki azt hiszi, nem hiheti egyszersmind, hogy a föld 24 óra alatt saját tengelye körül forog és hogy ez által a nappal és éjjel váltakozását szabályozza. E két állításnak egyike kizárja a másikat, és minthogy az első minden kétség nélkül a platoi Timæusban ki van fejezve, biztosak lehetünk abban, hogy a másik ugyanazon értekezésben nem lehet kimondva». ¹⁾ Ez azonban nem csupán Böckhnek, hanem Cousinnak is, ²⁾ Martinnak is fő okadata. Böckh tehát és vele együtt Cousin és Martin azt a két állítást, hogy t. i. a külső éggömb 24 óra alatt megfordul és hogy a föld is 24 óra alatt tengelye körül forog, tudományos szempontból össze nem egyeztethetőnek, összeférhetetlennek tartják; nem lehet, úgy mond Martin, Platonak illetén két összeférhetetlen rendszerből való szörnnyeteg keveréket tulajdonítani. ³⁾ De feledik, hogy Platot

¹⁾ Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 27. lap: «Es ist also abermals erwiesen, dass Platon die tägliche Bewegung des Himmels, nicht aber die Achsendrehung der Erde, durch welche jene aufgehoben wird, angenommen hat. Diese Lehre des Platon, von der täglichen Bewegung des Himmels von Osten nach Westen, ist im Timaios durchgehends mit Bestimmtheit und Entschiedenheit angenommen und in das Innerste seiner Kosmologie und Psychologie dergestalt verflochten und verwachsen, dass mit ihrer Ausscheidung das ganze Gebäude zusammenstürzt». V. ö. még 57—58. l.

²⁾ Timæushoz írt fordításában p. 339. a föld mozdulatlansága mellett felhozott okadatok harmadikában ezt mondja: Si la terre suit le mouvement de l'axe du monde, le mouvement de la huitième sphère, qui est Le Même, devient nul par rapport à elle, et les étoiles fixes, qui appartiennent à elle, demeurent en apparence dans une immobilité absolue: ce qui est contraire à l'expérience, au sens commun, et à l'opinion de Platon, exprimée dans ce même passage.

³⁾ Etudes sur le Timée vol. II. p. 86—88: «un mélange monstrueux de deux systèmes incompatibles».

nem szabad az újabb csillagászat szempontjából megítélni és hogy ez az összeférhetetlenség, mely ma napság oly szembeötlő, Plato és kortársai előtt nem volt világos.¹⁾ A korabeli pythagoreusok nem ismerték fel ezt az összeférhetetlenséget; kosmikus rendszerük egyfelől a föld mozgását, másfelől a csillaggömbnek a középponti tűz körül való mozgását tanította.²⁾ Ők nem tudták, hogy az egyiknek mozgása, a mi a hatást illeti, a másiknak mozgását szükségképen kell hogy megszüntesse, és hogy ily módon rendszerük két ellentétes tételt tartalmaz, mint azt Böckh éles elméje felismerte. De maga Aristoteles sem vette észre ezt a feltűnőnek jelzett ellenmondást. Hogy arról meggyőződjunk, tekintetbe kell vennünk Aristoteles ama következtetéseit, melyeket Platonak a föld körforgására vonatkozó tanítása czáfolatánál levont. Ő a föld állított körforgását azon az alapon czáfolja, hogy a körforgás nem természetes, hogy a föld egyenes vonalban a centrum felé mozog.³⁾ Tehát ennek az ellenmondásnak nyoma sincsen Aristoteles czáfolatában. De nemcsak Aristoteles, hanem még újabb kutatók sem akadtak erre az ellenmondásra. Ezt bizonyítja maga Böckh; azon csudálkozik, hogy az előbbi kritikuskok valamennyien figyelmen kívül hagyták ezt a fő argumentumot, noha más sokkal gyengébb okadatokat hoztak fel állításaik bebizonyítására. Az erre vonatkozó hely, melyből egyszersmind Böckh fő argumentumát és az erre állapított következtetését megismerhetni, olvasható a már emlí-

¹⁾ Intésül szolgálhatna nekik, a mit Herbart Plato bölcséletének tanulmányozására vonatkozólag mond, *Commentatio de Platonici systematis fundamento* 63—64. lap: «Quotiescunque ad philosophum a nostra ætate nostroque sensu remotum accedimus, cavendum est, ne formulis nobis usitatis, de eo, quod nos scire nobis videmur, illum interrogemus: quasi gaudium illiberale ex eius inscitia captantes, cum minus bene respondeat de iis rebus, quibus perscrutandis studii parum, aut fortasse nihil dedicaverit. Itaque desistamus querere, Platonis qualis fuerit psychologia, logica, theologia, physica! Et quamvis multa reperiantur in eius scriptis, quæ referri aliquo modo posse ad illa nostra videantur, densa tamen caligine obvoluta hæc esse queruntur omnes: nec aliam ob causam, nisi quoniam, unde ipse proficiscatur, et quo tendat, singulis locis animadvertere negleximus nostris cogitationibus nimium occupati.»

²⁾ V. ö. Aristot. de cælo II. 13. Dr. W. Bauer, *Gesch. d. Phil.* 12. 1. — Gruppe, *Die kosmischen Systeme d. Griechen*, 58—86. 1. — Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 91. és 101. l.

³⁾ V. ö. De cælo II. 13. p. 293.

tettük *Commentatio de Platonico systemate coelestium globorum* stb. 9. lapján: «Non moveri tellurem, Proclus et Simplicius ostendunt ex Phædone. Parum firmum tamen argumentum est ex Phædone ductum ad interpretandum Timæi locum: nec melius alterum, quod Locrus Timæus, quem Plato sequi putabatur, terram stare affirmat: quia, ut nuper explicuimus, non Plato ex Locro, sed personatus Locrus ex Platone sua compilavit. At omnium firmissimum et certissimum argumentum ex ipso nostro dialogo sumptum, adhuc, quod iure mirere, nemo reperit. Etenim, quum paulo supra, orbem stellarum fixarum, quem Græci ἀπλανῆ appellat, dextrorsum ferri quotidiano motu Plato statuebat, non poterat ullum terræ motum admittere: quia, qui hunc admittit, illum non tollere non potest». Ha tehát sem a pythagoreusok, sem Aristoteles, sem a sokkal későbbi kutatók nem ismerték fel ezt a csillagászati ellenmondást, lehet-e joggal követelnünk, hogy azt Platonak kellett volna észrevennie? Böckh fő érdeme kétség kívül ezen ellenmondás felismerésében áll, de azon állításának bebizonyítása, hogy Plato nem taníthatta a föld tengelyforgását, mert elvitázhatatlanul a csillaggömb mozgását tanította, mely az éjjel és nappal váltakozását okozza, korántsem mondható sikerültnek.

Az elősorolt bizonyítékok ismertetése és kellő méltatása után nem lehet fölösleges ezt a kérdést újra vizsgálat alá venni és minden oldalról teljesebben tisztázni. Mielőtt azonban a tárgyalandó kérdés fejtegetésébe bocsátkozunk, szükségesnek véljük Plato nézetét a világegyetem alakulásáról Timæus című párbeszédének nyomán előrebocsátani. Mielőtt Isten (ὁ δημιουργός) a világot teremté,¹⁾ kétféle megvolt: az eszmevilág és az anyag, amaz mozdulatlanul és változatlanul, ez chaosszerű, rendetlen, szabálytalanul mozgó állapotban.²⁾ Hogy e két elemből a világ

¹⁾ Platonak a világ teremtésére vonatkozó tétéleiről Herbart, *De Platonici systematis fundamento commentatio* 67. l. következőleg nyilatkozik: «Videmus enim, rem hic (sc. in Timæo) tractari, (mundi scilicet creationem), quæ prorsus aliena a vera scientia, atque nonnisi opinione attingenda illi videbatur. Unde sequitur: doctrinas illas Timæi de anima, de materia, cetera, recte secludi ab earum rerum ambitu, quæ proprie se scire professus sit Plato».

²⁾ V. ö. J. P. Wohlstein, *Materie und Weltseele in d. plat. Syst.* 11. lap: Es unterliegt wohl keinem Zweifel, dass die Materie als das der Ideenwelt in jeder Beziehung Entgegengesetzte gedacht werden muss, von

alakulhasson, szükség volt egy harmadik közvetítő elemre, mely a két elem közösségét és egymásra való hatását eszközölje. Ilyen közvetítő elem, mely az eszme és anyag közt középhelyet foglal el, Platora nézve a lélek, *ψυχή*; ez nem csupán gondolkodó, hanem az anyagot szervező és éltető principium is.¹⁾ E *ψυχή* nélkül tehát a világ, mely rendezett, önmagát mozgó egész képez, nem keletkezhetett. Azért az Isten mindennek előtt a világlelket alkotó az eszményi és anyagi elem keverékéből, azt mint a *κόσμος* kormányzó principiumát (*τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου*) a centrumba helyezé és innen minden irányban oly terjedelemben kiterjeszté (*ψυχήν δὲ εἰς μέσον αὐτοῦ θεῖς διὰ παντός τε ἔτεινε* Tim. 34 B.), melyet később a látható világ kapott,²⁾ azután benne a körpályákat alkotó a nagy égi testek számára és végre beleépíté magát a világot, mely ekként az öt minden oldalról keresztülható lélektől mozgást, rendet, életet nyert.³⁾ Az egész világlelket hosszában két részre hasítá és ezt a két részt egy külső és egy belső körre hajlítá, melyek közül amaz Ugyanannak a köre (*ταῦτόν*, Kreis des Selbigen) ez a Másiknak a köre (*θάτερον*, Kreis des Andern) nevet kapott.⁴⁾ E körök egyike, melyek ferdén egymás ellen irányozvák (x),⁵⁾ az

all den Attributen, welcher dieser zugetheilt werden, müssen jener die entgegengesetzten anhaften. Ist die ideelle Substanz eine ewig seiende, die keiner Veränderung, keiner Bewegung unterworfen ist, so muss der materielle Stoff ein immer werdender, in ewiger Ruhelosigkeit verharrender sein.

¹⁾ V. ö. Wohlstein, *Materie und Weltseele in d. plat. Syst.* 28—29. l. Ernst Trommershausen, *Darstellung und Beurtheilung d. Ansicht Platons über d. Wes. d. Seele*, 13. és 58. l. — Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 19. l. Tim. 35 A.

²⁾ V. ö. Böckh, *Comment. de Plat. syst. caelest. globor. stb.* 5. lap: „Verum quoniam corpus ipsum sese movere nequit, idem animam in medium imposuit eamque per universum diffusam usque ad extrema porrexit, atque etiam extrinsecus mundano corpori circumdedit.“ Dr. J. R. Lichtenstädt, *Platons Lehren auf dem Gebiete der Naturforschung stb.* 45 l. Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 18. l.

³⁾ V. ö. Haberern Jonathán, *Aristoteles és befolyása stb.* 18. lap.

⁴⁾ A *ταῦτόν* és *θάτερον* tulajdonképeni értelméről v. ö. Hermann, *Gesch. u. Syst.* 663. l. 615. jegyzet. Josef Steger, *Plat. Psycholog.* 21. lap. Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 19. l.

⁵⁾ V. ö. Dr. K. J. Windischmann, *Platons Timäos. Eine ächte Urkunde wahrer Physik.* Hadamar, 1804, 52. l. Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plato* 20—21. l.

álló csillagok köre (égboltozat), a másik a bolygók köre.¹⁾ E gömbök körforgásában mozog a lélek önmagában a világ középpontjától (*ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντη διαπλακεῖσα κύκλῳ τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα* Tim. 36. k.) a felületig terjedve és azt kívülről körülfordva. Minthogy a világlélek természeténél fogva folytonosan, változatlan törvények szerint mozog, egyrészt az anyagnak az égi gömbökben való szétterjedését, másrészt e gömbök mozgását eszközli.²⁾ Hogy ez az előadás mythicus alakba van burkolva, maga Plato bizonyítja.³⁾ Tisztán speculativ alakban nézete ez lesz: a világot mozgató erő, a benne uralkodó rendnek összetartó kapcsa a világlélek. A világlélek határozza meg a világtestek egymástól való távolságát, pályájukat és azon viszonyokat, melyek szerint a világegyetem rendezve és beosztva van. Ő ad a világnak életet, ő kölcsönöz nekünk megismerő tehetőséget, hogy a világot felfoghassuk és megismerhessük;⁴⁾ mert az ó-kor nézete szerint az egyenlőt csak egyenlővel lehet felfogni,⁵⁾

¹⁾ V. ö. Dr. W. Bauer, *Gesch. d. Phil.* 70. lap: «Die Bewegung des Fixsternhimmels ist eine vollkommene, weil sie in sich zurückkehrt und entspricht der Natur des «Selbigen» (der Ideen), während die unregelmässigen Planetenbahnen durch die Natur des «Anderen» bedingt sind».

²⁾ V. ö. Ernst Trommershausen, *Ü. d. Wes. der Seele* 14. l.

³⁾ Tim. 29 D és 69 B. V. ö. Ernst Trommershausen, *Ü. d. Wes. d. Seele* 61. l. Dr. W. Bauer, *Gesch. d. Phil.* 70. l.

⁴⁾ V. ö. Tim. 30 B: *νοῦν δ' ἀδ' χωρὶς ψυχῆς ἀδυνατὸν παραγενέσθαι* τφ. «Lehetetlen, hogy valakinek lélek nélkül ész jusson osztályrészüll». Wohlstein, *Materie u. Weltseele* stb. 38. lap: «Leben und Erkenntniss bringt sie dem Kosmos bei, sie muss also die Prinzipien enthalten, auf denen diese beruhen.» Ernst Trommershausen, *Ü. d. Wes. d. Seele* 13. lap: «Dem Weltganzen, welches alle Wesen in sich schliesst, muss eine höhere Vollkommenheit zukommen, als jedem seiner Theile (Tim. 30 A. C. 37 A.); das Vollkommenste aller geschaffenen Wesen kann aber die Welt nur sein, wenn sie auch die Trägerin der vollkommensten Vernunft ist. Da nun Vernunft Keinem zukommen kann ohne Seele, so schuf Gott zunächst die vollkommenste aller Seelen, die Alles gestaltende Weltseele, verlieh dieser Seele die göttliche Vernunft und dem Körper (des Weltalls) die Seele und vollbrachte so in der Erschaffung des Weltalls das seiner Natur nach schönste und beste Werk.»

⁵⁾ Így már Philolaus: *ἐπὶ τοῦ ὁμοίου τὸ ὁμοίον καταλαμβάνεσθαι πέφυκεν*, Böckh *Philolaus* p. 129. V. ö. Aristot. *de anima* 1. 2. Karsten, *Philos. Græc. reliq.* 321—323. Az újabb *philosophia* is azt a nézetet vallja. A világot csak azért vagyunk képesek felfogni, mert benne a mi gondolkodó

mely nézethez Plato is csatlakozott.¹⁾ Ő általa lesz a világ élő, eszes lény, ζῶον ἔμψυχον ἔννοον.²⁾ Ő az érzékibe átment eszme, azon eszme, mely nem csupán önmagában, hanem egyszersmind mint a reális világ rendező törvénye és lelke szerepel. A mondatból kiviláglik, hogy Plato kosmikus rendszerében a ψυχῆ-nek, amaz általános életerőnek behozatalával, mely örök körfolyásában az egész mindenséget keresztül hatja és a természetéletet létre hozza, a természetbölcselek mechanikus felfogásán túlemelkedett és a teleologismus álláspontjára tért át. A teleologismus e következetes keresztülvitele kitünőleg jellemzi Plato kosmikus rendszerét.³⁾ Plato szerint tehát a világegyetem élő, eszes, test- és lélekből álló lény. A világegyetem (ὄλον) alakja gömbidomú (σφαιροειδές), mert a gömb a legtökéletesebb (πάντων τελεώτατον), magához mindenütt leghasonlóbb (ὁμοιώτατον τε αὐτὸ ἑαυτῷ), a többi valamennyi idomot magába foglaló alak (περιεληφθὸς ἐν αὐτῷ πάντα ὁποῖα σχήματα).⁴⁾ A mindenség mozgása a körmozgás (αὐτὸ ἐπι-

okosságunkkal analogon okosság rendszerét találjuk fel. L. Molnár Aladár, A philosophia mint külön tudomány. Akadémiai értekezés 18. l.

¹⁾ Tim. 45 C. V. ö. Stallbaum u. e. h. Ugyanitt Plato a 36 E—37 C. világosan mondja, hogy a világlélek a θάτερον-nal az αἰσθητόν-t, a ταῦτόν-nal a λογιστόν-t megismeri. V. ö. Rep. VI. 490 B.

²⁾ V. ö. Tim. 37 A. és 30 B. Wohlstein, Materie und Weltseele stb. 27—28. lap: «Das Universum als Ganzes ist ihm allerdings ein beseeltes Wesen, ein ζῶον ἔμψυχον». Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 14. lap: «Die Welt ist also ein beseeltes und in Wahrheit mit Vernunft begabtes Lebendes (ζῶον ἔμψυχον ἔννοον τε τῆ ἀληθείᾳ Tim. 30), ein aus Seele und Leib bestehendes Wesen, und zwar vermöge der vollkommensten Seele, welche ihr innewohnt, das vollkommenste Wesen».

³⁾ V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 13. lap: «Dass aber in der That nicht blinder Zufall, sondern Vernunft und Einsicht die ganze Welt regiert (Tim. 47. Soph. 265 b. Leg. X, 897 B.), erkennen wir aus ihrer Beschaffenheit; in der ganzen Welt und in ihren einzelnen Theilen zeigt sich eine so durchgreifende Zweckmässigkeit und (in der Bewegung der Gestirne beispielsweise) eine so bewunderungswürdige Regelmässigkeit, dass wir an der in ihr waltenden Vernunft und Weisheit nicht zweifeln können (cfr. Phil. 30 B.)» — Teuffel, Uebersicht d. plat. Literat. 4—5. lap: «Die Naturauffassung Platons ist, im Gegensatze zur mechanischen, wesentlich ethisch teleologisch». — Schwegler, Gesch. d. griech. Phil. 137. lap: «Der Gesichtspunkt, von dem aus Plato die Natur betrachtet, ist der teleologische, im Gegensatz gegen den Standpunkt der mechanischen Naturerklärung, den die früheren Naturphilosophen eingenommen hatten».

⁴⁾ V. ö. Tim. 33 B. — Böckh, Comment. de Plat. syst. cœl. glob.

ησε κύκλω κινεῖσθαι στρεφόμενον),¹⁾ mert ez a mozgás, mint teljesen egyenletes és önmagába visszatérő, az észnek leginkább megfelel (*κίνησιν τὴν περὶ νοῦν καὶ φρόνησιν μάλιστα οὖσαν Tim. 34 A.*).²⁾ A körmozgás a szellem mozgásához a lehető legközelebb álló és hasonló mozgás (Leg. 898 A., *εἶναι τε αὐτὴν τῇ τοῦ νοῦ περιόδῳ πάντως ὡς δυνατόν οἰκειοτάτην τε καὶ ὁμοίαν, cfr. 897 D. ἢ προσέειπε κινήσει νοῦς τῶν δέχα ἐκείνων κινήσεων*); mert maga a gondolkodás a léleknek mozgása (*περιφορά*).³⁾ Így érkezünk a kérdéses helyhez, melyben Plato a föld helyzetét és functióját magyarázza, Tim. 40 C: *γῆν δὲ τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἰλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας ἐμηχανήσατο, πρώτην καὶ πρῆστυτάτην θεῶν, ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασι.*⁴⁾ A föld mint az intracosmicus istenségek legelseje és legöregebbike a legméltóbb helyet foglalja el a világegyetemben, a középpontot. Ő fogószik, tekerőszik a tengely köré, mely a világ egyik végétől a másikig nyúlik; functiója a nappal és éjjel váltakozásának őrzése és eszközlése. Plato fölfogása szerint a tengely nem imaginär vonal, melyet a középponton keresztülménőnek képzel, hanem szilárd henger, mely megfordulásával mind a csillaggömbnek, mind a földnek mozgását okozza. E felfogás, mely egészen eltér a föld-tengely mai felfogásától, symbolice fel van tüntetve az Állam X. könyvében, a hol a Szükségességnek gyémántból készült orsója saját forgásával valamennyi köré tekerődött pörgetyű (verticilli) forgását okozza. Csak úgy érthetők Plato szavai, hogy ha a tengelyt szilárd hengernek, nem pedig képzelt vonalnak gondoljuk; mert miként lehetne a föld képzelt vonalhoz erősítve és köré teke-

1. lap. — Lichtenstädt, Platons Lehren a. d. Gebiete d. Naturforschung stb. 41. lap.

¹⁾ V. ö. Lichtenstädt, Plat. Lehren a. d. Gebiete d. Naturforschung stb. 42. lap.

²⁾ V. ö. Cicero, Timæus, ed. Klotz, cap. VI: «Motum enim dedit caelo eum, qui figuræ eius esset aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cietet maxime. Itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur et vertitur».

³⁾ Tim. 47. 90. 43. V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 20. lap.

⁴⁾ V. ö. Dr. Windischmann, Platons Timæos stb. 62. lap. — Böckh, Comment. de Plat. syst. cœl. glob. 7. l.

rödözve? Ehhez járul még, hogy maga Cicero szavai is: *) *traiecto axe sustinetur (terra)*, e felfogás helyes voltáról tesznek tanúságot. A tengely tehát, melyhez a föld erősítve van és mely a földet fentartja (*sustinetur*), nem lehet képzelt vonal, hanem csak szilárd henger, mely megfordul, míg a föld, mely a tengelyhez van erősítve, ő körülé és ő vele forog. Tekintettel ezen funkciójára a föld a világlélek tözsomszédságában fekszik a tengely középpontjában, sőt a tengely köré van tekerődözve, hogy a tengely helyzetéből ki ne térjen és irányát el ne téveszsze. Ekként a föld, mint a világlélek támogatója és szomszédja, a mindenség folyamának főszabályozója. Ilyen functio megfér a legfelsőbb és legöregebb *intracosmicus* istenség méltóságával. E szerint Plato méltán mondhatja a földről, hogy a nappal és éjjel őre és okozója. Ez korántsem összeférhetetlen azzal, a mit Plato egy más helyen mond, hogy t. i. a külső csillagömb mozgása a nappalt és éjjelt szabályozza. Mert a csillagömbnek e forgásai a tengely forgásaitól függnék, mely utóbbit ugyanazon helyzetben és mozgásban azon körülmény tartja, hogy a föld az ő középpontja körül fogódzik és vele megfordul. Nem saját körforgásaival szabályozza a föld a nappalt és éjjelt, hanem azon folytatott befolyásával, melyet egyfelől a *cosmicus* tengelynek, másfelől a külső csillagömbnek forgására gyakorol. Azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a föld forgása nem *directe*, hanem *indirecte* van kifejezve Plato szavaiban és hogy ez a forgás csak másodrendű functiója. Ugyanis a föld forgása csak indirect következése helyzetének; mert ha a föld a *cosmicus* tengely köré van tekerődözve, ez a tengely pedig forog, szükségképen a földnek is vele kell forognia. Ha a föld nyugodnék és minden mozgásnak ellentállana, a *cosmicus* tengely forgásait is akadályozná és így természetesen az egész világegyetem forgását is. A föld elsőrendű functiója pedig annak gondozásában áll, hogy a *cosmicus* tengely helyzetében megmaradjon és hogy körforgásai egyenletesek legyenek. Ez az értelmezés tökéletesen megegyez Aristotelesnek a fentebb jelzett helyről adott értelmezésével, a ki Plato állítását ugyanazon értelemben fogta fel. Ugyanis erre vonatkozólag két fontos hely olvasható Aristoteles *de caelo* című művének II. könyvében, a 13. és 14. fejezetben. Az első hely, melyről már fentebb történt említés, így hangzik: *ἐνιοι δὲ καὶ χειμῆνιν*

*) Cic. Tim. cap. X.

(τὴν γῆν) ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν ἰλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὡσπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται. A második hely (de caelo II. cap. 14) így szól: ἡμεῖς δὲ λέγωμεν πρῶτον πότερον (a föld) ἔχει κίνησιν ἢ μένει. καθάπερ γὰρ εἴπομεν, οἱ μὲν αὐτὴν ἐν τῶν ἀστρων ποιούσιν, οἱ δ' ἐπὶ τοῦ μέσου θέντες ἰλλεσθαι καὶ κινεῖσθαι φασὶ περὶ τὸν πόλον μέσον. Az első hely, melyben Aristoteles Plato tanításait csak egyszerűen említi, világosan Timæusra vonatkozik, és azért idézi Aristoteles az ama párbeszédben előforduló kifejezést minden további magyarázat nélkül. Kétség kívül úgy érti Plato állítását, hogy a föld a tengelyhez van erősítve s hogy abból azt lehet következtetni, hogy e tengely forgásaival a föld is megfordul. Aristoteles tehát ebben a különös esetben Timæus említett helyén «ἰλλεσθαι» szónak a körforgás jelentését tulajdonítja. De szemléltetést «ἰλλεσθαι» szót nem úgy magyarázza, mintha eredetileg és mindig «körforgást» jelentene, vagy mintha e jelentést belőle következtetni lehetne. Ezt bizonyítja nyelvezetével mindjárt a második helyen, a hol ugyanazon tanítást említi azon szándékából, hogy azt megbeszélje és megczáfolja minden különös vonatkozás nélkül a platoi Timæusra. Itt azt tapasztaljuk, hogy Aristoteles nem elégszik meg avval, hogy ezt a tanítást az egyszerű «ἰλλεσθαι» igével jelölje meg. Még egy más igét tesz hozzá, «ἰλλεσθαι καὶ κινεῖσθαι» és ezzel a körforgás tényét világosan fejezi ki, holott, midőn az egyszerű «ἰλλεσθαι» állott, a körforgás tényét csakis következtetés útján lehetett kisütni. Ha felteszi vala, hogy «ἰλλεσθαι» már magában véve «megfordulni» jelent, akkor «κινεῖσθαι» igének hozzáadása haszontalan, semmit mondó lett volna. Aristoteles nem szereti a haszontalan szószaporitást. Böckh és vele együtt Martin egészen másképen magyarázzák a kérdéses helyet. Szerintük a cosmicus tengely nem szilárd henger, hanem képzelt vonal; a föld functiója nem abban áll, hogy a világegyetem forgását fentartsa és szabályozza, hanem abban, hogy ellentállást gyakoroljon és a világegyetem forgásánál ellensúlyként szerepeljen. A föld a nappal és éjjel eszközlője, mint Martin mondja (II. p. 88) «par son energique existence, c'est à dire, par son immobilité même»; mert folytonosan egyenlő erőt fejt ki ellenkező irányban az éggömbnek mindennapi mozgása ellen.*) Böckh ellenkező ma-

*) Martin, Études sur le Timée II. 88. lap: «Dans le système de Platon, pour que la terre produise la succession des jours et des nuits, il

gyarázatát egyfelől arra az igazságra alapítja, hogy e két állítás, melyek szerint az éggömb is mozog, a föld is forog, összeférhetetlen, másfelől arra a következtetésre, hogy, mert ez a két állítás egymás mellett meg nem állhat, Plato őket egy és ugyanazon dialogusba nem foglalhatta. Ámde, míg Böckh erőnek erejével rajta van, hogy Platot az ellenmondástól megszabadítsa, önkénytelenül egy másikba sodorja, mely semmiféle argumentummal nem támogatható. Ugyanis Böckh állítása szerint *) a föld functiója abban áll, hogy az éggömbnek mindennapi mozgása ellen ellenkező irányban egyenlő erőt gyakoroljon. Nem világos-e, hogy ilyen feltevés mellett a világegyetem megállana és mozgása megszűnnék? Minthogy a föld a tengelyhez szorúl, ahhoz van erősítve, kétség kívül, ha a tengely bizonyos erővel megfordulni igyekszik és a föld ugyanoly erővel ellentáll, annak az lesz a természetes következése, hogy a két erő egymást ellensúlyozza és hogy sem a tengely, sem a föld nem fog mozogni. E megsemmisítő ellentállásnak megfelelő analogonjára akadunk az Állam X. könyvében (p. 617 D.) az orsó és pörgettyű összehasonlításában. Ha a Szükségesség (*Ανάγκη*) az orsót bizonyos erővel valamely irányban forgatja, Clotho pedig (a helyett, hogy azt támogatná) kezét a legvégső pörgettyűre tenné, hogy ép oly erővel ellenkező irányban ellentállást gyakoroljon, igen világos, hogy az orsó nem forogna. Böckh és Martin nézete a föld functiójáról hibás felfogásból eredő ellenmondáson alapszik. Ők nem voltak tisztában egyrészt azzal, minőnek képzelte Plato a cosmicus tengelyt, másrészt nem méltatták kellően *εἰλλόμενον, εἰλλούμενον, ἰλλόμενον* vitás szavak értelmét. Fő argumentumok — az ismert két állítás összeférhetetlen volta — nem oly fontos momentum a kérdés eldöntésére. Mert nem azon fordul

faut, qu'elle résiste au mouvement de l'univers; il faut, qu' à une impulsion, qui la ferait tourner sur elle même en un jour, elle oppose constamment une force égale en sens contraire, et qu'elle reste immobile». Igen helyesen jegyzi meg Hocheder, Ü. d. kosmische System des Platon 13. lap: «Seine Erklärung läuft auf eine Spitzfindigkeit hinaus. Durch die Thätigkeit also ihrer Unbeweglichkeit soll die Erde Tag und Nacht hervorbringen».

*) Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 70. lap: «Die Erde ist Werkmeisterin der Nacht und des Tages; denn sie setzt der täglichen Bewegung des Himmels beständig eine gleiche Kraft in entgegengesetzter Richtung entgegen.»

meg a kérdés, tudományos szempontból mi igaz, vagy tudományos szempontból mi összeférhetetlen, hanem azon, mit tanított Plato közvetlenül vagy közvetve. Ha Platot értelmezzük, el kell tekintenünk a későbbi astronomiai elméletektől. Mindenek előtt azt kell leginkább szem előtt tartanunk, mit mond maga Plato, és csak azután, ha ez homályos és érthetetlen, kell folyamodnunk ismert kortársainak értelmezéséhez és magyarázatához. Ez fölülte lényeges kiváltképen a föld forgásáról szóló tanításnál, mely tudományos fontosságát illetőleg az újabb korban kellő méltatásban részesült és melyhez oly következtetések fűződnek, melyek mind a régi pythagoreusoknak, mind Platonak és Aristotelesnek eszmekörét messze túlhaladták. Ha az újabb kor astronomiai vívmányait vesszük zsinórmértékül, melyek szerint az éggömb összes csillagaival minden 24 órában egyszer kelet-nyugoti irányban bizonyos képzelt egyenes, az úgynevezett világtengely körül látszólagosan megfordul s valósággal pedig ez idő alatt földünk fordul meg nyugat-keleti irányban egyszer tengelye körül, Plato tanítását, a mint a Timæusban van, helyesen nem érthetjük. A föld mozdulatlansága mellett felhozott okadatok közé sorakozik Proclusé is, ki azon az alapon, hogy Plato Phædojában a földet a világegyetem középpontjában mozdulatlanul fekvőnek mondja, azt következteti, hogy Timæusában nem taníthatta a föld forgását. Schwegler, ki hasonlóképen a föld mozdulatlansága mellett van,¹⁾ Proclus nézetéhez csatlakozik; ugyanis művének 140. lapján a 8. jegyzetben ezt mondja: «Auch Phæd. 109, a. wird der Stillstand der Erde gelehrt.»²⁾ Már Böckh Proclus okadatát nem tartotta meggyőzőnek, annál is inkább, mert Phædoban egy szó se fordul elő se a cosmicus tengelynek, se a világegyetemnek forgásáról. Socrates egyszerűen késznek nyilatkozik «τὴν ἰδέαν τῆς γῆς καὶ τοὺς τόπους αὐτῆς elöadni.»³⁾ Sem cosmicus rendszerről, sem cosmicus elméletről szó sincs ebben a párbe-

¹⁾ Gesch. d. griech. Phil. 139. lap: «Dass Plato die Erde stillstehen lässt, und nicht, wie Gruppe aus Tim. 40 b. nachzuweisen gesucht hat, eine Achsendrehung der Erde lehrt, hat Böckh hinlänglich bewiesen».

²⁾ Teuffel, Uebersicht d. Plat. Literat. 23. lap: «Dagegen setzt Plato die Erde als ruhenden Körper in den Mittelpunkt des Universums und lässt die Planetensphären um sie rotieren, während nach den Pythagoreern das Centralfeuer die Mitte der Welt einnimmt».

³⁾ A föld alakja és tulajdonságai vonatkozással az emberekre, a kik azt lakják, az, mit Plato Phædojában vázol p. 108.

szédben. Ha Phædrust tekintetbe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy fölötté költői leírásában az éggömb forgása igen kiváló helyet foglal el. Egyrészt az éggömb belső köre, másrészt külső köre vagy háta van említve; szintúgy időszakos körforgásai, melyek alatt az istenek a világegyetem hátán (*νωτον*) tartózkodnak és az örök gondolatokat szemlélik, melyek az ég fölötti térben vagyis az igazság mezéjében honolnak. E költői előadásban hiába keresünk valami cosmicus értelmet. Még azt sem lehet meghatározni, vajjon az éggömb forgásán, melyről Phædrusban említés történik, mindennapi értendő-e vagy sem. Végül Phædrusban szó sincs a cosmicus tengelyről, holott épen attól függnek a föld körforgásai, melyek Timæusban vannak említve.¹⁾ A különféle magyarázatok közt, melyek Plato párbeszédeiben a földet és az égi testeket illetőleg szétszórva olvashatók, mindenek előtt az Állam X. könyve legalkalmasabb a Timæussal való összehasonlításra, mert abból kitudjuk, milyenek képzelte Plato a cosmicus tengelyt. Böckh a Phædoban és az Állam X. könyvében kimondott nézet közti különbséget korántsem tartja fontosnak; ő azt állítja, hogy az Államban említett gyémántos orsó egészen mythicus és poeticus és hogy Plato a tengelyt nem képzelte szilárdnak.²⁾ Ebben a pontban el kell térnünk tőle. A mythicus magyarázatok az Állam X. könyvében korántsem illenek egy képzelt, mozdulatlan, anyag nélkül való tengely elméletéhez. Egyáltalában Plato mythosai bölcséletének helyes felfogása tekintetéből nagyobb méltánylást érdemelnek. Plato mythosai nem ismétlik képes alakban azokat a gondolatokat, melyeket a bölcselő már másutt tisztán tudományos alakban kimondott.³⁾ Plato nem keres utólagosan reflexio útján gondolatai számára képet, *hanem eredetileg mint teremtő művész képekben gondolkodik*. A tudomány

¹⁾ V. ö. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 84—87. l.

²⁾ V. ö. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 86. lap: «Dieser Unterschied zwischen dem Phädon und der Republik beruht blos in näheren Bestimmungen, zumal da die Achse doch nichts Materielles ist, wenn sie auch in der mythischen Darstellung von Stahl oder Eisen sein mag».

³⁾ Sőt ellenkezőleg Timæus mind azt föltételezi, a mi az Államban e tárgyról mondva van. V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre v. d. Rotation d. Erde stb. 26. lap: «Was in dieser Weise in der Republik ausgesprochen ist, wird in dem Timæus vorausgesetzt».

követelte szükségből kölcsönzi Plato a mythost a költészettől. Ha Plato mythicus előadáshoz fog, ezzel közvetve elismeri, hogy a tulajdonképen tudományos előadás nála lehetetlen. Azért igen helyesen mondja Hegel, hogy Plato mythosai érzéki alakjukban nem egyebek, mint a legmagasztosabb igazságok æthericus leplei.¹⁾

Ezeket tekintetbe véve, inkább Gruppeval kell tartanunk, a ki a szilárd, anyagi tengelyben az Állam X. könyvében foglalt cosmicus elméletnek lényeges vonását látja és felismeri az éles ellentétet, mely ezen s a Phædoban foglalt elmélet között van.²⁾ De ámbár az Állam és Phædo közti éles ellentétet észreveszi, mégis Timæust az utóbbival, nem az elsővel akarja magyarázni. Ő ugyanis azt állítja, hogy mind Timæus mind Phædo a földet szabadon lebegőnek gondolja; Timæus azon kívül még saját tengelye körül forogónak, a mi szerinte Phædoban nem található.³⁾ Ebben Gruppe nagyon csalatkozik. Ha Timæusnak «*εἰλλομένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον*» szavait oly értelemben fogja fél, hogy azt jelentik «a föld saját tengelye körül forog», mind Plato szövegén, mind Aristoteles magyarázatán erőszakot követ el. Se az egyikben, se a másokban nincs szó földtengelyről, hanem mind a ketteje világosan fejezi ki a cosmicus tengelyt.⁴⁾ Továbbá ha Gruppe azt állítja, hogy «*εἰλλομένην περὶ*» nem annyit jelent «köré tekerődve, erősítve», hanem «forogva», mind a szó analogiája, mind a többi magyarázó megczáfolja. A legnyomósabb bizonyíték, melyet felhoz, az, hogy Aristoteles is így magyarázta. Itt azonban tovább kell mennünk. Aristoteles szerint «*εἰλλομένην περὶ*»-nek tulajdonképen való jelentése nem «megfordul», hanem «köré tekerődve van». Ha azt látjuk, hogy a második helyen (de cælo II. cap. 14) «*ἄλλεσθαι*» igével nincs megelégedve, hanem még egy másik igét «*καὶ κινεῖσθαι*» tesz hozzá, biztosak lehetünk abban, hogy a «megfordul» jelentést nem tartotta «*ἄλλεσθαι*» ige tulajdonképen való és eredeti jelentésének.

Záradékkül még két pontot akarunk felemlíteni. Először is ha

¹⁾ V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 60—61. l.

²⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 28. lap: «Also muss hier (az Államban) ein besonderes Stadium der platonischen Kosmik angenommen werden, welches sich eben so sehr von der Ansicht im Phædrus, als von der im Phädon unterscheidet.»

³⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 28. és 20. l.

⁴⁾ V. ö. Böckh, Ü. d. kosmische Syst. d. Plato 70—71. l.

Plato a föld mozgásában hitt, fel kell-e tennünk, hogy azt szükségképen világos szavakkal kellett volna kifejeznie, mint azt Cousin állítja? ¹⁾ Erre nézve igen fontos az, a mit Gruppe mond, hogy t. i. Plato nyelvezete szándékosan homályos és kétértelmű, hogy kortársainak vallásos és orthodox érzelmeit meg ne sértse. ²⁾ És Gruppenak teljesen igaza van. Ha olvassuk (Plutarchus de facie in orbe lunæ p. 923), hogy a föld mozgásáról szóló tanítást, a mint azt a samosi Aristarchus hirdette ³⁾ — kétség kívül sokkal tágasabb értelemben, mint azt Plato valaha képzelte, mind a planetarius mind a tengelyforgást — később nyilvánosan hitetlenségnek bélyegezték ⁴⁾, nagyon könnyen megérthetjük, minő vallási nézetekkel volt

¹⁾ «On peut ajouter à ces raisons, que Platon aurait nécessairement insisté sur le mouvement de la terre, s'il l'avait admis.»

²⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Syst. d. Griech. 2—15. l.

³⁾ Legelőször Philolausnál akadunk azon állításra, hogy a föld mozog. V. ö. Böckh, Philolaus p. 116. De nem szabad feltennünk, hogy Philolaus a föld tengelyforgását tanította. Szerinte a föld a középponti tűz körül forog. L. Humboldt Sándor, Kosmos II. 139. l. Böckh, Comment. de Plat. syst. coelest. glob. 14. és 18. lap. A föld tengelyforgását a syracusei Nicetas és a pythagoreus Eephantus tanították, v. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. stb. 12. lap; Gruppe, Die kosmischen Syst. d. Griech. 87. lap; a tengelyforgást a nap körül való forgással együtt a samosi Aristarchus, v. ö. Böckh, comment. de Plat. syst. stb. 12. lap : «Sed motum terræ circum solem unaque eius rotationem circum axem Cleanthis tempore invenit Samius Aristarchus», és utána okadatolással az erythraei Seleucus, v. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. stb. 15. lap : «Quamquam rem non argumentis probavit (Aristarchus) sed tantum ita posuit, Seleuco posthac rationes adiiiciente», ki Copernicus tulajdonképeni előharczosa. Copernicus elméletét a világ rendjéről az ó-korból merítette, a mint ő azt maga mondja III. Pál, római pápához írt egyik levelében, mely De revolutionibus orbium coelestium című világhírű művének bevezetésül szolgál : «Reperio apud Ciceronem, primum Nicetam scripsisse terram moveri. Inde igitur occasionem nactus, cepti et ego de terræ mobilitate cogitare». V. ö. Böckh De Plat. syst. stb. 11. lap. — Ideler, Verh. des Copernicus zum Alterthum, Mus. d. Alterthumswiss. II. 2. 405 s a köv. — Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 60. és 138. lap. — Humboldt Sándor, Kosmos II. 140. lap. — Dr. Georg Grote, Platons Lehre v. d. Rotat. d. Erde 301. lap.

⁴⁾ A samosi Aristarchust 260-ban Kr. e. vallástalansággal vádolták, mert azt tanította, hogy a föld körvonalban a nap körül mozog. Azon nézettel, hogy a bolygók élettelen testek és csak külsőleg, centrifugal és centripetal erőtlől hajtva, futják át pályájukat, a görög szellem nem tudott megbarátkozni; ő azokat testtel bíró isteni lényeknek tekinté, melyek mozgásukat belső akarati elhatározásból végzik. V. ö. Hocheder, Ü. d. kosmische

tele a légkör, mely Platot körülvevé. És így át is láthatjuk, hogy Platonak fontos okai voltak arra nézve, miért akarta inkább sejtetni, hogy az addig vallott astronomiai nézetektől eltér, mint világos szavakkal nyilvánosan kifejezni, hogy egy későbbi Meletusnak alkalma ne legyen arra, hogy azt vádképen a bírák előtt fölhozza. Továbbá nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Plato Socrates perének tárgyalásakor valóban jelen volt. Ő tapasztalta, mily nagy súlyt fektetnek a vádlók az uralkodó astronomiai nézetektől való eltérésekre és mennyire iparkodott Socrates a neki tulajdonított hæreticus állításokat tagadni. Igen hihető tehát, hogy a benyomás, melyet ilyen törvényszéki jelenet Plato lelkében hagyott hátra, el nem mosódott és azért nem is csodálkozhatunk, hogy inkább oly mondatokat akart használni, melyek a föld forgásáról szóló hæreticus tanítást involválták, mint olyanokat, melyek azt világosan és egyenesen kimondották. Hogy phraseológiáját, bármennyire homályos is, korabeli bölcselők, mind az ellenpártiak, mind pedig e tanítás hívei, tökéletesen úgy értették, hogy abban Platonak e tanításról való meggyőződése van kifejezve, azt Aristotelesnek említett két helye eléggé bizonyítja. Már ezek az okok is elégségesek Cousin okadatának megdöntésére. De vannak még más okok is. Ő okadatát azon két állításra alapítja, hogy a föld mozgásáról szóló tanítás Plato idejében heves viták tárgyát képezte s nagy fontosságú volt*). Az elseje e két állításnak, legalább Plato idejére nézve, alig bizonyítható be; mert ott, a hol Aristoteles a föld mozdulatlanságát állítja, nem említ más ellenfeleket, mint a pythagoreusokat és a platoi Timæus híveit. A második állítás pedig egészen alaptalan, legalább a mennyiben a platoi Timæusra vonatkozik. A cosmicus rendszerben, mely Timæusban előfordúl, a földnek a cosmicus tengely körül való forgása, ámbár a rendszerhez tartozó, mégis csekély fontosságú és az eredményekre minden befolyás nélkül való ténynek bizonyult be. A rendszer legfontosabb ténye a föld helyzetében és funkciójában állott, hogy t. i. a cosmicus tengely közép-

System des Platon stb. 17. lap. — Georg Hofmann, Über eine von Plutarch in seiner Schrift: De facie, quæ in orbe lunæ appareat erwähnte Sonnenfinsterniss. Programm d. k. k. Obergymnasium in Triest. 1873, 4. lap.

*) . . . et que (t. i. on peut ajouter à ce raisons) ce point était trop controversé de son temps et trop important en lui-même, pour qu'il ne fit que l'indiquer en se servant d'une expression équivoque.

pontja köré van tekerődve és e tengely forgásait szabályozza. Platonak nem volt oka ezen körülményt különösen kiemelni, hogy a föld a cosmicus tengelyvel megfordúl, a mi vele csak esetleg függ össze. Ennyit az első pontról. A második pontot illetőleg, mely még felemlíteni való, azon kérdés eldöntését tüztük ki feladatunkul: igaz-e, hogy az ó-koriak közül egyedül Aristoteles támogatja Plato nézetét a föld forgásáról, a mint azt Cousin állítja. ¹⁾ A már Cicero-ból (Academ. II. 39.) idéztük hely, hogy t. i. némelyek szerint Plato Timæusában a föld forgásáról beszél, eléggé tanuskodik Cousin állításának helytelen voltáról. E szerint nemcsak Aristoteles egyedül, hanem Cicero kortársai is Timæusban Platonak a föld forgásáról szóló tanítását befoglalva látták. De más tekintetben Cousin ez állítása, a mint látszik, Plato tanítását még inkább támogatja. Ugyanis Aristotelesnek egyrészt, mivel a föld mozdulatlanságát tanította és azt bebizonyítani is iparkodott, épen oka volt Platot tanításának támogatására felhozni, ha Plato valóban e nézetben lett volna ²⁾, másrészt szintűgy oka volt ellenfelét, Platot nem idéznie, ha az eset igaz volta nem kényszeríti rá. Avagy talán csak nem adunk igazat Martinnak, ki azt állítja, hogy Aristoteles Platonak csak azért tulajdonított saját tanításával ellenkezőt, hogy tanítása megvető czáfolatában gyönyörködhessek. ³⁾ Legalább is nehéz elképzelni, mily gyönyört találhatott volna Aristoteles Plato, volt mestere, tanításának csuffátételében, főleg ha meggondoljuk, hogy ama megvetésnek vagy fitymálásnak Plato vagy annak hirdetői iránt Aristoteles szavaiban semmi nyomára sem akadhatni. Aristoteles Plato tanítása ellen felhozott okadatai, bárminő legyen is bizonyító erejük, ama rövid, nyugodt, egyszerű, minden személyes érzelemtől vagy rhetoricától ment módon vannak előadva, mely nagy lelkenek kiváló sajátossága és mely óriási magasságban tünteti fel egyéniségét mestere fölött. Sőt mondhatni, valamennyi bölcselő közt,

¹⁾ Aristote est, dans l'antiquité, le seul qui soutienne cette opinion.

²⁾ Természetesen Cousin szerint mindig abban a nézetben volt: Platon a toujours été considéré dans l'antiquité comme partisan de l'immobilité absolue de la terre.

³⁾ Études sur le Timée vol. II. p. 87: «Si Aristote citait l'opinion de la rotation de la terre comme un titre de gloire pour Platon, je dirais il est probable que la vérité l'y a forcé. Mais Aristote, qui admettait l'immobilité complète de la terre, attribuée à Platon l'opinion contraire, pour se donner le plaisir de la réfuter avec dédain.»

kiknek számos műve a vizsgálódó szellem legjelesebb termékei közé tartozik, egy sincs, a kit azon vád, hogy okadatait személyes érzelmek sugallták volna, kevésbé illethetne, mint épen Aristoteles. Azon kívül, eltekintve a megvetés kérdésétől, a szerep, melyet Martin Aristotelessel játszat, egyike a legfurcsább anomaliáknak a philosophia történetében. Aristoteles a föld mozdulatlanságát tanítja és azt bebizonyítani is iparkodik; ő tudja (így kell hinnünk Martin szerint), hogy Plato ugyanazon tanítást nem csak követi, de Timæusában világos szavakkal még hirdeti is; ő Platot mint tekintélyt (argumentum auctoritatis) és Timæus illető helyét mint magyarázatot hozhatta volna fel; de nem teszi, inkább a kérdéses hely értelmét elferdíti és Platot mint ellenfelet idézi, *csak hogy Plato állításának megvető czáfolatában gyönyörködhessék*. Látni való, hogy Martin ez okoskodása a már többször említett két összeférhetetlen állításból eredő ellenmondás felismerésében leli alapját. A nehézségek és anomaliák, melyekbe azon feltevés által bonyolódunk, hogy Aristoteles Plato nézetét vagy félreértette*) vagy elferdítette, eloszlanak, ha feltesszük, hogy Plato egy és ugyanazon dialogusban két ellenmondó állítást tartalmazó elméletet állított fel a nélkül, hogy az ellenmondást észrevette volna, főleg még ha ez az ellenmondás, a mit már fentebb említettünk, tagadhatatlanul magának Aristotelesnek figyelmét is kikerülte. De elég ennyi.

Összefoglalva a mondottakat, Plato tanítása a föld forgásáról, a mint a Timæusban van és Aristoteles magyarázata nyomán, ekképen formulázható: *a föld nemcsak nem áll csendesesen, de nem is állhat csendesesen, épen mert a szilárd, forgó, cosmicus tengely köré van tekerődzve és mert azzal szükségképen forognia kell. A földnek, a*

*) Martin minden tétova nélkül azt állítja, hogy Aristoteles Platot hibásan értelmezte, Étude sur le Timée II. 86. lap: «Le sens de ces mots — εἰλωμένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένην — comparés avec l'ensemble du système astronomique de Platon ne devrait pas être, ce me semble, l'objet d'un doute, s'ils n'avaient pas été faussement interprétés dans l'antiquité même par un disciple de Platon, par Aristote». Böckh természetesen osztozik e nézetben, Comment. de Plat. syst. caelest. glob. stb. 10. lap: «Nihil superest, nisi quod mirum videtur, Aristotelem, qui ipsum Timæum excerpterat et Platonis quondam discipulus fuerat, ita labi potuisse, ut apertissime declaratum eius sententiam plane perverteret». Hogy Aristoteles, ki 20 éven át volt Plato tanítványa, mesterét nem értette volna, ez oly merész állítás, mely ritkítja párját.

legelső és legöregebb intracosmicus istenségnek, functiója abban áll, hogy e tengely forgásait, melytől a csillagömbnek vagy a cosmos külső héjának forgásai függenek, fentartsa és szabályozza. Ha tehát az ismeretek összegét áttekintjük, melyeket Plato Timæusában a világegyetem berendezéséről részint kifejtett részint csak gyanított, okvetetlenül nagyobbra kell őt becsülnünk a csillagászatot illetőleg, mint eddig történt. Akárhogy álljon a dolog ama tudósítást illetőleg, mely Plutarchusnál*) olvasható, hogy t. i. Plato aggkorában megbánta volna, hogy a földnek hozzá nem illő helyet, a világegyetem középpontját, adott, annyi bizonyos, hogy cosmicus rendszere, kiváltképen pedig a föld forgásáról szóló elmélete, még tökéletlenségeivel és fogyatkozásaival sőt tévedéseivel is, nagy szolgálatot tett arra nézve, hogy az ismeretek tovább fejlődhessenek. Mert ha a tudomány nagy részben elődeinktől nyert szent örökség; ha az életben, miként minden nemesebb fejleménynek, úgy a philosophiának gyökérszájai is a létűnt nemzedékek korába nyúlnak le s onnan táplálkoznak századokon keresztül; ha végre az ifjabb nemzedékek a philosophia terén is csak elődeik vállára állva, csak az ő vívmányaik alapján vergődhettek magasabbra, fejlődhettek szebb virágzatra: úgy nem lehet kételkedni, hogy Plato tárgyalt elmélete, mely a maga korának titkát fejezi ki és tudatát tolmácsolja, nagy mértékű jelentőséggel birt az astronomia és physica kifejlődésére.

Dr. KASSAI GUSZTÁV.

*) Plat. Quæst. 8: Θεόφραστος ιστορεῖ, τῷ Πλάτωνι πρεσβυτέρῳ μετα-
 μέλειν, ὡς οὐ προσήκουσαν ἀποδόντι τῇ γῆ τὴν μέσην χώραν τοῦ παντός.
 V. ö. Hoeheder, Ü. d. kosmische System d. Platon stb. 18. l. — Schwegler,
 Gesch. d. griech. Phil. 140. lap. — Böckh, Untersuchungen über d. kosmi-
 sche Syst. d. Plat. 144—150. lap. és De Plat. syst. celest. glob. 13. lap. —
 Gruppe, Über die kosmischen Syst. d. Griech. 6. 9. 155. l.

SZEMERE MIKLÓS KÖLTÉSZETÉRŐL.

Szemere Miklós a magyar irodalomnak egyik legmostohább alakja. Több, mint negyven évig működött s folyvást barátságban volt az irodalom legelső képviselőivel, vezérférfiaival: de híre és hatása elenyészőleg csekély volt. Sohasem tudott népszerűsége jutni; még annyira sem, mint a harmad, negyedrangú tehetségek. Költészetének alaphangja mindvégig idegen maradt a közönség előtt. Senki sem találkozott, a ki csak annyi fáradságra szánta volna is magát, hogy megmagyarázza néhány lapon Szemere Miklós költészetének azokat az igazán feltűnő szépségeit, a melyek, bizonyos tekintetben, egészen különállók, páratlanok irodalmunkban. Sem életében, sem halála után nem foglalkoztak vele. Tóth Lőrincz «egyszerű s igénytelen causerie»-jén kívül, a minék ő maga nevezi a Szemere fölött tartott emlékbeszédét, néhány apró naptári vagy tárczaczikk mindaz, a mit eddig róla akár mint emberről, akár mint költőről írtak. Sehogysem tudták rávenni, hogy költeményeit még életében összegyűjtse, mintha érezte volna, hogy sok hiányuk van, a melyekért a kritika talán élesen megszólná. Pedig ha kellő szigorúsággal válogatja vala össze a gyűjteménybe fölveendő darabokat: épen nem lett volna oka félni az igazságos kritikától. Igaz, hogy a helyett a három kötetes gyűjtemény *) helyett, a mely halála után családja áldozatkészségéből látott napvilágot, csak egy kötetet kaptunk volna, de az az egy kötet többet ér vala, mint húsz más kötet azoktól, a kik vele a népszerűségnek körülbelül egyazon gyékényén árulnak.

Nem tartozott semmi irodalmi párthoz vagy felekezethez. Négy-öt nemzedék irodalmi tusáinak volt figyelmes szemlélője lasztóczi magányában, de egyiknek sem volt rá feltűnőbb hatása. Kazinczy Ferencztől, a ki őt is egyikének nézte amaz «istenfiak» közül, a kikre teljes bizalommal hagyja melegen ápolt örökségét, egész a legújabb költői nemzedékig minden valamire való tehetség működését látta, minden valamire való költő sikerének örvendett: de nem egyszer vett rajta erőt bizonyos méla fájdalom, a melybe épen annyi büszke dacz, mint erős önérzet vegyült, hogy

*) *Szemere Miklós összes munkái.* I—III. kötet. Budapest. Aigner Lajos. (Nemzeti könyvtár: XXX—XXXII-ik kötet.) 1882.

saját művei mily zajtalanul hangzanak el. Költészete sem anyagi jövedelmet, sem dicsőséget nem hajtott számára. Körülbelül negyven éves volt, mikor föllépett a közönség előtt. Még ekkor maga sem vágyott irodalmi hírnévre. Ha rokona Szemere Pál s barátja Kazinczy Gábor nincsenek: talán mindvégig csak saját mulatságára írja verseit, a melyeknek szabályos rhythmusába soha sem tudott bele törődni. Mintha a szabad természet ezernyi különféle szín pompáján fejlődött független, soha nem korlátozható lelke idegenkedett volna a rhythmikus dallamnak előtte bizonyára egyhangúnak tetsző szabályaitól s mintha csak a képzelet végtelen birodalmában való czéltalan kalandozást tartotta volna egyetlen czéljának, a melynek érdekében, úgy hitte, nincs miért fáradnia. Pedig sokat olvasott, sokat tanult, sokat tapasztalt. Lelkének szüksége volt nemesebb élvezetekre, a melyeket vagy a nagy természetben, vagy a művészetben keresett és talált. Úgy nevezett világlátott ember volt már, mikor első zsengei napvilágot láttak, de a sikerhez neki volt legkevesebb reménye. Érezte, hogy költészetünknek az a hangja, mely a német-görög classicismus emlőin fejlődött, nagyon távol volt tőle. Valami újat, szokatlant kezdeni: talán kevés ereje, csekély önbizalma volt. Pusztá utánzásához pedig nagyon is büszke önérzete. Két út állt előtte. Ifjúkori tanulmányai, irodalmi ismerősei a járt út felé vontatták: férfi kora tapasztalatai, gazdag élményei a járatlanra csalogatták, a hol próbára kell vala tennie erejét s kitartását. Az ellentéteket sohasem tudta összeegyeztetni sem életében, sem költészetében. Végre is a járatlan úton tovább haladva minden csekély sikere mellett sem volt többet arról letéríthető. Tudta, hogy ha őszintén akarja saját keble érzéseit, saját elméje gondolatait feltárni: lehetetlen más mezőre térnie, mint a hol eddig bolyongott, czéltalanul ugyan, de önsugalmát követve. Mezei virágokból kötötte költészetének egyszerűen kedves bokrétáját. Derült kedélye, a mely szokatlanul sokáig megtartotta rugékonyságát, minden mélyebb felindulástól irtózkodott, a mely az elégedetlenség, a boldogtalanság felé vezethető. Zsarnokoskodott szívéen, elnyomta bánatát, mert túlérzékeny volt minden tövisszúrás iránt. Hideg gúny fakadt ajkán, míg szíve sokszor vérzett. Nem merte mutatni, mennyire meg van egész benseje indulva, mintha félt volna, hogy szánakoznak rajta, a mitől büszke lelke mintegy visszaretent. Majd egész haláláig kezében tartotta lantját, nem hogy másokat gyönyörköd-

tessen, hanem hogy önmagát megnyugtathassa. Irodalmi és politikai elveiben, az élet és világ nagy kérdéseiről alkotott felfogásában mindennél többre becsülte az eredetiséget s erre törekedett minden áron, minden eszközzel. Innen a sok ellentétes vonás életében és működésében. S ez ellentétes vonásokat nemcsak nem tudta, de nem is akarta kiegyenlíteni. Sőt úgy látszik, mintha akaratlanul is élesztette volna azokat. Mindenben kedve telt, a mi képzelmét a való életnek sok alacsonyságától elfordíthatá, a mi a költészet világába emelte, a mi a fájdalmas szívet zajos körbe ragadhatá, a mi az «elgyötrő emlékezet» kínzó utóhatásaitól megszabadítá, szóval a mi a képzelet téves világába vihette, bár ő folyvást azt hangoztatá, hogy pegasusa mindig a síma földön jár, a mi pedig ritkán volt úgy. Levihatalannak látszó akadályokkal küzdeni még a kétes siker reményében is: ez volt lelkének legfőbb vágya. Erre áldozta életét és költészetét. A lelki és testi erő folytonos méregetése, folytonos fejlesztése, izmosítása legkedvezőbb feladata volt. Úgy nézte az emberi életet, mint a mely ellen a sors folyton-folyvást agyarkodik, a melyet leküzdeni, összetörni, megsemmisíteni akar, de épen e soha nem csillapuló rossz akarattal dacolni szinte emberi erőt felülmúló eszközökkel is — ez volt kedvencz foglalkozása. E bírkózásban nagy kedvét találta mindaddig, a míg arról nem győződött meg, hogy mégis csak hasztalan a folytonos küzdelem végzetünk ellen, ha bármily fáradhatatlanok vagyunk is. De még férfikora delén is áldotta az Istent, hogy élvezni tudhatta az élet minden gyönyörét, hogy úgy nem járt mint szegény nagyanyja,

Ki so' sem hordta új ruháját,
Mindig elzárta s addig zárta,
Még az egér mind összerágta. . .

Már mint gyermek arra törekedett, hogy testi erejét, a melyben a természet meglehetősen szűken részeltette, a lehetőség kifejtse, hajlékonyná, ruganyossá tegye. Vakmerő mutatványairól még most is sokat tudnak beszélni, a kik közelebbről ismerték. A virgoncz, a szilajságig féktelen fiú megszokott gyakorlatait még hetven éves korában is egész könnyűséggel végezte s ha megtörtént, hogy gyermekkorában a kéményre mászott s ott, hol a gólyamadár fészkelni szokott, tótágast állt: megtörtént még hetvenéves korában is, hogy lasztóczi kastélyát kézen menve ke-

rülte körül, vagy a szalánczi várromokon egy evet gyorsaságával szökelt egyik szikláról a másikra. Középnél is kisebb természetével sehogys sem volt megelégedve, ezt is úgy nézte, mint a sors különös rossz indulatát irányában: de mindent elkövetett, hogy izmait a lehetőségig kifejtse, megerősítse. Gyermekek korában, mint Tóth Lőrincz beszéli, Kazinczy Péter alispán lasztóczy udvarán egy haragos hímдарuval formaszertű párbajt vívott s e merész játékának majd szemei estek áldozatul. Férfi korában meg egy vadkannal gyűlt meg a baja, s a viaskodásban néhány súlyos sebet kapott, a miért egy ideig az ágyat kelle őriznie. Mindennél jellemzőbb azonban párbaja. Büszke, szabad, függetlenségre vágyó lelke sehogys sem tudta tűrni a subordinatiót. Az 1848-iki mozgalmak őt is a csatatérre sodorták, s hazájához való olthatatlan szeretetét vérrel kívánta megpecsételni. De itt is a maga útján akart menni s a csapat vezetőjével, gróf Sztáray Nándorral úgy összezőrdült, hogy párbajra hívta ki, épen úgy, mint Petőfi Klapka tábornokot. De mint ez utóbbit, úgy a Szemeréét is megakadályozták a jó barátok a harc folyamában. Midőn azonban lecsendesült a vihar: az ellenfelek megvívta valami rozsdás kardokkal. Szemere azonban, mivel csak néhány karczolászt kapott: elővette borotváját s jól felhasította karját. Maga mondta, hogy csak úgy szereti a férfit, ha küzdeni látja, ha összeméri erejét a rá zúduló vésszel s nem adja meg magát gyáván. S mikor ő már kifrad a küzdelemben s látván-látja, hogy elveszti a csatát: «gúnykaczajnak ostorával torolja meg vérző sebézt, mit rajta üt a menny». S mikor a bánat mindenkép erőt akar rajta venni, s minden orvosság, a melyet eddig ellenszerül szokott használni, gyöngének bizonyul, még a boros pohár is: a végsőre határozza magát:

Várj boszorkány! tudom én már,
Mit teszek veled!
Megragadlak két karommal,
Sírba rántalak magammal,
Ott vesz a fejed.

De hiába minden fenyegetése. A természet folyása nem tűr ellenmondást vagy beavatkozást. Szemerének, a makacs, szilaj temperamentumú költőnek, a ki nem szenvedhette még a túlerő győzedelmét sem, csak a kíméletlen, a hangos átkozódásba törő lélek csillapíthatatlan fájdalma maradt. Egyébiránt jól tudta, hogy balgaság, a mit ír:

De e bolond emberélet
Nem érdemi, hogy a költő
Okosabbat írjon róla.

Ez volt felfogása az életről hol derültebb, hol sötétebb színezettel, de alapjában nem sokat változott. Költészetét azonban e változás tette tartalmassá és sokszínűvé úgy, hogy a mint élet-s világnézete változott, a szerint csapott a költészet fényes világából a prózaiba, mit maga is bevallott.

Szemere Miklós költői fejlődéséről nagyon keveset tudunk. Az a néhány rövid vers, a melyet a harminczas évek végén Kazinczy Gábornak átadott, hogy válogasson közülök megindítandó szépirodalmi lapja számára, még azt mutatja, hogy a költői eszmét nem tudja költőileg kifejtteni. Inkább játszik a szavakkal, mint öntudatosan használja, inkább válogatja, mint megtalálja a helyes kifejezéseket. Írói öntudata azonban csakhamar fölébredt. Már ismerte akkor a classicaei és modern költészet java részét, nemcsak mint dilettans olvasó, de mint komoly tanulmányozó is. Pár év múlva kiméretlenül megbírálta önmagát, mikor az igazi nemzeti irány erősb fuvallatai lengedeztek költészetünkben, s hatásuk őt is magával ragadta a nélkül azonban, hogy a szó szorosb értelmében magyaros költővé lett volna. Egy igénytelen verse alá ezt írta: «Átkozott hunczfut rossz vers Szemere Miklóstól. Vallja Szemere Miklós. Ujhely, 29. nov. 1844.» S igazsága volt.

Ha e néhány kísérletet nem tekintjük: Szemere Miklós mint kész, egészen kifejlődött költő áll előttünk már 1840-ben, megállapodott világ- s emberismerettel, sajátosságos, önálló iránynyal, férfias magatartással, az irodalmi társadalmi központtól távol, mint később is egész életében. Ismerősei már régebben tudták, hogy kísérletet tett a költészetben, de magának gyenge volt önbizalma, mintha félt volna szakítani eddigi czéltalan kalandozásaival, a melyekben mind végig nagy kedve telt, s mintha félt volna, hogyha egyszer a közönség előtt föllép: nem szabad fele úton megállapodnia. Költői pályájának kezdete sokban hasonlít az Arany Jánoséhoz. Mindkettő számot vetett az étellel, mindkettő egészen megállapodott ember volt az ifjúság ábrándjai nélkül s egyiknek sem volt mit vesztenie. De Szemere Miklós inkább csak kedvtöltésnek, szórakozásnak nézte a költészetel való foglalkozást, míg Arany János, mikor egyszer föllépett, komoly feladatot tűzött maga elé, a melynek megoldását élete czéljának

tartá. Szemere Miklós később sem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ő kizárólag a költészetnek éljen. Tudta, hogy «költészete est harmatja, lelke későn fakadt habja» s így már előre le kelle mondania a sikernek egy jó részéről, a melyet úgy szólván csak az ifjú költő szokott elérni. De mindamellett, hogy férfikora nyarában lépett a közönség elé, meg akarta mutatni, hogy a derült, játszi, hullámszó kedély önkéntelen változásait nemcsak az ifjú költő tudja művészién kifejezni, hanem a korosabb is. E gondolat annyira elfoglalta egész lelkét, hogy nem egyszer inkább erőltette a tréfás hangot, a vidor érzelmet, csakhogy hű maradjon meggyőződéséhez, a melyet saját pályájáról alkotott. Sokszor keserűen kell vala sirnia, de inkább kaczagott, hogy senki se láthassa fájalmát:

Vig dalaim, miket bánatom szül,
Leszakgatott friss rózsalevelek,
Keblem mélyén, hogy senki ne lássa,
Szívem sebét takarom be velek.

Valóban Szemere Miklós költészetének fény- és árnyoldalai egy forrásból magyarázhatók. Úgy szólván az egyetlen a magyar költők közt: a ki élvezi az élet gyönyöreit a mint vannak, és semmi sincs távolabb tőle, mint az a hiú sovárgás, a mi a magyar lyrai költészetnek egyik különösen jellemző vonása. Akár az erdők rengetegében bolyongjon, kergetve a megfélemlített vadakat, akár vidám társai közt feledje az élet gondjait, a melyek mindinkább vállaira súlyosodtak, akár kised múzeumában szemlélődjék, vagy íróasztala mellett gondolkozzék: mindig s mindenütt csak a vidor, tréfás, egyszerűen kedves, könnyed, játszián hullámszó, gyönyörködtető jelenségek ötlenek szemébe, betöltik egész valóját. Senki sincs a magyar költők közt az egy Petőfit kivéve, a ki oly derült oldaláról fogná fel az életet, mint Szemere Miklós és senki sincs, a ki annyira titkolná, rejtegetné fájalmát, a legmélyebbet, leghevesebbet is, mint ő.

Ez a szokatlan, sajátságosan eredeti világnézet, mely Szemere Miklóst irodalmunk egyik legkülönösebb alakjává teszi, nem kedvezett sikerének s pedig két nagyon érthető s könnyen felfogható okból. Ismeretes az az általánosan elfogadott nézet, hogy a boldogságnak, a jólétnek, a megelégedésnek, az örömeink, vigszágnak sokkal kevesebb és sokkal egyszínűbb hangjai vannak, mint

a fájdalomnak. Amazt inkább érzi a szív s inkább belémerül, sem hogy a phantasia képekbe szöhesse; inkább elárasztja a kedélyt s úgy szólván hatalmat vesz rajta, de költészetté varázsolni kevésbé tudja. Nem azt mondjuk, hogy egyáltalában nem: csak azt, hogy sokkal egyhangúbb, fárasztóbb, unalmasabb lesz ez a költészet, mint az, a melyet a fájdalom csal ki ezer különféle alakban, ezer különféle hangon. Általánosan elfogadott nézet irodalmunkban, hogy a Kisfaludy Sándor *Kesergő Szerelme* sokkal nagyobb hatásra számíthatott már eleve, mint a *Boldog szerelem*. Szemere Miklós igaz, egészen más meggyőződésekkel táplált. Ő azt hitte, hogy az öröm, a meglegedés vidor hangjai mindig emelik a lelket és sohasem fárasztják; folyvást gúnyolta azokat, kik a szomorúság, a bánat hangjait verték lantjukon. Ő ezt tartotta egyszerűnek, unalmasnak, szinte kiállhatatlannak. Egy drasztikus versben kiméletlenül fejökre olvas az efféle költőknek, e »halavány, lármázó juhseregnek», melynek annyi sok feje s egyetlen hangja van. S így folytatja :

E sereg közt inkább számár lennék!
 Ordításom
 Kihallanék,
 S hadd kacagnák idomtalan hangját,
 De minden rám ismerne legalább
 S így szólna: »e dal, igaz, nem kedves,
 De kiváló, ép és erőteljes».

Szemere Miklós maga magát kifárasztotta, épen mert saját genrejéből ki nem tudott szabadúlni. Addig dicsérte az örömet, a víg időtöltést, hogy maga is unalmas lett, mert látta a közönség, hogy ez már nem természetes, nem önkéntelen hullámszó a kedélynek, hanem rá van erőszakolva, rá van parancsolva, s e kényszer, e csinált érzés nem adhatott üde, könnyed, játszi hangot. Az emberi életnek különben is, kevés ünnepélyes mozzanata van olyan, a melyet érdekléssel hallgasson más is, a mely hatást tehessen. Különösen kevés a jóllétnek, a boldogságnak, az epikuri világnézetnek, mely utóbbi a XIX. század általános szellemével szinte megférhetetlennek látszik. Szemere Miklós dalra méltónak ítélte sok olyan mozzanatot életében, a melynek sem jellemző hangot, sem jellemző színt nem tudott adni, a mely tán magát is kifárasztotta, de sajátságos makacs, daczos, büszke természeté-

vel összeférhetetlennek tartotta volna a priori megalkotott elvi meggyőződéséből csak egy hajszálnyit is engedni.

A másik ok, a melynek a Szemere Miklós általános világ- és emberismeretét más irányba kell vala terelnie s a mely miatt kedveltségre, népszerűségre nem juthatott: a magyar költészet általánosan jellemző vonásaiban ismerhető fel. A magyar lyrának annyira sajátja a csendes mélázás, lassú borongás, fájdalmas merengés, sóhajtó panasz, hogy ezektől még legnagyobb lyrikusaink sem tudnak szabadúlni. Berzsenyinek, Csokonaynak, Vörösmarty-nak, Tompának, Petőfinek, Arany-nak van néhány magas röptű költeménye, a melyekben a mély philosophia érzelmbe süllyed: de azt lehet mondani, hogy még e leghíresb költők lyrájának is legszokottabb hangja a méla bú, a kesergő bánat, a panaszos sóhaj. Nem is szólunk a többi magyar költőről, a kiknek, úgy szólván, egyetlen hangot ad lyrájuk, a mely hangba vegyülhet élezc, gúny, vagy humor is: de az alaphang több-kevesebb színváltozással mindig a főtebb említett lassú borongás, csendes mélázás s merengő panasz. Ez a hangulat szoros összefüggésben van magával a nemzetnek állandó hangulatával, mintegy sajátja, keble mélyén fakadt s legállandóbb, leggyakoribb lelki állapotát fejezi ki. Természetesnek találjuk tehát, hogy az olvasó közönség e benső állapot jellemző vonásainak rajzát sokkal jobban élvezi, mint példáulú azét, a melyet Szemere Miklós akart vele megkedveltetni. Önmagát látja e vegyes hangulat festésében épen úgy, mint az angol a humorban, vagy a franczia az élezcben. Az angol és franczia nemcsak költészetében s általában a művészetben használja a humort s az élezcet, hanem a társalgásban is, mert vérmésékletében vannak alapelemei, mint a csendes borongásnak, a mélázó bánatnak a magyaréban. Csakhogy a lelki hangulat különböző természete szerint a magyar lyra egyik legjellemzőbb vonása nincs úgy kidomborodva a társalgásban, mint azt például a francziánál vagy az angolnál látjuk, de hogy megvan s föl is ismerhető: tagadni nem lehet.

Ez okból azt hisszük, hogy ha sokkal nagyobb költő lett volna is Szemere Miklós, mint a milyen tényleg volt: bajosan vívhatott volna ki arányos sikert működésével. S talán nem tévedünk, ha főkép a mondottakban keressük a legfontosabb okot, a mely miatt Szemere Miklós népszerűségre sohasem juthatott.

Mindevel azonban koránsem akarjuk azt mondani, hogy

egy költő semmikép sem arathat győzelmet, még ha a megszokott úttal ellentétes irányban halad is; minden a költő geniejétől függ, mely részére hódíthatja olvasóit pár év alatt. Szemere Miklósban hiányzottak épen azok az elemek, a melyek főkép a nagy közönység előtt alkotói szoktak lenni a sikernek, s a melyek biztosítani szokták a népszerűség koszorúját.

Egyéni fejlődése olyan volt, hogy már szinte fölléptekor látni lehetett, milyen körből fog táplálkozni költészete, miféle tárgyakat válogat s a kiválasztott tárgyakat milyen hangon dalolja meg. Érzékeny s a benyomások iránt rendkívül fogékony szíve átható értelemmel párosult. Gyorsan fellobbanó haragja a másik pillanatban szelid bánattá csillapult, a melyből ugyan nem hiányzott a kesernyés, epés, kissé engesztelhetetlennek látszó megsértés, de nem hiányzott a szokott jókedv, az étellel, a körülményekkel való megelégedés vidám, mindig kibékítő utóérzete sem. Ez érzelmi processusban bármennyi szabadságot engedett a phantasiának: értelmi működése mindig látható, sőt jobbadán teljesen uralkodik a képzelem fölött, főkép életének későbbi éveiben. Azt pedig el kell ismernünk, hogy pályájának majd egész alkonyáig megtartotta csapongó képzelmenek úgy könnyedségét, mind frissességét, úgy biztosságát, mint eredetiségét. Csakhogy ő inkább az eszmék, a gondolatok körében szeretett mozogni, mint az érzelmeikében, inkább az elmélkedés mezején bolyongott céltalanul, inkább a körülte levő tárgyak rendeltetését latolgatta, mint az azok által keltett érzést zengte. Innen a sok reflexio költészetében. Némelyik, különben sikerült költeménye e miatt nehézkes.

Mindez nála nem véletlen, nem öntudatlan játék. Készakarva, mondhatni erőnek-erejével törekedett az eszmei tartalom magvaságára úgy, hogy egy-egy jó gondolatért, talpraesett ötletért minden habozás nélkül feláldozta a külső alak kellékeit. Eszével és szívével egyaránt a lényeges alkotó részért, az eszmei benső sajátosságokért munkált, s mivel «rég eltűnt ifjúsága után későn fakadt fel a dal szívében»: költői eszméje megalkotásában, illetőleg annak kifejtésében mindig érezhető némi nehézkesség, némi gyakorlatlanság. Kétségkívül könnyebben, szebben, talpraesettebben fogan meg az eszme nála, mint a hogy kivitele, megalkotása sikerül. Még ott is, hol érzelmi megindultsága legjobban visszahangzik szivünkben: még ott is, úgy tetszik, mintha az egész

művészien megfogant költői eszme kidolgozásához nem volna elég kedve vagy elég ereje, mit maga is érezni látszik.

Különösen szembeötlő Szemere Miklós költészetének e saját-sága pályája második felében, hol már a költészet eszményi világából nagyon sokszor a prózai élet unalmas apróságai közé téved.

(Vége következik.)

Dr. VÁCZY JÁNOS.

GATTAJAI GOROVE LÁSZLÓ DRÁMÁI.

I. Jetzid és Hába (1806).

A jelen század első évtizedeiben, daczára a magyar színpad nagy szükségletének, aránylag csak kevés színdarab érhette meg a kinyomattatás dicsőségét. A mult század utolsó évtizede fölöttébb productív ezen a téren, de a buzgalom mind jobban alászáll s a jelen század első éveiből alig marad reánk néhány kinyomattatott színdarab. Kultsár István 1809-ben tervel ugyan egy játékszíni gyűjteményt, mely a 'Theatromi gustust formáló' értekezéseken kívül hat eredeti színdarabot foglalna magában. Egypár áldozatra kész 'hazafi' kivételével, nagyobb összeget senki sem ajánl; az előre fizetőket pedig hasztalanul várta a reménykedő Kultsár.*) Az egyes színtársulatok kénytelenek voltak a kézirati művekről másolatokat szerezni. Egy ilyen játékszíni könyvtár tulajdonosát méltán tekintették az actorok és actrixek a theatromi Institutum legfontosabb personájának. A helyzet ha javult is a 30-as évek felé, a legkiválóbb színtársulatok sem vonhatták ki magokat ezen kényszerhelyzet alól. Midőn 1833-ban Pest vármegye pártfogása alá veszi a budai színjátszó társaságot, kénytelen volt a műsor érdekében Pály Elektől és Fánsey Lajostól azoknak kézirati színdarab-gyűjteményét darabonkint 2—2 huszasért megvenni. Pestmegyének mintegy 250 váltó frtjába került ez a szerzemény.

Színdarabok kiadására nem igen akartak vállalkozni az amúgy is aggályoskodó kiadók a *vándorszíniészet* eme korában. Színdarabokat pedig egyedül az olvasó közönség kedvéért nyomtatni ki, sokkal kockázatosabb vállalkozás volt, semhogy erre gondolni is mertek volna. A kézirati színdarabok eme divatjának kell tulajdonítani, hogy a műsort uraló színdarabok stylusa minden kritikán alól maradt és az Academia kénytelen volt 1833-ban egy külön bizottságot létesíteni, mely ezek correcturájával foglalkozott.

*) Hazai és külf. Tud. 1809 II. 6. szám.

Egypár azonban mégis reánk maradt a sok közül nyomtatásban is. Lehet, hogy a kiadóban nagyobb vállalkozási kedv volt; lehet, hogy az író barátai körében elegendő számú előfizetőket tudott gyűjteni; lehet, hogy egy vagy több nagylelkű Mæcenas erszénye megnyílt az esedező előtt; vagy, ami a ritkaságok közé tartozott, az író maga elég jó módú volt és néhány száz forintot könnyen kockáztathatott az írói és hazafiúi dicsőség nem muló babéraiért. *) Azért mondjuk el pedig mindezt, nehogy azon gyanúba essünk, mintha azon drámai irodalmi termékeket, melyek nyomtatásban maradtak reánk, az egykorú magyar színpad legjobb termékeinek szeretnők föltüntetni, — vagy éppen olyanoknak, melyek színpadi népszerűségük révén találtak utat az olvasóközönség kegyéhez is. Kinyomattatásukat nem lehet akár az irodalmi becs, akár a színszerűség mellett bizonyítékul fölhozni. Sőt az a néhány nyomtatásban reánk maradt színdarab, mely csekély értéket képvisel irodalmi magasabb fogalmak szerint, a színpadon pedig csak egypárszor adatott s így színszerű sem volt, csak annál kíváncsibbá tehet az színdarabok iránt, melyek nyomtatásban nem jelentek ugyan meg, de a színpadi előadás dicsőségét annál többször érték meg; mint pl. *Péry Ignác* Egerváry Balázsa (mely 1808-tól 1837-ig), *Bárány Boldizsár* Sajdár és Rurikja (mely 1812-től 1833-ig), *Minden lépés egy botlás és Minden lében kanál* című vígjátékok, melyek közül az első 1795-től 1833-ig, a második 1795—1814-ig; *Baranyi György* (Gr. Soden után *Lángtól*), mely 1794—1813-ig és *Frigyesi Elek* (Holbein után *Lángtól*) mely 1807—1835-ig stb. állandóan a pesti műsoron van. Ide vehetjük *Benke Józseftől* a *Salamon fiatalsága* cz. vígjátékot és *Tanárky Pál* Hunyadi János cz. drámáját. Mind a kettő állandó műsor-darabja az 1808—1814 közti színi idénynek. E kéziratban maradt drámák irodalmi

*) A könyvkiadás körüli miseriák jellemzésére álljon itt néhány adat. Berzsenyi verseinek kiadása három évig vajudott, míg végre 1812-ben magánosok adtak össze 990 frtot. (L. Kazinczy és Berzsenyi levelezések 1808—1831, Budapest 1859. 137. és 147. l.) — Midőn Kazinczy 1814-ben összes munkáit szándékozott kiadni — maga sem mert a kiadás sikerében bízni, «mert *Trattner* 400 előfizetőt kíván, annyit pedig nem kap». Épen ma vevém levelét — írja *Dessewffy*nek — «hogy ő ndla csak egy előfizető jelen meg.» (L. *Dessewffy* Irod. Hagyományai, I. köt. 321. l.) — Ugyanezen időből írja K. Siposnak is: «*Trattner* 400 előfizetőt kíván, de azt remélni bolondság.» (Kazinczy levelei Sipos Pálhoz. Lipcse 1846. 78. lap). — *Vitkovics* M. így írt a Magyar könyvek terjesztéséről cz. cikkben: «nincsenek magyar olvasók, nincsenek magyar könyvvevők! *Minek és kinek írjunk?*! . . . főakadálya a magyar könyvek el nem adhatásának, hogy *nincsenek magyar könyvtáraink*» s v. ő. a *Nemzeti Könyvtár* II. kötetében megjelent értekezést a 212. és köv. lap.

hatását nem lehet túlbecsülni. Nagyon is szűk körön belül hatottak. A kéziratban maradt dráma hatása a színpadon ép oly egyoldalú mint a könyvdrámáé, mely nem képes színpadi világitás mellett megélni. De a kézirati dráma ezenfölül veszedelmessé is válhatik, mint olyan productum, mely az irodalmi közvélemény tisztító tüzén nem ment át és könnyen oly színpadi hatáskeresés nevelő mesterévé válhatik, mely az irodalmi szentesítést nem nyerhet. Midőn tehát érdeket mutatunk ezen színi hatású kézirati drámák iránt, nem akarjuk értéköket népszerűségük szerint megbecsülni. Hisz e tény első sorban azon divergáló érdeket bizonyítja, melyet akkoriban az irodalommal szemben a színpad szolgált. Az irodalmi becsérték csak a színyszerűség után vétetett számításba. Ezek után már csak azt kell eldönteni, vajjon mennyibe járt kezére az irodalom maga a magyar színészetnek, mert viszont egy kényszerű helyzet közepette, megbocsátható a magyar színészetnek, ha az unalmas irodalmi termékeket kevesebbre becsülte a hatásos kézirati színdaraboknál. A selejtesebb minőségért nem a színészeket kell korholni.

A nyomtatásban reánk maradt színdarabok tehát sok tekintetben érdekesek: nemcsak íróik egyéniségéhez szolgáltatnak határozott jellemvonásokat; nemcsak az irodalmi színvonal magasságát mutatják meg tisztán, de azon eszközökkel is közvetve megismertetnek, a melyeket a magyar színészet ismerni megtanult, de az attól távol élő íróvilág nem tudott alkalmazásba venni, midőn amannak ügyét akart szolgálni.

Gorove László egyike azon kevés magyar drámairóknak, kik től a jelen század első évtizedéből két színdarab is maradt reánk nyomtatásban. Az első fordítás, vagy az akkoriban divatos kifejezés szerint (egy kis írói hiúságból) «a magyar játszó-színre alkalmaztatás»; a második eredeti darab.

«*Jetzid és Hába* avagy *A féltés és meghasonlás. Szomorújáték a felvonásokban*» Budán, 1806-ban látott napvilágot; az «*Érdemes Kalmár*» hazai történeten épült eredeti darab öt felvonásokban, ugyanott, egy évvel későbbben.

Az elsőnek tárgyát az Előbeszéd szerint Weidmann Pálnál találta*) s «megtetszván, azt a magyar játszószínre azért alkalmaztatta, mert abban a napkeletieknek különös szokásaik, gondolkodások módgya

*) Weidmann Pál (1740—1810) egyike volt a bécsi népies színpad legkedvesebb íróinak. Tőle van a nemrég újból divatba jött *Bettelstuden* első feldolgozása, melyet ily czímen: *Vándorló dedkók mint lantosok* Szegedrelemhegyi fordításában először 1808 nov. 16-án adtak Pesten. Sokáig keveset ismert darabja volt a magyar színészet műsorának. — V. ö. *Friedrich Schlegel* Vom Wiener Volkstheater. Wien-Teschen 1883, 114. lap.

természettük, indulattuk, hajlandóságaink, érzéseink, főképpen pedig a Mahumet vallásának mivolta kitetszik; nem különben az akkori igazgatásnak formája és az Uralkodó hatalmának mekkorasága abban elé fordul. Tehát nem a tárgy drámaisága, hanem különössége vonzza Gorovét. Nem a természetes és a mi gondolkozásunk köréhez közelebb álló indulathullámmás köti le írói figyelmét, hanem a «napkeleti különös szokások stb.» Mintha akaratlanúl is sejténé, hogy azt a sok természetellenességet, hihetetlen helyzetet, aligha fogja más egyéb igazolni, mint éppen a tárgy különössége és a személyek idegen volta. Sőt azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy ilyen «különös esetek inkább magokra vonnyák a nézők figyelmetességét mint a *hazabeli mindennapi történetek*!»

Gorove a drámairól elég hamis nyomokon indul meg. Lenézi korát, az életnek előtte «mindennapi» és így nagyon is közönséges történeteit; messze napkeletre akarja hallgatóit varázsolni, a helyett, hogy nemzetének akár múltjából akár jelenéből venné drámái tárgyát. Úgy látszik nem vett még kellő tudomást arról, — bár ismerhette mind Endrődy Magyar Játékszínét mind a kolozsvári Játékos Gyűjteményt — hogy a magyar íróvilág, ha nem tud eredetit termelni, legalább «megnemzetesíti» az idegen tárgyat s így jól-rosszul, nagyobb érdeket óhajt ezáltal közönsége előtt *magyar nevű* alakjainak biztosítani; a természetes fejlődés elmaradását ily módon akarván leplezni, pótolni. Gorovét a különösség érdekli s közönségét is erre akarja reá szoktatni. A nyomtatott betű imponáló tekintélyével oly irányt támogat, mely egy fejlődésében lévő színészetre és drámairódomlora nagy veszélyt rejt magában. A drámaíró, ki közönsége izlésének hódol, tán nem oly veszedelmes mint az, ki új irányt akar kijelölni és megfélekedezik arról a mi közönségének való. Hazai tárgy helyett különlegességek kedvelésére szoktatja, a természetes indulatokból és szenvedélyekből folyó összeütközések számai helyett, — gondolatkörétől távol eső társadalmi helyzet furcsaságaiból szövi össze azokat az inkább érzélgős mint valóban megindító helyzeteket, melyek iránt tulajdonképen igazi fogékonyságra nem is számíthat fejletlen közönségénél. A közönség pedig ezen helyzetek által itéletében megzavartatván, az erőltetettet kezdi természetesnek, az érzélgőst meghatónak, a különöst drámainak tartani és így a színpad, a helyett hogy javítaná erkölceit, kigyógyítaná hibáit, olyan légkörbe viszi őt, hol érzelmek, szenvedélyek, helyzetek és cselekedetek semmi közeli rokonságban sincsenek azzal a mi körülötte él, ami az emberi cselekedetek titkos rugója, szóval ami emberi és természetes.

Jetzid és Hába meséjének ez a különösség a legnagyobb hibája. Kettős szerelmi történet képezi a cselekmény rugóit — egy oly környezetben, hol a többnejűség divatozik, hol az önkény minden perczben

erőszakkal is megoldhatja a drámai csomót és a legvéresebb tragédiát varázsolhatná a bámuló közönség elé. Szerencsére, ezeknek a múlt században nagyon cultivált «napkeleti» hősöknek csak a ruhájok és nem a gondolkozásmódjuk meg a cselekvésök árulja el származásukat. Ha neveket cserélnének és párbeszédeikből az Allah-t és az Alkoránt mással pótolnák — bárhol is lefolyhatnék az egész történet.

Az eseményekszínhelye e darabban Palesztina a 8. században. Jetzid az Omaidák nemzetségéből származott kilenczedik kalifa beléseret Hábába és nőül akarja őt venni. Hogy ezt a tervét könnyebben kivihesse, a saját öcsesét Hessiamot, ki szintén szereti Hábát, elküldi Irák tartományának föllázadt ura ellen. Hába ezalatt Jetzid hitvesévé lesz. Azt hihetnők, hogy Hessiam nem tudja elfeledni Hábát és a drámai bonyodalom ebből fog kiindulni. Nem úgy történik. Az események árja egy új medret szakított s ezen új mederben halad tovább a cselekmény folyama. Hessiam ugyanis legyőzi a föllázadt fejedelmet — de ő maga mint a szerelem rabja érkezik vissza. Egy rabszolganőt szeretett meg. E szerelemnek azonban egyelőre nincs folytatása, mert az ismeretlennek nyomát vesztette.

Az első felvonás kezdetén ott találjuk Hessiamot és a kalifa udvarából önkéntes számkivetésbe vonult «öreg tanácsost» Feridunt, egy erdő közepén teremtett idyllikus magányban. Egyiket a megunt udvari ármánykodás kényszere, másikat a szerelmi bánat melancholiája fűzi e csendes, emberektől elhagyatott helyhez. Ez az ismeretlen magány természetesen csak úgy válhatik a cselekmény kiindulási pontjával, ha szerencsés véletlen folytán mások is megismerik.

Hába, mint a kalifa neje, szintén boldogtalannak érzi magát — de nem azért, mintha tán a Hessiam iránt egykor forrón érzett szerelem felejthetetlen emléke, a hitestársi szeretet kötelességszerű érzelmei közé tolazkodnék. Azért boldogtalan, mert kételkedik Jetzid szerelme valódiságában. Bánata felhőt csakis a viszont-szerettetetés biztos tudata volna képes eloszlatni. Hessiam és Hába, veszteségök érzetének közös voltánál fogva, oly közel jutnak egymáshoz, hogy a régi szerelem újabb fellobbanása egész természetesnek tűnhetnék föl. Hessiamot még tán a bosszú is tüzelhetné bátyja ellen, ki erőszakos úton tette boldogtalanná őt is, Hábát is; aztán a féltékeny, aggályoskodó hitvest a kényszerű boldogtalanság emésztő tudata belékergetné Hessiam karjai közé, amiből új bonyodalom keletkezhetnék. De ez sem történik így.

Hába egyik rabnőjével úton van, hogy fölkereshesse Feridun magányát; mert hírért vette, hogy Jetzid a «Palesztinába térő úton» meg fog állapodni Feridun magánya előtt. Ezuttal csak emésztő sejtelenként dől szívében az a gondolat, hogy Jetzid szívét más valaki rabolta el. Kár, hogy nincsen benne elég bátorság, határozott föllépés

által megtudni férjétől a valót. Feridun lakása előtt megtörténik az egész társaság szerencsés találkozása. Nemcsak a két testvér békül össze, hanem — Jetzid és Hába is; sőt az «öreg tanácsos» is kiengesztelődve tér vissza a kalifa udvarába. Ennél békésebb drámai expositiót alig lehet képzelni.

A drámai bonyodalom ott kezdődik a kalifa udvarában. A rab-szolganók közt van egy kiváló szépségű: Selahma, Daffárnak, Irák tartomány legyőzött urának foglyul ejtett leánya, ki nem más mint Hessiam eltévedett szerelmese. Ha Hessiam és Selahma az első találkozás alkalmával fölfedezik egymásnak kölcsönösen származásukat, könnyen egymáséi lehetnek — de mivel ezt tenni elmulasztották, titkolniok kell mindent, még szerelmöket is, mert Selahma az a nő, aki miatt Hába féltékeny Jetzidre.

A két testvér újból vetélytárs. Kettőjük közt a hitves van. Tán pártállást fog cserélni, s hogy férjén boszut álljon, segélyül fogja hívni — régi szerelmését? A két férfi és a két nő ellentétes szerelmi érdekeiből catastropha fog keletkezni: testvérgyilkosság, melynek fölidézői is halált szenvednek? Nem; ez sem történik.

Jetzid feleségévé akarja tenni Selahmát, mielőtt tudná, hogy az testvérét szereti. Hába minden eszközt mozgásba hoz, hogy Jetzidet e lépés megtételétől visszatartsa. Igyekezete mitsem használ. Már fiát is kész volna megölni, hogy aztán önmaga ellen fordítsa törét — midőn Feridun közbe lép és megakadályozza őt a véres tett kivitelében. Hába fölkapja törét és furiaként kirohan a palotából.

Selahmának éppen találkozása van Hessiammal a kertben. Lépteket hallanak közelegni s erre Hessiam elsiet. Hába jön rohanvást, hogy leszúrja Selahmát, de hátulról Jetzid megragadja kezét és a földre sújtja Hábát, Selahma pedig (mint az utasítás mondja) «mintegy akarattya ellen maga után húzza a kalifát is». Hessiam aki később jön vissza e helyre, csak Hábától tudja meg az itt történt dolgok részleteit. Hába Hessiam esküjét veszi, hogy teljesíteni fogja amit tőle kér. Hessiam megesküszik, nem is sejtve, hogy Hába Jetzid meggyilkolását kéri tőle. Az eskü kimondatott s szavainak helyt kell állania . . . a gyilkosság bére a Hába kezével együtt megnyert kalifaság. A harmadik felvonás azzal a furcsasággal végződik, hogy Jetzid együtt találván Hessiamot és Selahmát — ez utóbbit börtönbe hurcoltatja őrei által.

Hába, aki csak az imént buzdította testvér- és férj-gyilkosságra Hessiamot, átkozódni kezd, midőn Hessiam azzal a költött hirrel lép be hozzá, hogy esküjéhez híven megölte testvérét. Szerencsére nem vitte véghez a gyilkosságot; Jetzid és Hába teljesen megbékélnek s bár Hessiamot száműzik az udvarból, Selahma is engedelmet kap, hogy hazatávozhassék atyjához.

Nem tudni szerelemfáltésból, vagy más érzelem folytán gyanú támadt Jetzidben, hogy Selahma azért kérte szabadon bocsátását, hogy Hessiammal találkozhassek. Azt hiszi, hogy rászedték. Parancsot ad, hogy Selahmát ne engedjék udvarából azonnal eltávozni. Ez az ellenparancs aztán alkalmat ad még egy ötödik felvonásra.

Hessiam, eltávozása előtt egy titkos helyen találkozni szeretne Selahmával. Ezen találkozásnak tisztán idillikus karaktere van. Egy «főnembeli Asszony», Fahtima, azonban elhiteti Hábával, hogy e titkos találkozásnak nincsen más célja mint összeesküvést szőni Jetzid ellen. Ha ezt fölfedezni sikerülne, úgy tán egyszer-mindenkorra visszanyerhetné Jetsid szerelmét. Hába él az alkalommal, s hírt ad férjének az ellene tervbe vett állítólagos merényletről. Jetzid füléhez némi titkos zavargás híre is eljut. Egy okkal több magát arra határozni, hogy rá lessen a búcsúzó szerelmes párra, kik titkon cselet szőnek élete ellen. A színhely változik. Egyik oldalról Jetzid, a másiktól Hába közelednek e borzadályos hely felé. A kritikus pillanat csakhamar beáll. Mindaketen egyszerre rohannak «a régi sötét bolt» felé — de oh! sajnos véletlen! Hába a saját férjét Jetzidet szúrja le. Jetzid hosszú haldoklás közben mindenkinek megbocsát és trónját öcscsére hagyja. Hába öngyilkos akar lenni — de hozzája rohanó gyermeke kedvéért életben marad!

Van-e itt egy természetes helyzet is? Valjon Jetzid határozatlansága idézi-e elő a catastrofat avagy tán a két testvér, illetőleg a két nő egymással való szerelmi versengése? Aztán komoly befejezésnek lehet-e venni ezt a véletlen gyilkosságot? E «napkeleti történet» jámbor alakjai felöltöztetett bábok, kik őt felvonásnak mindjobban elmálló cselekményét vonszolja magok után. A befejezés comico-tragicus véletlensége csak koronáját képezi az absurd helyzetek láncolatának. Még szándékosan sem lehetett volna mulatságosabbat találni!

Jetzid és Hábának az olvasóra gyakorolt hatásáról fogalmat alkothatunk az elmondottakból. E hatás képe az által válik teljessé, hogy színpadi sikeréről is egy kimerítő tudósítást őrzött meg a Hazai és Külföldi Tudósítások 1807-ik évi folyama.¹⁾ E tudósítás annál becsesebb, mert e század első évtizedeiből alig maradt reánk egy-két, csak valamelyest is részletező följegyzés egy színdarab előadásbeli sikerének főbb momentumairól.

Először 1807 január 12-én adták elő Jetzid és Hábát Kolosvárott, «számos néző és főméltóságok» jelenlétében.²⁾ A tudósító szerint «a

¹⁾ Id. helyen XIII. sz. Levél Kolozsvárról.

²⁾ *Jetzidet* Kocsi Patkó János; *Hábát* «hasonlíthatlanul» Kocsin adta. «Ezen szomorújáték előadásában sem volt hiba; a szerző, ki az előadáson jelen volt, meg volt elégedve a játszó személyzet igyekezetével.» I. h.

darab az olvasottabbnak igen tetszett, leginkább azért, mert az egyik jelenésből a másikat kihozni nem bírta. (1) *Ez a szüntelen várakozás és bizonytalanság olly figyelmessé tette a nézőket, hogy minden ember tsupa szem és fül volt.* Ez ugyan dicséretképen akart hangzani, de tulajdonképen lesújtó kritika a cselekmény egész menetére. Nem azért, minthogy nem tudta a hallgatóság «kihozni» az előzményekből a fejleményt, de azért, mert minden újabb fejlemény nem várt hatással volt. A bizonytalanság azonban nem az érdekesség jelleméből, hanem a természetellenes egymásutánból folyhatott? Mily téves ez a hitünk.

A tudósító folytatólag egy nem kevésbé jellemző megjegyzést kockáztat: «az indulatokat elhallgatom, mert ezek egy sorban *oly természetesen váltották föl egymást, hogy a néző közönség egészen magán kívül volt.* Az ellentmondás azonban nyomban követi szavait: «a *kimenetel oly váratlan volt, hogy arra senki nem is gondolt.*» De valjon lehet-e természetes cselekmény-menetelről szó, ha a vég kimenetel ámulatba ejt? Éppen ez a megjegyzés bizonyítja legjobban, hogy a közönség az utolsó felvonásig egyik meglepetésből a másikba hanyattatott s aztán nem tudta a tragicomicus catastrofát a cselekmény egész menetével okszerű összefüggésbe hozni.

«A magyar játszó-társaság — folytatja a tudósító — kijelenté, hogy ehhez fogható *originalis* még nem volt a magyar Theatrumon». Az «originalis» szó valódi jelentését — mivel Gorove maga is bevallja, hogy Weidmann után írta darabját — aligha értelmezhetjük másképpen, minthogy az alatt a színészek és tudósító valami olyan «különös» dolgot érthettek, mely inkább a darab tárgyát mint eredetiségét illeti. Megengedjük, hogy módjában volt a hallgatóságnak egyes jeleneteknél «könyvezni», de alig hisszük, hogy Jetzid véletlen halála fölött valaki is természetes könnyeket ejtett volna. A váratlan kimenetel aligha kedvező arra nézve hogy a színházi közönség kielégítve hagyja el a játékszint. És ha mégis másként történt? Ha a darab csakugyan annyira tetszett mint azt a tudósító írta: a közönség magánkívül volt és könnyeinek zápora ószinte jele volt meghatottságának? Valjon nem azt jelenti-e ez, hogy a magyar színpad mindjárt keletkezése első éveiben ferde irányokba tereltetett? Hogy az irodalom maga segített bevinni a természetellenes elemet, az álsentimentalis helyzeteket a magyar színpadra? Hogy részt vett egy oly irány divatossá tételében, mely modorossá tette színészeinket és elrontotta a közönség izlését a természetes dolgokkal szemben? De Jetzid és Hába nemcsak a színpadon tetszett nagyon, a tudósító magasztalólag emlékezik meg «az írás módgyáról és az abban előforduló pontos kifejezésekről» is. Tehát mint irodalmi jelenség is imponált az olvasóknak! A következtetéseket mindenki levonhatja magának az elmondottakból. Gorove munkája gyöngye kísérlet, s a magyar

színpad és drámairodalom alacsony színvonalának tanúsága a jelen század első évtizedeiből. Mindamellettt Gorove drámaírói pályájára elhatározó befolyással volt. A darab előadása után a nézők «több darab írására serkentették, melyet ő meg is ígért». Már ekkor befejezés alatt volt első eredeti darabja, az *Érdemes Kalmár*.

Az Erdélyből 1806-ban magyarországi hódító útjára indult és Pesten 1807-ben letelepedett magyar színjátszó társaság fölvette itt is műsorába *Jetzid és Hábát*. Pesten azonban rövid színpadi életet élt. Csak kétszeri előadásáról van biztos tudomásunk (1808 VIII/17 és 1811 III/17.). Sajnos, hogy ez előadások egyikéről sem maradt reánk egykorú tudósítás. Csekély sikerét csak azon tények támogatják, hogy a fővárosi magyar színészet későbbi műsorán egyszer sem találhattuk föl, meg hogy Pestmegye Játékszíni Könyvtára cz. jegyzékben (1833-ból) még névleg sincs fölvéve. A színészet budai korszakában (1833—1837) szintén nem adták elő.

BAYER JÓZSEF.

Magyar hirlap-irodalom 1888-ban

Id. Szinnyei József fáradhatatlan buzgalmú könyvésznök a «*Vasárnapi Újság*» 6. számában ez évre is összeállította a hazai hirlap-irodalom statisztikáját. Főbb adatai a következők:

	1887	1888	különbség
1. Politikai napilapok	21	21	—
2. Politikai hetilapok	41	41	—
3. Vegyes tartalmú képes lapok	5	3	— 2
4. Egyházi és iskolai lapok	37	38	+ 1
5. Szépirodalmi s vegyes tartalmú lapok	15	13	— 2
6. Humorisztikus lapok	11	11	—
7. Szaklapok	109	110	+ 1
8. Vidéki nem-politikai lapok	122	130	+ 8
9. Hirdetési lapok	6	5	— 1
10. Folyóiratok	141	153	+12
11. Vegyes melléklapok	31	36	+ 5
Magyar hirlapok összege	539	561	+22

E hirlapokból 249 jelen meg Budapesten, 311 a vidéknek 124 helyen és 1 külföldön (New-York). Tavaly 254 jelent meg a fővárosban, 284 a vidéknek 118 helyen és 1 külföldön.

Ezenkívül megjelen hazánkban *nem-magyar* nyelvű hirlap: német 126 (—20), szláv 39 (—1), oláh 22 (—8), olasz 6 (—2), héber 1 (—), francia 3 (—), összesen 197 (tavaly 228, tehát 31-el kevesebb), — a magyarokkal együtt 758, tavaly 767.

E szerint 10,989 magyarul beszélő egyénre esik egy magyar hirlap, 14,273 németre egy német, 71,782 szlávra egy szláv és 105,626 oláhra egy oláh hirlap. A hazánkban összesen megjelenő 758 hirlapból esik 18,111 főre egy-egy újság vagy folyóirat.

A 'KÉSZ' ÉS 'EGÉSZ' MONDATTANI SAJÁTOSSÁGAI

1. Közönséges szerkezet: áldozatra, halálra kész; víni, halni kész, a francia *készebb volna nem enni*, mint nem csevegni (Kaz. Erd. lev.) stb. szóval a késznek véghatározóval való kapcsolata.

Régies kapcsolat: viadalhoz . . . minden kész volt. Heltai Canc. Könyve Nyelvőr XII. 511. Örömmel mondásához valának készek. Zr. Szig. vesz. XV. — Kész vagyok hű lennem. Bal. B. LXXXIII. stb.

Mint rectummal álló melléknév vagy határozó egy nyomon halad s kevés a megjegyezni való róla. Tán csak ennyi:

a) A készebb a jobb, inkább, vígabb analogiájára határozóul is előfordul tájdivatosan (Dunántúl), sőt szórványosan az irodalomban. Ez a szereplése azonban, úgy látszik, csak az első személyű állítmányigére szorítkozik. P. *készebb meghalok*, mint a szeretőmtől elváljak. Kardos Nyelvőr XIV. 398. *Készebb Katát elvesztetném*. Népk. Gy. III. 77; hogy férjhez menjek, *készebb* bárd alá hajtom nyakam. Gyórk. Köz. köz. I. stb.

b) Feltűnő az egyeztetés ezekben: *vannak készők* másod derék ostromra. Tinódi Egerv. v. IV. 1396; de: *kész vagyunk*. Thököly század. XXI. 290. Ott a metrum megengedné a készent, itt semmiféle nehézség. (A nemzeti színház) egészen *kész van*. Egyetért. 1886 szept. 2.

c) A *készen van* pregnanter: k. áll, a mozgás mellékképzetével, — ez az áll sem tiszta 'stare'. Bud. M. U. szót. 'áll. — P. Érte minden honfi *karja készen áll* (metonymia számba is mehet) Vör. *Készen áll a sajka*. Pet. Képz. ut. stb.

Jelentéstani szempontból érdekes ez a két jelenség: saját életét *készen* (= szívesen) áldozza fel. Kölc. P. m. 100. *készen* gyűjténk együvé (adományokat) u. o. 171; — *készen vagyok arra* = könnyen megtörténhetik, nem lepne meg, p. sőt *készen vagyok arra is*, hogy azon esetben . . . ha megfogyatkoznék bennünk a költészeti erő, *akadna mindjárt* elme, ki a bánatnak e könyvét . . . versekbe szedné Erd. K. pr. II. 57. (v. ö. erre előre *készen lehetsz*.)

2. A kész a rectum kötelékéből kibontakozva nemcsak szabadabban mozog, de szeszélyes fordulatokat is végez, sőt maga is érdekes fordulat. Azonban előlegezzünk egy illusztráló példát: *börtöne kész* Ali urnak (Arany); itt az alapjelentés *nem* ez: 'elkészült (börtön), a mit legott használni lehet' (N. Sz.), hanem ez: Ali menten börtönbe fog vettetni, *elzárat*.

A név (példánkban: börtön) voltaképp csak jelzi a cselekvést (elzárat), ennek legfőbb momentumát, legjellemzőbb tárgyát (börtön) emelve ki, melyhez a megfelelő cselekvés (börtön: *elzárat*) mellékképzete csak hozzáfűződik. Maga a cselekvés grammatikai kifejezést nem nyert.

De nem nyert a cselekvő alany sem. Már t. i. a pszichologiai. A pszich. alanyt példánkban a birtokos jelző — Ali urnak — rejti. Máskor a határozó: mindig készen volt nála a tréfa, Tompa «Az özv. és fiai»; = mindig tudott, kedve volt tréfálni; kész boldogság lesz neki a szenvedés hiánya (Arany); *kiknél* kész volt az éljenzés Jók. Kárp. Z. III.

Banálisnak tetszhetik a német (vasuti kalauz) *fertig*-jére és a magyarnak *mehet(t)*-jére való hivatkozás. Pedig mindakettőben pszichologia rejlik. Utunk egy részét az ő segítségökkel kell megjárnunk. Nos, mind a magyar, mind a német kalauz gondolata imez: *indulhatunk*.

A magyar a világos konkluzióval kedveskedik a vonatvezetőnek, *mehet(t)*-et mond s hozzágondolja a premisszát: készen vagyunk; a német a *fertig*-gel csak a premisszát terjeszti elő s a konkluziót a vonatvezetőre bizza: a filosofusok klasszikus hazájában többet tételez fel a vonatvezetőről is. A német az állapotot, a cselekvésre indító állapotot konstataálja, a magyar a cselekvést, mely azt az állapotot feltételezi. A *fertig* filosofikus, a *mehet!* gyakorlati, praktikus.

3. Azt az állapotot, melyet a német «*fertig, zubereitet*» jelez, a magyar *kész* is kifejezi; mellékképzet a cselekvés, a célba vett akció és iránya: e szerkezet tehát *többet jelent*, mint a mennyt mond, hiszen az a grammatikailag ki nem fejezett cselekvés, illetőleg körülményei igen sokfélék lehetnek.

A «*pronus, lubens*» mintegy objektiválódik, midőn «*fertig, zubereitet, paratus, aptus*» jelentést ölt fel. A jelentésfejlődést követi a hangalaki gyarapodás: *készen van*. «*Senki sem kész Istennek országába menni, ki ereszti ő kezét az ékére és hát megé néz*» (Tatr. c. N. sz.) — mintegy átmenet a *pronus* és *paratus* között. (Káldynál már: *nem alkalmas az Isten országára (nemo aptus est regno Dei)*.)

A Tatr. c. idézett helyéhez szít, tehát archaizmus Kármánál: egy rózsza minden ékesség helyett, a derekamon egy öv-pántlika s így *kész voltam*. (Fanni báli-toiletteje; F. immár *bálba mehet*. . .)

Más példák: Most tehát *készen volnánk*. (Bajszövőn rajt a hamuszín köntös, fejében a kalap, kezében a bot: most már *mehet kézfogójára*.) Kisz. K. A fősvény.

Mindjárt *készen leszünk*, a toilletteből még hiányzik valami, csekélység, csekély időt kíván: «egy pörcentés köze lehet.» Gyöngy.: csak még a *bajuszát* pödri ki az én felséges uram — a nyúl —: *aztán mehetünk ebédre*). Népk. Gy. I. 436.

Készen a játszóok? (a szinpadi díszítés rendben, a jelmezek felöltvők: megkezdődhetik az előadás.) Arany: Haml. III.

Oly régen ott van s még csak nem is *készül* = nem szedi össze holmiját, hogy elmenjen, visszatérjen hazájába, Muszkaországba. Tompa III. 149.

Készen áll a sajka. Pet. Béranger: *La barque est préparée.* A «*mehtett*»: a *mozgás* mellékképzete is megvan.

E *kész*, *készen* fölszereltségbeli állapotnak, bizonyos cselekvésre való készületnek a jelölője. A Debr. Gramm. tudós írói szerint «*kész paratus* az olyan, a minn már meglátszik a *kész*» 299. l. Faludinál *készület ruhát* is jelent. Nyelvőr XVI. 201.

4. A *kész* mint *jelző* nagyon játszi, csapongó, itt-ott az *egész* országútjára is átszökell.

Lehr kitünő kommentárjában a *készből kétféle kész* hasít ki, két árnyalatot különböztet meg, a különbséget a hangsúlyra alapítván. «E szónak «*kész*» kettős értelme van, a szerint a *mint* vagy rajta magán, vagy a vele szövetkező néven van a hangsúly . . . *Kész orvos* = kitanult orvos; *kész orvos* = nem az, de ért a gyógyításhoz.» Toldi 48. Embert társáról, a *készt* egészről ismerhetni meg legjobban.

A *kész*, *egész* jelzővel álló név *kevesebbet jelent*, fejez ki, mint a mennyit egymagára mond. *Ha egész művészt mondunk, nem értünk egész művészt, művészt* a szó szoros értelmében. Mikor értünk hát (igazi, egész) művészt? *Ha nem mondunk egész, kész műv szt, mikor betűben, hangban kevesebb áll előttünk.* Munkácsyt rosszul dicsérik meg ezzel, hogy *egész művész; ő művész.*

A *kész orvos* = kitanult orvos, ki tehát a szigorlatokkal végzett, a gyakorlat küszöbén áll, még nem gyakorló. Az orvos: gyakorló. A *kétségeskedő* *páciens* nem *folyamodik* sem a *kész* orvoshoz, sem a *kész orvoshoz*, hanem az orvoshoz.

A *kész orvos* és a *kész orvos* közti viszony hasonlít a *művész* és a *műkedvelő* köztihöz. De csak hasonlít. A *művész*, a maga körében, *több* mint *kész orvos*, a *műkedvelő* *nem több*, mint *kész orvos*. Néha *kevesebb*: nem minden *műkedvelő kész művész*, nem mindig ragad *tap sokra*, míg a *kész orvos* kisebb-nagyobb bizalmat mindig kelt.

Márczius hóban is lehet *egész nyár*, *juniusban* soha, csak *nyár*. Am *márcziusban egész tél* is lehet (nálunk így volt az alvidékeken a budapesti árvíz idejében: 1838-ban, míg a felvidékeken zöldült a fű. Jók. Kárp. Z. II. 4.). Mi hiányzik *márcziusban* az *egész télhez*? A hónap. Évszak és hónap nem egyeznek. (A *márcziusnak* minden magyar kalendáriumban olvasható magyar neve: *tavaszelő*.)

A *fiatal ember* lehet *egész öreg ember* s mégsem *öreg ember*. Hiányzik a kor, az évek sora. Tompa «*Sándor bácsi*»-ja viszont nem igazi *öreg ember*:

Kész december
Már a kelmed
Fehér haja, ősz szakállá,
De a szíve,
A kedve még
Mindig az áprilist járja.

A fehér haj- és ősz szakállhoz nem talál az ifjú kedv: deczemberhez április (hasonlat).

Egész ispita lett a házunkból. Kisf. K. A fősvény. Nem: ispita, e szót nem lehetne homlokzatára írni. Csak betegek vannak benne. Betegek nemcsak ispítában lehetnek; ispita lehet betegek nélkül is. — Lakása már is *kész* Diána berke (Gyóry: Köz. Köz. 1.).

Egész kis Pompéji lesz a papföldön. Bp. Hirl. 1887 máj. 10. (egész e h. egész olyan, mint . . .)

A *kész* beteg nem igazi beteg. A magyar ember *kész* beteg, ha nincs baja. Tompa III. 327. «Jön a muszka».

(Vörösmarty anyja) Nyéknek *egész* orvosa lett. (Vör. é. 4.) Nem: orvosa (hija van: kvalifikáció s egyéb).

Mikor visszajött *egészen* dandy volt. Jókai. A kik kétség. haln. m. I. 49. (dandynek nézhetette akkor bárki.) Garay Obsitosában nem szerencsés a «megcsinált gavallér», 2. — (De: «néztek, ki az a gavar» (= gavallér, királyfőről van szó). Pap: Palócz Népk. 106.

Kész író = dilettans író. Hadd idézem Kazinczynak ily czimfű («A kész írók») epigrammját:

Béna vagy és tánczolsz, a nyelvet nem tudod és írsz,
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! reptülj.

(de: a ki széppel köti össze a jót . . . az bölcs, az *igaz* poéta. Berzs. P. Tak. J.-hez.)

Don Quijote *kész* bolond (Beöthy A trag. 587), nem igaz bolond: «csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként *okos* ember lévén». Arany P. d. 298.

Egész v. *kész* multság nem-egész, nem igazi multság. Valami híja van.

(A krónikás) *kész* mesével szolgál újabb költőinknek. Arany P. d. 71. Az a mese a krónikásnál lehet kerek egész, a költőre nézve több tekintetben (jellemfejllesztés stb.) hiányos, hézagos, nem egész.

Általában mind a *kész*, mind az egész egyforma messze esnek az igazi-, a geminástól. Mégis a késznek, illetőleg alanyának sajátos vonása a «lubentia» (Bud.), az akarás momentuma (v. ö. kész-akarva), a bizonyos cselekvés akarásának momentuma (l. *készebb* meghalok 1. a), a bizonyos formára irányuló meg-megújuló törekvés: a *kész* mint jelző *frequentativ* értékű.

Sándor J. szókönyvében a *kész* vevő: *emax*, *cupidus emendi*, *kész* vendég: *coenipeta*, *parasitus*, *kész* bohó: *morio sannio*, *scurra aulicus* (*kész* bohó v. bolond, ki *mindig* hajlandó bohót, bolondot játszani), N. Sz. — De: Beczkó — Stibor *udvari bolondja* — most *igaz* bolond vagy, eszed szíveddel elsuhant. II. 7.) — A nép a *mindig* *kész* evő. Vör.

Szarvas G. szerint a . . . *kész*, egész . . . «a derekas, jó, tökéletes»

kifejezésére is alkalmazhatók (Nyelvőr XVI. 362). Efféle példák tartoznak tán ide: csekély érdmet szépszorozni *kész* szorgalmam vala Vör. Árp. ébr. Lehet, hogy itt sajátos egyberántás esete forog fenn; a határozó lappangásba jutott, mint ebben a példában: *mindig kész szájánál* nincs neki (a bolondnak) más értéke. Stib. v. II. 2., kiegészítve: *fecsegésre*; ebben meg a jelzőbe költözött át: *kész mosolygó* ajkat kedvel az (Vör. kieg.: *mosolygásra kész*), vagy ép a jelzettbe, a főnévbe: *kész szolgálja* = szolgálatra kész embere, híve.

A kész alapjelentését, a lubentiat fokozza: a *született*. P. 6 (a poloska) annak (a mi régi) *született antiquarius*a. Arany. Mi vagyunk *igazi született* æsthetikák. Kisf. K. Áltud. stb.

Az 'egész' inkább *perfektív* értékű jelző: az a lubentia, mely a 'kész'-nek vonása, itt háttérbe szorul. P. (Vörösmartyné) lassanként Nyéknek *egész* orvosa lett (nem: *kész* orvosa lett, pedig inkább járatos kész orvos, mint egész orvos; nyilván a mult időbeli igealak szorítja ki a kész-t; a perfektív jelentésű egészzel jobban megfér).

Igaz, váltakozható szerkezet volna ez: Nyéknek *mindig kész* orvosa volt — de ez tán más árnyalat s Gyulai nem ezt czélozta (a 'lassanként' határozó a legjellemzőbb Gy. felfogására nézve, s az kizárja a kész-t).

Egész paraszt, egész ördög, egész angyal. (N. Sz.) *Egész apja.* És tagjaik *egész állatvilág*: lud-talp, ökör-térd, pók-has, légy-gyomor, vakand-szem, birka-nézés, kecske-láb . . . (Déliáb. hőse III. 6.) Látni való, hogy az egész a szóban levő személynek (ritkábban dolognak), a maga (az egész) jelzettjéhez való viszonyát többször csak a külső vonatkozásra, a hasonlóságra alapítja (egész olyan, mint). A szóban levő személy (v. dolog) általán csak az 'idomot bitorolja' mint Horatio szemében Hamlet szelleme a királyét. A kész'-nek némely kapcsolataira szintén illik e felfogás, e magyarázat: *ősz szakálla kész december*; *lakása kész Diána berke* stb.

A kész december mindenkép más magyarázatra szorul, mint a kész orvos, kész költő stb. A kész nevetség is másra, mint a kész költő: ott az ember a cselekvésnek *tárgya* ('késő harag kész nevetség' Kisf. K.), itt *alánya*, végrehajtója.

A *kész* és *egész*nek — különben is paronimáknak — cserélkezése, érintkező szerepköre fejt meg talán, hogy néha ott is készen-t találunk, hol egészen-t várnánk. P. (a búza) *készön megérve*. Kriza V. 456.

5. A cselekvő személy, az alany képzeete csak rejlik, grammatikailag nincs megjelölve, csak a cselekvésnek legjellemzőbb momentuma: *tárgya*, helye van kifejezve az illetén példákban: a királyoknál van nekem *kész asztalom*. Péczeli Légy és Hangya, nem: az asztalosi munka van befejezve, hanem a szakácsnéé: az asztalhoz ülhetek (illetve: asz-

talra szállhatok), *ehetem* (= asztal), a mikor tetszik (= kész) (v. ö. *szabad asztalt ajánlottak neki*. Toldy Költ. kk. III. 315.).

Több asztalokon *kész italok*. Bánk-bán I. 1. (ihatnak a vendégek, ha kedvök tartja.). *Kész éték*: manna (Sánd.) «égi kenyér» Zsolt. Elkezdték (a verebek) dicsérni az *asztagokat*, melyekben számukra *kész kalászkok teremnek*. Jókai Hétközn. 5. Érdekes attractió: tulajdonképen nem a kalászkok, hanem az asztagok állnak készen. Ide valók: *börtöne kész* Ali urnak; *kün kész paripák* várnak. Garay: A hús. diad. (= menten utazhatni); *elaltatsz-a kész, puha ágyadon?* Tompa III. 313. *Kész ágy* = *vetett ágy* — már vagy még Gyöngyösinél az *asztalt is vetik* Kem. J. I. 3. — *Kész ágy* olyan, melybe menten lefekhetik az ember.

Késztség régiesen *készülék*, *szerszám*, *eszköz* (Bécsi c. N. Sz.). Nyelvtörténeti szempontból *kész*, *készszéges eszköz* — merő tautologia. P. bennök (a nagy családokban) találta az abszolutistikus központi kormány *kész eszközeit*. Pulszky F. Bp. szemle 1874. 7. sz. 23.

6. A *kész*-nek különösen jellemző vonása az egészszszel szemben, hogy a mondatban *állítmányul* is használatos. (A melléknév, tudvalevőleg, igazi absztraktum: ilyen a *kész* is.) Van úgy, hogy alanya is absztraktum: p. *kész a kegyelem*.*) Ez a szerkezet is fordulatszámba mehet. A *börtöne kész*-félékhez való hasonlósága nyilvánvaló. Újabb keltfi szerkezet, bár már Pázmánynál is akad példája; ha bánatos szűvel sugja-meg fülébe vétkeit . . . *kész a szabadság*. Első pred. (= menten *szabad a bűnös*). *Kész a győzedelem* (Ányos 47. l. = *legott* (bizonyosan) *győzünk*.) Az *úr oltalma kész* (= az *úr menten megója*): földig ketté hasadt az izmos sziklabércz. Tompa. Sz. László kir. stb.

E körben a *kész* épen annyira állítmány (*futurum*) mint határozó, ielesen *időhatározó* (*legott*, *menten*); az alapjelentés (*lubentia*) fölé az idő képzete emelkedik a következő példában is: (János vitéz a *fenyegetőző óriásnak*) *egész készséggel* ilyen szókkal *felelt*. Pet. Ján. v. XV. (v. ö. Ha udnám, hogy ijen szerencsésen járok mint az a *deák*, a *mai szentségesnap* beállanak *deáknak*. Kriza V. 424., a *szentséges nap* itt nem nagy, *sátoros* ünnep, hanem: *legott*.)

BARBARICS L. R.

*) Az az alany gyakrabban konkretum s néha sajátos vonásokkal lép fel. P. Bezárom én is már a boltot, napomnak vége, *kész a mérleg*. Vajda J. Egyetért. 1887. decz. 25. Csakhamar *kész az agglegény*. Szana Kisf. K. 109.

HAZAI IRODALOM.

Historia Apollonii Regis Tyri e codice Parisino 4955. edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posonii et Lipsiae MDCCCLXXXVIII. Stampfel 8 r. 90 l. Ára 90 kr.

A latin irodalom legkésőbb korából, úgy látszik a Kr. u. hatodik századból egy „regény” maradt ránk — a regény szót itt nem modern értelemben vesszük — mely több tekintetből kiváló figyelemre méltó. Nem mintha akár tartalma, akár előadása megfelelné magasabb æsthetikai követelményeknek. Tartalmára nézve mint a legtöbb ókori (görög) regény különféle kalandoknak ügyetlen conglomeratuma — elmondja, hogy hóse, Apollonius, Tyros királya, hogyan nyeri el Archestrates kyrenei király leányának kezét, hogyan veszíti el aztán és nyeri vissza feleségét és leányát — előadása pedig lehetőleg ügyefogyott. De egyrészt mint egy most már elveszett, valószínűleg harmadik századbeli görög eredetinek fordítása, illetőleg a mű compositióját is lényegesen megváltoztató átdolgozása (l. Erwin Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. 1876. p. 408. sk.), másrészt mint a középkor legelterjedtebb népkönyveinek egyike sokat foglalkoztatta az irodalomtörténészeket, míg nyelvezete a vulgaris latinságot kutató tudósoknak szolgáltatott bő anyagot.

Nagyban gátolta azonban mindkét rendbeli kutatók bűvárlatait azon körülmény, hogy ezen regény szövege, melynek Haupt több mint száz kéziratát ismerte, több egymástól alig hihető mértékben eltérő recensióban maradt ránk, mely kéziratok közül a régibb kiadások (az ed. princeps 1471 tájáról, ed. M. Velsler 1595, ed. Lapaume 1856) éppen a legrosszabbakra voltak alapítva, és a legújabb, a Riese-féle (1871.) is csak részben szolgáltatott a kutatásnak biztos alapot. A Riese által felhasznált kéziratok közül ugyanis a legjobb, mely nála egymaga képviseli az általunk a következőkben *A''*-vel jelölt recensiót, a cod. Laurentianus pl. LXVI. num. 40. (*A*, saec. IX/X.) a regénynek alig egy harmadrészét tartalmazza (p. 1—14, 11; 42, 4—47, 16; 54, 7—60, 13. ed. Riese); a többi része *A''*-től is, egymástól is nagyon eltérő sokkal rosszabb két recensión alapul, első sorban a *B''*-vel jelölt recensión, melynek azonban csak legrosszabb képviselője a cod. Oxon. Coll. Magd. 50. (*B*, saec. XI) maradt ránk egészen, míg a jóval hibátlanabb cod. Voss. form. quadr. 113 (*b* saec. IX/X) jelű kéziratban csak p. 1—43, 17 ed. Riese, ezen recensio legjobb kéziratában pedig, a Tegernseei töredékben (*B*, saec. X), éppen csak p. 22, 22—24, 7; 78, 21—31, 13; 48, 12—49, 22; 53, 21—58, 9 foglaltatik. Riese már most a regény szövegét az *A* kézirat szerint és ott, a hol ez hiányzik a *B''* recensio szerint

adja, melynek ellenőrzésére és kiegészítésére az egy cod. Sloanianus 1619 (*γ* saec. XI) által legjobban képviselt harmadik recensio szolgál, mely alapján az *A''* és *B''* recensiókból van contaminálva és a mellett még sajátos toldásokkal is bővelkedik.

Látható tehát, hogy a Riese-féle kiadás, mely különben előzővel szemben nagy haladást tüntet fel, abban a nagy hátrányban szenved, hogy nem egyöntetű, hogy különböző részeiben különböző egészen heterogen természetű recensiókra van fektetve.

Ily körülmények közt valódi szerencsének mondható oly kézirat felfedezése, mely az *A''* recensiót elejétől végig tartalmazza. E kézirat a párisi Bibliothèque Nationale-nak a XIV-ik század végéről való 4755-ik számú latin codex, mely Ring Mihály pozsonyi jogakadémiai tanárnak fenn kiírt kiadásában van először felhasználva.

Ring már régóta foglalkozik az Apollonius-regénnyel. 1874-ben Nemzeti Múzeumunk könyvtárában egy a werdeni kolostorból ide került Vergilius-codexben e regény XI-ik századbéli kéziratának töredékeit fedezte fel, melyeken a Riese-féle kiadás 36, 6—38, 2; 40, 16—65, 14 lapjai voltak olvashatók az *A''* recensio szövegében. Ezóta nem nyugodott. Összehasonlította, illetőleg lemásolta e mű bécsi, lipcei, erfurti s egyéb németországi kézirateit, én az olaszországi és angolországi kéziratokat ismertettem meg vele mutatványokban és collatiókban, a párisi kéziratokból kérésre Omont Henrik volt szíves neki mutatványokat közölni, szóval néhány év lefolyása alatt szép apparatus criticust gyűjtött össze.

Ezen apparatusban leginkább a később Ring maga által lemásolt és már fentebb említett Cod. Par. 4955 (*P*) tünt ki. Ez egyedül tartalmazza az egész *A''* recensiót, melynek szövege a budapesti (werdeni) töredékben (*W*), a lipcei egyetemi könyvtárnak 431-ik számú kéziratában (*L*, saec. XI) és a cod. Vat. 1984-ben (*V* saec. X) Ring véleménye szerint a *B''* recensióból vett olvasásokkal van interpolálva. Ezen és más értékes kéziratok alapján Ring az Apollonius-regénynek új kritikai kiadását szándékozott adni, melyben egymásután mind a három recensio szövege benn foglaltatott volna. Valóban kár, hogy súlyos betegsége nem engedte meg, hogy e nagyszabású tervét megvalósítsa, és még szerencsének mondható, hogy legalább az *A''* recensio szövegét tehette közzé. E kiadás az Apollonius-regény kritikájára és a késő latin-ságra vonatkozó tudományos buvárlatok szempontjából korszakalkotónak mondható, a mennyiben benne van először közölve a szöveg azon recensiója, mely az e műre irányuló mindennemű kutatásoknak biztos alapját kell hogy képezze. Nagy kár azonban, hogy ezen több évi szünet után igen kedvezőtlen körülmények között sajtó alá rendezett kiadás több tekintetben fogyatékos, a mint az a következő rövid észrevételekből

is kitűnik; többet a berlini «Wochenschrift für classische Philologie»-ben fogok közölni.

Külsőségek közül felemlítem, hogy a *commentarius criticus* nem a szöveg alatt, hanem a könyv végén van elhelyezve és hogy az egymásra vonatkozó számok a szövegben és a jegyzetekben igen gyakran nem vágnak össze, továbbá, hogy a szöveg csak úgy hemzseg értelemzavaró sajtóhibáktól. Inkább a dolog meritumát illeti már az a tapasztalatom, hogy az *A* codexnek Ring által közölt collatiója nem egészen megbízható; positiv hibás adat ugyan nagyon kevés van benne, de több, igaz hogy nem épen lényeges, olvasás nincsen benne felemlítve, és az sincs helyén, hogy Riesenek e codexről való hibás adatai nincsenek mindenütt mint olyanok feltüntetve. Nem helyeselhetem továbbá azt a módot, a hogyan Ring collatióit közli. A meddig *A* fennmaradt, *P*-ből még a legapróbb orthographiai eltéréseket is közli (hogy pl. a gen. sing.-ban *e*-t ad *ae* helyett), ellenben az *A*-ban hiányzó fejezetek egy részében (miért épen csak egy részében?); a 12-ik fejezettől a 24-ikig «*codicis P medicaria vitia vocabulaque prave scripta*» fel nem említette, pedig e részben Ring meggyőződése szerint *P* az *A*'' recensio egyedüli képviselője. Ezen részekben egyáltalában kívánatos lett volna, ha Ring minden egyes esetben megmondotta volna, hogy minek alapján tér el a *P* codex olvasásától; a hogy a dolgok most állnak, számtalan esetben nem tudjuk, az *LVII* kéziratok egyikének alapján tette-e ezt, vagy pedig coniecturán alapul-e a szövegben álló olvasás.

A főkérdés különben az, hogy mily elvek szerint állapította meg Ring az *A*'' recensio szövegét? Már kiadásának címéből kitűnik, hogy a *P* kéziratot vette alapul és ezt helyesen tette, mert ez az *A*'' recensio egyedüli teljes képviselője. Úgy hiszem azonban, hogy e mellett a többi jó kéziratot nagyobb figyelemre kellett volna méltatni. Ez kivált *A*-ra nézve áll, mely kéziratról Ring is azt vallja, hogy az *A*'' recensio *tizta*, nem interpolált képviselője és a mely a nálánál négyszáz évvel fiatalabb *P*-vel legalább is egyenértékű. Azon esetekben tehát, melyekben *A* a másik két recensióval egyezik *P* ellenére vagy olvasása belső okoknál fogva tetszetősebb, ezt kell a szövegbe felvenni. Így pl. p. 3. ut. sor: «*Florem virginitatis eripuit*» *P* és Ring, «*nodum virg. er.*» *A* és a többi codex, helyesen, v. ö. p. 42, 7 tu eripe nodum virginitatis eius, — p. 39, 10 arripiam (olv. *eripiam* Riese kézírataival) nodum virginitatis eius. — P. 4, 20 mortis remedium mihi placet *AB'*, mortis remedium placet *P* Ring. — Et dum (cum *bβ*) aliud non invenisset *Abβ*, cumque nihil aliud invenisset *P* és Ring. — P. 9, 6 qua de causa *P* és Ring, qua ex causa *A*; ugyanaz az olvasás p. 10, 4 (Ringnél is); stb. stb. — Kényesebb a dolog, hol *A* hiányzik és *LVII* egyezik *P*-vel szemben a második vagy harmadik osztálylyal. Ilyen esetekben ugyanis az egyezést azon körül-

ménynek lehetne tulajdonítani, hogy *LVW*-be ama másik osztály olvasása interpolatio útján került, melytől *P* ment maradt. A következő és egy néhány más esetben mindamellett belső okoknál fogva jobb szerettem volna, ha Ring az *LVW* olvasását vette volna fel a szövegbe: *P*. 50, 13 rogavit *P*, rogavit abscedere *Ring*, rogavit me ut abscederem (—erer *W*) *LW*, helyesen; Riese kézírataiban is «rogavit ut discederem» áll. — *P*. 58, 21. 22 egy feliraton: «universus populus militinensium hominum amorem» *LW*, mely olvasásban «u. p. mitylenensium ob nimium amorem» rejlik; *Militinensium* hiányzik *P*-ben és kihagyta Ring, kétségkívül azért, mert $\beta\gamma$ -ben mindig *Militene* áll *Mitylene* helyett és így valószínű, hogy a *milit.* szó *LW*-ben a *B'* recensióból van interpolálva. Minthogy azonban nyilvános feliratokban ki szokták tenni azon város nevét, mely a feliratot készítette (v. ö. p. 38, 17 és 44, 24 civis Tarsi, — p. 11, 17 Tarsia civitas) valószínűnek tartom, hogy *P*-ben csak tévedésből esett ki a *Mitylenensium* szó; nincs-e *LVW*-ben más helyeken is *Militene* *P* *Mitylene*-je helyett, a Ring gyér selecta varietasából nem tűnik ki. — *P*. 59, 15. 16 «Erat enim effigie satis decora et omni castitatis amore assueta, ut nulla tam grata esset Dianæ nisi ipsa.» Így Ring *P*-vel, kivéve hogy *omni*-t ír *P omnium*-ja helyett (hominum *LW*). A többi kéziratok főbb eltérései: *adsueta et nullam tam grata esset diana aptam habebant nisi ipsam W*, *nullam tam gratam esse diana aperta habebant nisi ipsa V*, *nullam diana tam gratam haberet ut ipsam L*. Riese kézírataiban ($\beta\gamma$) így: «erat enim effigie decora et ob nimium castitatis amorem asserebant (így γ , efferebant β) omnes nullam esse tam gratam Dianæ». Hasonló valami állhatott eredetileg az *A'* recensióban is. E mellett szól első sorban az *omnium* (hominum) olvasás, melyet nem kellett volna Ringnek az úgy is rossz értelmet adó *omni*-ba átváltoztatni, mert nyilván a $\beta\gamma$ -ben hagyományozott *ob nimium*-ból van elrontva; csak az ímént láttuk, hogy p. 58, 22 is *P ob nimium*-ja *LW*-ben *hominum*-má romlott. Ha már most *ob nimium* az eredeti olvasás, akkor $\beta\gamma$ -vel *amorem*-et is kell írni és *assueta ut* helyébe is a $\beta\gamma$ *asserebatur*-ja kell hogy lépjen, és ez ellen még a palaeographusnak sem lehet kifogása. Az acc. c. inf., mely *asserebatur*-tól függ, *VW* és $\beta\gamma$ olvasásai után ítélve, a következő lehetett: «nullam tam gratam esse Dianæ nisi ipsam». Az az *aperta* (*apta*m) *habebant*, mely *VW*-ben *nisi ipsam* előtt áll, alighanem az *assueta ut* fölébe javításul írt *asserebatur* (*asserebant*?) szóból keletkezett, mely később romlott alakban rossz helyre került a szövegbe. Az *L* codex e helyen interpolálva, illetőleg önkényesen javítva van. — *P*. 61, 1—3 «Iterum cum redivi, ut involverer luctu, post matris atque filiæ mortem cupienti exitum, vitam mihi reddidisti.» Így Ring *P*-vel, csakhogy *iterum* — *luctu* nem bír helyes értelemmel. Riese $\beta\gamma$ -vel e helyet így adja: «Et dum redivivo luctu involverer, mori cupi-

enti filiam meam reddidisti». V. ö. evvel *VW* olvasását (*L*-ben mi áll, nem tudjuk még): «Et (quos *V*) cum redivivo luctu (redivos luctus *V*) iterum post matris atque filie (filie hiányzik *W*-ben) involvere (volvere *W*) mortem cupienti (cupientem me *W*) exitum (tunc *V*) reddidissim (reddit mihi letitia *V*)». Ezek alapján az *A''* recensiót következőképen rekonstruálok: «Et cum redivivo luctu iterum post matris atque filie involverer mortem, cupienti exitum filiam mihi reddidisti».

Azt hiszem továbbá, hogy Ring kelleténél ritkábban használta fel a második és harmadik recensio szövegét az *A''* recensio javítására. Csak a legeclatansabb két esetre akarok itt hivatkozni ezen állításom igazolására. Apollonius leányát Tharsiat nem sokkal születése után egy Lycoris nevű dajkára bízta és azután elment utazni. Ez a Lycoris sokáig nem említette a lánynak nemes származását és csak halálos ágyán avatta be annak titkaiba. Ezen nyilatkozata után Tharsia így szól Lycorishoz: «Cara nutrix, testor deum, quodsi fortasse aliqui casus mihi evenissent antequam hæc mihi referres, ego nescissem stirpem nativitatís meæ». Ez nyilván félszeg beszéd. Tharsia okvetetlenül némileg szemrehányásképen kellett hogy Lycorinak mondja, hogy ha véletlenül rögtön utólrte volna a halál, mielőtt titkát elárulta volna, ő (Tharsia) nem tudta volna meg származását. Ezt a gondolatot fejezik ki a Riese kéziratai: «si prius senectæ tuæ naturaliter accidisset quam hæc mihi referres, ego originem natalium meorum nescissem». A fennebb idézett helyen tehát az első *mihi* helyett *tibi*-t kell írni. — A másik hely az, mikor Tharsia Apolloniusnak, a ki szerencsésen megfejtette több fogas talányát, «inflammata prudentia quaestionum» újabb talányokat ad fel. Így *P* és Ring. Riese kéziratainak felfogása szerint Tharsia ezt «inflammata prudentia solutionum» tette, és ez inkább érthető is.

Volnának még egyéb észrevételeim is, pl. az, hogy Ring az ide vágó újabb irodalomra nem volt elég tekintettel és hogy számos egyéb helyen is hibás olvasást vett fel a szövegbe, — nagyjában azonban kiadásának jellemzésére csak ismételhetem fennebbi nyilatkozatomat, hogy kiadása, melyben először van a szöveg *A''* recensiója egész terjedelmében közölve, a mű első igazán hasznavehető kiadása, mely hivatva van kritikuskoknak és nyelvészeknek kutatásaik számára biztos alapul szolgálni. Mennyit nyert a szöveg a párisi kézirat felhasználása által, mutatja egy pillanat a Riese által rosszabb kéziratok alapján kiadott részletekre, melyek az egész műnek több mint kétharmadát teszik ki; és hogy mennyit tanulhatni belőle a regény szerzője vagy átdolgozója elbeszélési módját és a későbbkori latin nyelvszokást illetőleg, megtudjuk, ha e kiadás alapján tanulmányozzuk át Thielmann becses értékelését (Über Sprache und Kritik des lat. Apollonius-Romanes, Speier 1881), kinek állításait majd megerősíti, majd megczáfolja.

Azon nagy érdem mellett, melyet Ring az Apollonius Tyrius párisi kéziratának közzététele és szövegének a legtöbb esetben kitünő coniecturák által való emendálása által szerzett magának, a dolgozat ellen módszer tekintetében felhozható kifogások alig jönnek számba, és a mint én ismerem a szerzőt, a bírálónak még ezeket sem lett volna alkalma felhozni, ha Ring dolgozatát kedvezőbb körülmények között rendezhette volna sajtó alá.

DR. ÁBEL JENŐ.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Nyelvtana az egyes osztályok tananyagának megjelölésével a gymnasium mindenik osztálya számára. Fordította és a magyar iskolákhoz alkalmazta *Székelly Ferencz.* Budapest, Franklin-Társulat. 1887. XI és 260 lap. Ára 1 frt 80 kr.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Gyakorlókönyve az első osztály számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta *Székelly Ferencz.* Budapest, Franklin-Társulat. 1887. 8-r. VII és 176 l. Ára 1 frt.

Dr. Holzweiszig Latin Nyelvtana a fontosabb szabályoknak rövid és szabatos összefoglalása, a classicusokban előforduló sajátos latin kifejezéseknek alkalmas helyen való beiktatása, a stilisztikai sajátságoké a beszédrészek használatában való szerencsés egybeállításával, kiváltképen pedig az egyes osztályok tananyagának külön megjelölésével igazolja megjelenését.

Sokan fennakadhatnak azon, hogy minek jelölte ki Holzweiszig ezen nyelvtanában az egyes osztályok tananyagát, s tán még többen azon, hogy ezen nyelvtanban a tananyag feldolgozása hét, illetve mind a nyolcz osztályra van előírva, midőn a mi gymnasiumi utasításainkban az egyes osztályok tananyaga meg van határozva, és az is ki van mondva, hogy nálunk a nyelv- és mondattani részt a négy alsóbb osztályban már be kell fejezni.

En nem ítélem el a H. eljárását, sőt remélem, hogy a tapasztalás után nagyon alkalmasnak is bizonyul. A tanár jobban van kötve az egyes osztályokban kijelölt részekhez, nem járhat el kénye-kedve szerint a tananyag feldolgozásában; viszont a tanulók sem védekezhetnek a következő osztályokban azzal, hogy ezt vagy amazt nem tanulták. En tehát a tananyagnak ezen berendezését igen sikerültnek tartom. A mi pedig a tananyagnak 7—8 osztályra való felosztását illeti, igaz ugyan, hogy mi a III. és IV. osztályban elvégezzük az egész mondattant; de valljuk meg őszintén, hogy tanulóink nagy része az esetek, de főleg a módok használatában ingadozik az V. és VI-dik osztályban is; nem is szólva arról, hogy a mondatok összefüzése s az azokban alkalmazandó módok, idők, kötőszók, igenevek, határozók stb. érdemleges alkalmazása, még a legjobboknak is fejtörést okoz. — Ezen nyelvtan szerint is a tanulók a III. és IV-dik osztályban bevégezik az általánosabb és leggyak-

rabban előforduló szabályokat; a ritkábban előforduló és nehezebb nyelvsajátságok pedig a felsőbb osztályokra várnak, hol a fejlettebb gondolkodású ifjú könnyebben megérti. Különbösen is nincs a tanár kezéig annyira megkötve, hogy akkor, midőn olvasmányánál fogva czélszerűnek találja, a nagyobb betűkkel nyomtatott szabályoktól két-három sorral lejjebb is, — a kisebb betűkkel nyomottakból, mely a jövő évre van irányozva, — föl ne adhasson leczkét. Azután stilus-gyakorlatokra, milyeneket a felsőbb osztályokban fel szoktunk adni, gondolni sem lehet a mondattani szabályok ismétlése nélkül; tapasztalatom szerint a stilus-gyakorlatok fordítása közben a mondattant tüzetesen ismételtetni, jobban mondva újra tanítani kell; úgy látom pedig, hogy a tanulók a már egyszer bevégzett tananyaggal, habár nem tudják is, fölületesen bánnak el, mert azon téves hitben vannak, hogy az ismétléseket csak átoltvasni kell, de jól megtanulni fölösleges.

Általánosságban nézetemben a fentebbiekben kifejezést adva, át-térek a részletekre.

Az egész könyv a mellett tanúskodik, hogy szerző nagyon megfigyelte, hogy a tanítás menetében mik ütköznek nagyobb nehézségbe, s hogyan lehet azokat elhárítani.

A declinatiók szám szerint vannak elnevezve, de a törendszerre is kellő tekintet van véve. Tapasztalásom után helyesnek mondhatom, hogy a két- és egyvégű melléknevek fölé külön-külön föl van írva a nemi meghatározás; jónak tartom a középfokú melléknevek ragozásának bemutatását is, legalább ezeknél az egyes ablativus *e* végzetét láthatják a tanulók. Ilyféle látszólag keveset mondó, de a tájékozásra nézve igen fontos részeket éppen oly jelentékenynek tartom, mint mikor szerzőnk a 23. §-ban megjegyzi, hogy a III-dik névragozásnál a semlegesek többes számának ragja az egyszámú ablativus ragjával szoros kapcsolatban van, mert ha ez *i*-vel van, akkor a többesz. nom., acc. és vocativus *ia*-val képeztetik és a többesz. genitivus *ium*-mal; ezzel tehát nemcsak a seml. főnevek többes száma képzésének, hanem az idetartozó melléknevek ragozásának is — saját tapasztalatom után szólva — kitünő útmutatást nyújt; mit a Bartal-Malmosi vagy Schultz-Dávid-féle tankönyvekben hiában keresünk.

Az igék tárgyalásánál jól esett látnom az igék névi alakjainak csoportosítását és az álszenvedő igékre vonatkozó megjegyzéseket (92.); az igeidők képzését is röviden, de világosan adja a szerző; azonban jó lett volna, ha legalább az act. praes. indic. sing. első személyétől képezhető időkhöz, hol az egyes időbeli személyragok különféleként váltakozva járulnak a tőhöz, ezen változásokat feltüntető különálló, — az igeragozást bemutató és az eljárást feltüntető — mintát is adott volna. A perfectum *vi, ui* végzetének a *sum* — *esse* igének *fui* alakjával való szoros.

kapcsolatba hozását is szerencsés újításnak találom. A *conjugatio periphrastica* bemutatásánál főleg a *dus, da, dum* végű *part. fut. pass.* alkalmazása vonta magára figyelmemet, hol a személy dativusa a legtöbb tankönyvvel szemben, több alkalmas példával van feltüntetve. Az igék törzsalakjainak képzésére vonatkozó hangtani változások is alkalmas helyen vannak felvéve, mert közvetlen a *perf.* és *supinumot* rendhagyólag képező igék előtt állanak, és ezekből előismeretet merítenek a tanulók a nemsokára tanulandó görög nyelv hangtani viszonyaira.

Áttérve a mondattanra, mindjárt az első pontnál helyeslőleg kell nyilatkoznom, hol a szerző az általános alanyra vonatkozó eljárást alaposan bemutatja a tanulóknak. A melléknévi jelzőre is sok üdvös felvilágosítást ad. Amaz eljárást pedig, hogy a *gen. quantitativus* beolvastja a *gen. partitivus* keretébe, a melylyel egyszersmind tüzetesen foglalkozik, helyesnek és sikerültnek találom. Nem szólva az egyes esetek tárgyalásánál felhozott fontos megjegyzésekről (168., 171., 173., 177., 182., 187., 188., 191., 192. és 194-dik §§-ról), ki kell emelnem a latin *ablativus*nak három alapjelentésre való felosztását, hol a helyes csoportosítás- és *utbaigazítás*on kívül az *abl. instrumentine* szerencsés szerep jutott. Az *ablativus* tárgyalása közben a *phraseológiának* is bő teret nyit a szerző.

Áttérve az idők és módok alkalmazására, jól tette a szerző, hogy a *consecutio temporum*ra vonatkozó szabálynál rögtön megjegyzi, hogy ezen kalap alá általán a *coniunctivus*beli mellékmondatok igéi vonhatók; míg ezt a többi nyelvtanainkból csak úgy kitapogatni kell. A *moneo*, *censeo* és *concedo* igéknek a *persuadeo* igével szerkesztett mondatfűzéssel kimutatott rokonságát is helyesen vette föl tankönyvébe a szerző. Szerencsés eljárásnak tartom, hogy az eset- és *igetan* tárgyalásánál sok alkalmas szólásmódot sorol fel többnyire magyar *æquivalensökkel* vagy *tősgyökeres magyar fordításukkal* együtt.

Hátra van még, hogy a «Nyelvtan-stilisztikai sajtószertéségek a beszédrészek használatában» című rovat alatt felsorolt szabályok- és példákról szóljak. Annyi itt az *utbaigazítás*, a *classicusok*ban előforduló szebbnél-szebb kifejezéseknek helyes magyarságú fordítása, a latin nyelv kiválóbb sajtószertéségeknek taglalása, hogy ezek elsajátításával, mint valami titkos kulccsal hozzáférhetünk a latin nyelv sajtószertéségeknek értékesebb kincseihez is. Ezekhez hasonló *utbaigazításokat*, a *Latin stílus-gyakorlatokhoz* csatolt függeléken kívül adott nálunk is *Pirchala*, de ezek, jól lehet tisztelettel adózom hasznavehetőségökért, a *classicusokból* nem ölelnek föl annyit, mint *Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítása*.

Midőn ezen tankönyv életrevalóságát a fentiekben kimutatám,

legyen szabad szólnom azokról is, a melyek szerény véleményem szerint pótolni valók.

Nézetem szerint igen fontos, főleg a magyar tanulókra nézve, hogy a latin főnevek nemi szabályai minél könnyebben elsajátíthatók legyenek, és hasznosnak tartom, ha az általános szabályok ép úgy, mint a nemi eltérések jó rhythmussal és páros rímmel írt versekben foglalvák össze. De az ily versek, mint a 18. l. a. :

Főszabály.

«Er», «ir», «us» hímnemű,

Csak az «um» semlege s

csak fárasztják, de meg nem könnyítik a tanulók emlékező tehetségét.

A többi versek is keserves rhythmusban és rímben vannak írva.

Ezen versnél pedig 27. p. a. :

Az «io», «do», «go» végűek

S e szó: caro nőneműek;

Hímneműek: septemtrio,

margo, ordo, pugio!

megjegyzem, hogy az *io* nemcsak nőneműeket jelez; mert az *io* végű összerű névszók hímneműek; és kimaradtak a versből a *ligo*, *cardo* és *harpago* kivételesen hímnemű szók is.

A IV-dik *declinatio* többesz. *ubus* végű dat. és ablativusa tárgyalásánál az *artus*, *partus*, *portus* és *veru* szókat nem tudom a fordító véletlenségből vagy szándékosan hagyta-e ki.

A hiányos névragozásból nem tartottam volna fölöslegesnek felsorolni azon szavakat, melyek a többesszámban új jelentést kapnak, továbbá a heteroclitá- és heterogeneákat is.

Előnyére válnék tankönyvünknek, ha a szóképzéstant is tárgyalná. — A *genetivus*nak az «esse» igével való tárgyalásánál helyesnek találnám, ha a fordító megmondaná, hogy a személyes névmások *genetivusa* helyett miért kell a birtokos névmások *semlegesét* (*meum est stb.*) használni. — Az *oratio obliquának* tüzetesebb, hogy ne mondjam terjedelmesebb közlését is helyesnek találnám, mert ez nagyon nehezen megy a tanulóknak fejébe. — A *gerundium* alkalmazásánál czélszerűnek tartanám, ha a *gerundium* a magyar főnévi igenév felhasználásával tárgyalatnék, mert a magyar tárgyas főnévi igenév is éppen úgy, mint az ilyen latin *gerundium*, maga után vonzza a tárgyat: így a látszólagos *genetivusok* nyugétól megszabadulna a tanuló. — Szerettem volna, ha a fordító a magy. tud. akadémia által elfogadott helyesírásra nagyobb gondot fordított volna. A kiadó pedig szerfelett ügyeljen, hogy az egyes osztályok tananyaga mindenhol egyforma betűkkel legyen nyomva, mert nekem a *sum* ige hajlítása (39. l.), a *conjugatiók* mintaragozása (46—

55. l.), és a perf. és supinumot rendhagyólag képező egy pár ige nyomtatása egy kissé gyanúsnak tűnik föl.

Mindezek után Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítását, illetőleg áldolgozását hasznavehető tankönyvnek találom. Eltekintve attól, hogy szerző könyve a porosz gymnasiumokban már is nagy kelendőségnek örvend, — 53 porosz gymnasiumban azonnal elfogadtatott, — teljesen hiszem, hogy a mi gymnasiumainkban is jó sikerrel alkalmazható könyv lesz.

Nem kisebb elismerés illeti meg a Holzweiszig-Székely-féle latin olvasókönyvet.

Természetesen a mondatból indul ki, és oly ügyesen, hogy az első osztály latin nyelvi tananyagának nincs egyetlen egy szabálya sem, melyet alaposan be nem lehetne gyakoroltatni az alkalmas és bővöbőven felhozott mondatokkal. Még pedig a tapintatosan megválasztott egyes mondatok úgy következnek egymás után, hogy azok végeredményben lehetőleg összefüggő gyakorlatokat képezzenek. A mondatok kiindulnak az egyes- és többesszámú nominativus- és genitivusból, s ugyanezen számú accusativus- és dativusok után az ablativussal végződnek; végül, hogy az első declinatio teljesen fel legyen dolgozva, a csak a többesszám-ban használt névszókra egy sereg példa van felsorolva. Ezen példák ügyes szerkesztésén kívül meg kell jegyezmem, hogy a tanulók memoriája sincs megterhelve többnél több szó megtanulásával; mert az első declinatio-ra felhozott 158 mondat feldolgozásához a tanulóknak csak 61 szót kell megtanulniok, mely szóknak legnagyobb része tulajdonnév lévén, megjegyzésök semmi nehézségbe sem ütköznek. Alkalmasnak tartom a példák-nak egyes leczkékhez alkalmazott csoportosítását is, melyekben hogy mire van fősúly fektetve, arra a példákban előforduló új alakoknak nagyobb betűkkel nyomtatott felülírásai figyelmeztetnek; így a tanuló, föl lévén híva figyelme a grammatikai új alakokra, azokat könnyen elsajátítja, és ezen felülíratok alapján összefoglaló áttekintést is szereshet az eddig tanultakról.

A könnyebbről a nehezebbre törekvő elv áthuzódik az egész könyvön. Az *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknevek egyeztetését az első declinatiohoz tartozó, vagyis nőnemű nevekkel kezdi meg, a mely declinatio példák alapján már be van gyakorolva; csak azután tér át a második declinatio hímn- és semlegesnemű szavaival egyeztetendő melléknevekre; mindezeket pedig kezdi az alany és állítmány egyeztetésével, melyek legbensőbbben összefüggenek egymással, s csak azután tér át a melléknévi jelzőkre, példát hozva föl minden egyes esetre. Ezen példák között az *esse* és *habere* igékkel való mondat szerkesztésnek is bőven kijut a maguk szerepe. Végzi pedig az egyeztetést azzal, midőn a főnév is, meg a melléknév is más declinatiohoz tartozik. Ugyanitt «*pöplus alta*»

felülírásra vonatkozó példákra megjegyzem, hogy sem a Bartal-Malmosi, sem a Schulz-Dávid-féle olvasókönyvekben a fák és gyümölcsök nemi begyakorlására nincsenek ily alkalmas példák csoportosítva.

A harmadik declinatio feldolgozásánál is, mely a declinatioók között legnagyobb nehézségbe ütközik, ügyesen jár el a szerző.

Először adja a főszabály szerint végződésekre nézve a hím-, azután a nő- és semlegesnemű nevekre vonatkozó példákat, még pedig, hogy az *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknevek teljesen begyakoroltassanak, folyton ezen jelzőkkel látja el a névszókat. A harmadik névragozáshoz tartozó három-, két- és egyvégű melléknevek begyakorlására szolgáló példák után áttér azon főnevekre vonatkozó példákra, melyek a főbb nemi szabályoktól eltérnek; még pedig, hogy a nemi tulajdonság minél feltűnőbb legyen, a szemléltetés végett ezen főnevek folyton *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknévi jelzőkkel vannak ellátva. — A negyedik declinatioóra szolgáló gyakorlatoknál azon elvet követi, a melyet a második declinatioónál alkalmazott, hogy először adja a hím- és semlegesnemű főnevekre vonatkozó példákat, és csak azután tér át a nőneműekre, mint a melyek kivételesen tartoznak ezen két declinatioóhoz. Az első és ötödik declinatio közötti nemi rokonság is fel van tüntetve, mert itt is először a nőnemű nevekkel vannak a példák szerkesztve és csak azután tér át a kivételesen idetartozó hímneműekre. — A declinatioók és melléknevek egyeztetésének begyakorlására szolgáló példáknál nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a szójegyzékben adott utasításon kívül a magyarról latinra való fordításnál az esetleg új azaz még elő nem fordult szók, vagy a magyar nyelvtől eltérő eset és szám alkalmazásának a szövegbe való igtatását is célszerűnek találom, mert a kis tanuló előkészülése ez által meg van könnyítve, s így biztosabban megtanulhatja az ismeretlen szókat is, mint a tanár szája vagy a szótár után többnyire helytelenül leírt följegyzés alapján. A melléknevek fokozására, a számszókra, a névmásokra és a határozó-szókra szolgáló példákban a szerzőnek részletekig menő gondja volt, hogy az alakok kellő számmal előforduljanak és alkalmazási módjukkal a tanulók teljesen megismerkedjenek.

Az igeragozásra áttérve, szerzőnk is azon elvet követi, mely egyéb tankönyvekben is érvényesül, hogy a *sum, fui, esse* ige idők és módok szerint begyakoroltassék. Eltérést, még pedig előnyös eltérést, a többi latin olvasókönyvektől abban tapasztalok, hogy a *sum* ige indicativus és coniunctivus alakjaira felhozott alkalmas példák után azonnal áttér a *sum* fontosabb összetételeire is, melyek egyéb olvasókönyvekben az alapige után jóval később fordulnak elő. A példák is párbeszéd alakjában vannak szerkesztve, melyben a tanuló érdeklődésén kívül legtöbb alkalom kínálkozik a *sum* ige különféle idő- és módbeli alakjainak bemuta-

tására. Egyszersmind ezen alakokkal a szerzőnek tágabb mező nyílik meg, siet megragadni az alkalmat, hogy Liviusnak történelmi művéből Hannibal személyét, célját és polgártársai irigységét bemutassa. — Az igeajlítás rendszeres elsajátítására azon elvet követi a szerző, hogy az indicativus alakjait nyomban kövessék a coniunctivus megfelelő idő-alakjai; ugyanezen eljárás nyilvánul a cselekvő és szenvedő alakok begyakorlására felhozott példákban is. Alkalmasnak találtam az első, második és negyedik igeajlításhoz tartozó igék azon csoportosítását is, hogy a perfectum és supinum fő-alakjai *vi* — *tum* alakban vannak felsorolva; a mi által nemcsak a már begyakorlott *sum* ige perfectum alakjának — *fui*, *ui*, *vi* — végződése lebeg folyton a tanuló szeme előtt, de egyöntetűséget is lát a perfectumok alakítása között. Az egyöntetűség kedvéért helyesnek tartanám, ha a harmadik igeajlítást is a *cognosco* igére vonatkozó példákkal kezdené a szerző a *tribuo*, *solvo* és *lego* igék helyett. — Az igeragozás alakjainak bemutatásakor a párbeszédés olvasmányokon kívül Phædrus meséiből több szemelvényt ad a szerző. Ezek helyett a fordító, tán minden nagyobb nehézség nélkül, röviden beszélhetne volna a mi gymn. tantervünk utasítása szerint Róma alapításának és első két királyának történetét, az igeajlítás minden ágának felhasználásával.

Holzweiszig Latin Gyakorlókönyvét tehát érett tapasztalás és alapos megfigyelés gyümölcseinek tartom. Ily Gyakorlókönyvet csak az írhatott, ki évek során át megfigyelte, hogy miként lehet elosztani azon nehézségeket, a melyek a latin nyelv tanításánál lépten-nyomon nyilvánulnak.

A tanulók helyzetén kívül pedig megkönnyíti a tanító eljárását az is, hogy nem kell kapkodnia alkalmas példák után a grammatikai szabályok elsajátíttatása végett, mert rendelkezésére áll egy olyan Gyakorlókönyv, mely minden fontosabb mozzanatra tüzetesen kiterjeszkedik.

Lehetnek olyanok, kik túlságosan bönek találják ezen Gyakorlókönyvet, mondhatják, hogy sok olyan részt tartalmaz, a mely helyet foglalhatna a második osztály tananyagában; de én a rendhagyó igéken kívül semmi olyasmire nem akadtam, a mit az első osztály tananyagából számfizni lehetne, s ezek is oly válogatva fordulnak elő, hogy megtanulásukat inkább üdvösnék, mint túlterhelésnek tartom. A mi pedig a gyakorlatok bőséges anyagát illeti, azon meggyőződésben vagyok, hogy inkább álljanak a tanuló és a tanító rendelkezésére bőségesen az alkalmas példák, mint sem azoknak fogyatékában szenvedjen az olvasókönyv. A lelkiismeretes tanító a fölös példákból kiválogathatja nézete szerint a legalkalmasabbakat, de ha nincs, akkor ki ne válogathat bennök. A Bartal-Malmosi-féle olvasó- és gyakorlókönyvben van sok összefüggő olvasmány, főleg a mi tantervi utasításaink szerint, de a grammatikai

szabályok tüzetes begyakorlására nincsenek megközelítőleg sem oly alkalmas és könnyű példák, mint ebben. A Schultz-Dávid olvasó- és gyakorlókönyve pedig épen fogyatkozásban szenved a szükséges grammatikai szabályok begyakorlására szolgáló példákban, mert a legfontosabb grammatikai szabályok vagy sehol, vagy csak szórványosan fordulnak elő. Szepesti-Budavári olvasókönyvében vannak ugyan példák felsorolva a grammatikai szabályokra, de ezekből összefüggő olvasmányra a legjobb akarattal sem lehet akadni.

Holzweiszignek az első osztály számára írt Latin Gyakorlókönyvét tehát igen hasznavehető könyvnek találom. Nemcsak azért, mert a grammatikai alakoknak bőségesen kijut megillető részök, hanem az ügyes összeállítás, apró részletekig kiterjeszkedő alkalmas példák szerkesztése, a fennakadásoknak hosszas tapasztalásból kifolyó szerencsés elhárítása miatt is.

Bárha a szerzőnek ily kivitelű II., III. és IV-dik osztály számára szánt gyakorlókönyvét is láthatnók már.

A fordító is megtette kötelességét. Sőt többet is tett. Latin-magyar és magyar-latin szótárt is adott és erre valóban nagy szükségök van a kisebb tanulóknak. A helyes olvasás végett pedig helyesen járt el, hogy a szójegyzékben és a szótárakban a szótagok időmennyiségét jelezte, habár nekem jobban inyemre volna, ha az olvasmányokban előforduló szók mind jelezve volnának az időmennyiség szerint. Bárcsak a hangsúly jelzésére is tekintet volna olvasókönyveinkben, ezzel igen nagy szolgálat volna téve a latin nyelvnek is, meg a magyar kiejtéshez szokott ifjaknak is.

Az egész könyv külseje megfelel a Franklin-Társulat általán ismert kifogástalan és csinos kiállításának.

Kaposvár.

BEKSITS IGNÁCZ.

Jegyzetek Homeros Iliasához. A homerosi alaktan vázlatával írta dr. Csengeri János. Budapest, 1888. Ara 1 frt 40 kr.

E munka az Ilias szemelvényes kiadásához, mely ugyanattól a szerzőtől 1886-ban jelent meg s a teljes Iliasnak mintegy felét tartalmazza, magyarázó jegyzeteket szolgáltat s a homerosi alaktan főbb pontjait foglalja egybe. Minthogy az Iliast tárgyaló eddigi magyarázatos kiadásaink a VI. éneken nem mennek túl, az előttünk fekvő munka az első, mely az egész hőskölteményre, legalább a szemelvények terjedelmében s ezekre szorítkozva, kiterjed és célja, mint szerző az Előszóban meghatározza: «a tanulók házi készületét lehetővé tenni».

Maga az értelmezés nem eredeti, hanem kiváló írók, Monro, Fæsi, La Roche s mások, különösen Ameis hasontárgyú magyarázatainak kisebb-nagyobb hűséggel, de többnyire kivonatossan készült reproductiója,

a könyvben található néhány illustratio legnagyobb részt Helbig (Das hom. Epos aus den Denkmälern erläutert) nyomán készült. Föltűnő: a fordított helyek nagy száma, új: a magyar irodalomból vett párhuzamos helyek bő sorozata.

A munka e sajátosságánál fogva első kérdésül felötlik, hogy szerző helyesen értelmez-e, vagy, a mi a legtöbb esetben egyre megy, helyesen fogta-e föl a adja-e vissza kútfóinek magyarázatát? A munkából kitetszik, hogy szerzője a tárgyban otthonos s hogy forrásait egészben véve értelmesen használja föl; csakis egyes, többnyire csekélyebb fontosságú részletekre lehet a főt kifejtett szempontból kifogást tenni. Nyenek a következők:

A 5. Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή-hez megjegyzi sz.: «a harag következtében teljesült Zeus határozata» — ez nem felel meg a tényállásnak, de Ameis magyarázatának sem, ki azt mondja «in den Folgen des Grolles vollzog sich der Ratschluss des Zeus».

A 82: «ἀλλὰ különben mellérendelő kötőszó; itt . . . mégis, de azért». Ezt csak ἀλλὰ τε καὶ jelenti, ἀλλὰ τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον = ám még utóbb is haragot tart.

A 218: ὅς κε θεοῖς ἐπιπέσθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ v.-hez megjegyzi sz.: «ὅς κε ha valaki, μάλα τ' nagyon is, szívesen is . . .» — de τε itt nem az adverbiumra tartozik, hanem a mondat értelme ez: «ha valaki hallgat az istenekre, azt viszont ők is szívesen meghallgatják».

A 465: τᾶλλα — ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν az áldozati állati részek nyársra huzásáról szól, ezt sz. így magyarázza: «ἀμφι' mindkét felől» nyársakra (ὀβελοῖσι) szúrták, úgy hogy a nyárs mindkét felől, azaz elől-hátul kiállott». Ez nem világos rajz, ἀμφι' nem = kétfelől, és a nyársnak egy hegye volt; erre szúrták a húst, melyet, a nyárs másik végét a kézben tartva, forgattak a tűzön.

Z 126. v.-hez a jegyzet: «ὄτ' = ὅτι τε hogy im» — Ameisből van átvéve, csak hogy Ameis magyarázhatja így, mert ὄ a szövegben ezt írja ὄ τε — de szerzőnk ezt nem teheti, mert az ὄ szövegében a varians ὄτ' azaz ὄτε áll.

Hasonló megjegyzéseket lehet tenni számosabb helyre, hol különösen a rövidítés, a kútfői jegyzetek összevonása a világosságot csökkentí avagy az értelmet némileg elforgatja.

Főlöszleges megjegyzés nem igen található a munkában, hiányt annál többet kell konstataálni. A nyelvtani magyarázatok a legszűkebb körben mozognak; szerző elmondja az Előszóban, hogy a lehető legnagyobb rövidsége törekedett, s a mondott tekintetben jó grammatikára csakugyan sokat lehet bízni, de mégis sok dolog van, mit itt tárgyalni nem lehet, a minek ismerete pedig a költő helyes fölfogása szempontjából épen műve individualitásánál fogva szükséges vagy kívánatos.

Ilyen, hogy többet ne említsek, a particlák tana, melyre épen Homeros nyelve szolgál bőséges és tanulságos példákkal; az oly helyeken mint *A* 137. 139: *ἐγὼ δὲ κεν αὐτὸς ἔλωμαι — ὁ δὲ κεν κεχολώσεται* — a módok és idők sajátosságos használatára okvetetlenül reá kell mutatni. A gyakran előforduló (*A* 361, *Z* 253. 406. stb.) hely: *ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν* — a mellett a pusztá fordítás mellett: «szót szóla és azt ki is mondta» bővebb magyarázatot érdemel, mert érdekes világot vet a görög és különösen a homerosi közvetlen fölfogás- és kifejezőmódra; erről valamint számos hasonló jelenségről l. Classen kitünő munkáját: *Beobachtungen über den hom. Sprachgebrauch*. Hasonlóan hiányos az alaktan vázlata: hogy *ττ* h. mindig *σσ*-et, a spir. asper h. gyakran lenist használ H., hogy kedveli az e-hangot, hogy a *-φι*-vel képzett alakok gen.- és dat.-t pótolnak, a melléknevek sajátosságos alakjairól, még az *εἰμί* ige ragozásáról s számos egyéb szükséges tudnivalókról nincs szó, úgy hogy bármely használatos grammatika bővebben tárgyalja e részt — de akkor e vázlat czéltalan is.

Minél tovább haladunk a munka kezdetétől, annál gyérebbek a magyarázó jegyzetek, a vége felé majdnem teljesen elapadnak, illetőleg egyes szók vagy kifejezések fordításában állanak. Bizonyos, hogy a sikerült fordítás gyakran a legjobb magyarázat, de nem mindig s így Homerosnál sem elegendő, különösen akkor, midőn a munka nagy része kizárólag otthoni, tehát utbaigazítás nélküli magánhasználatra van szánva.

A fordítások általában sikerültek; hogy egyes lapsusok, furcsaságok előfordulnak, azon nem fogunk fönnakadhatni; pl. *Φρόνης ἀμφιμύλαινα* *A* 113 így van fordítva: „homálykörnyezte szívháló”, *Z* 143 *ὣς κεν θᾶσσον δλέθρον πείραθ' ἔκηαι* = hogy minél elébb a vész törébe juss — holott *δλέθρον πείρατα* egyszerűen annyit jelent, mint „végenyészet”; az Ilias befejező verse *ὣς οἴθ' ἀμφίπρον τάφον Ἐκτορος ἱπποδάμιοι* = „így ünnepelték meg Hector végtisztességét” — *τάφον ἀμφίπρον* = funus curare, tehát eltakarítani, s az öreg Vályi-Nagy már így fordítja a helyet, egyszerűen, de jól: „így ezek eltemették Hectort”; — de a fordítások általában véve az eredeti helyek átértése és a magyar nyelv beható ismerete bizonyosságai; az utóbbiról különben az egész munka nyelvezete fényes tanuságot tesz.

Legérdemesebb része a munkának a magyar irodalomból, Arany, Petőfi, Vörösmarty, a népköltés termékeiből stb. vett parallelhelyek idézése; ezek a tárgyat magát is megvilágítják, az irodalmak egymásra hatását vagy a rokon fejlődést is föltüntetik, s igen alkalmas eszközei az érdekeltség fölbresztésének. Szerző munkája e tekintetben kiváló dicséretet érdemel, még ha leszámítunk is bizonyos túlságot az idézetek fölhasználásában, mint pl. *A* 114 *κουριδίη ἄλοχος*-hoz „hittel

«elkötözött hűtes feleségem» a Szil. és Hajmási balladából — a mi, bármily szép kifejezés különben, itt kevésbé van helyén, mert *x. á.* egyszerűen = «szűzies hitves» — vagy midőn *A 242 εὐτ' ἂν πολλοὶ ἐφ' Ἐκτορος — θνήσκοντες πίπτωσι*-hez olvassuk Arany T. VII, 8: «vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal» — ἔπο nem = miatt, kéziról a görögben nincs szó.

Mint hogy a munka irodalmunkban még föl nem dolgozott anyaggal foglalkozik, s a maga elébe tűzött célt «a tanulók házi készületét lehetővé tenni» ha nem biztosítja is teljesen, mindenesetre nagy mértékben megkönnyíti, a fönt kifejtettek alapján, azt hiszem, hogy oly gymnasiumokban, hol szerzőnek Ilias-kiadása van behozva, jó sikerrel fogják használni.

Dr. HÓMAN OTTO.

1. **Görög-magyar szótár.** Készítették *Lévay István és Vida Aladár.* Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.
2. **Magyar-görög szótár.** Készítették *ugyanazok.* Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.

1. A Lévay-Vida-féle görög-magyar szótár első kiadása, mely segéd-könyvül engedélyezve lett, etymologicus szempontból csoportosítva adta a szókat; a jelenlegi a szakférfiak kívánalmára egyszerűen alphabetum szerint sorolja elő a szókat. E szerint egészen új átdolgozott szótárral van dolgunk, melyet azért tüzetesen átvizsgáltam.

A követelések, melyeket egy jó szótárhoz fűzünk, a következők: Először hogy könnyen kezelhető legyen. Hogy ennek a kelléknek megfelelően, megkívántatik, hogy *a)* ne apró, szemrontó betűkkel legyen szedve, *b)* hogy ne legyen összetömörülve, *c)* hogy a lapok felső szélén a lapnak kezdő és utolsó szava teljesen kiírva, mint útmutató szerepeljen. A szóban levő szótár megfelel a harmadik kelléknek és e tekintetben előnyben van a sárospataki szótár felett, a melyben rendszeren csak a szó három első betűje szerepel; a többi kelléknek azonban épúgy nem felel meg, mint a sárospataki szótár. Betűik aprók, a nyomtatásban sűrű. A papírral való gazdálkodás az áttekinthetés rovására van. Ha két columnában szedetik, hasznavehetősége emelkednék.

A második és legfőbb követelés az, hogy a szótár megbízható legyen. E tekintetben a szótár vagy a nyelv egész szókincsét, vagy a cél és szükséglet szerint egyes íróknak, vagy, mint a szóban forgó szótár a középiskolában olvasandó írók szókincsét kell hogy tartalmazza. Itt nem szólok a teljes és a specialis szótárakról, csak is azokról, melyek iskolai használatra készülnek, és itt constatálom, hogy szótáraink e tekintetben nem készülnek olyan akribiával, mint azt az ügy fontossága megkövetelné. A szerzők ugyanis elővesznek egy-két szótárt, és ebből csak úgy találomra kivonatolnak, pedig teendők az

volna, hogy mindenekelőtt az iskolában olvasni szokott írók phraseologiaját áttanulmányozzák, vagy pedig az adatokat az írókkal kezükben ellenőrzik. Ez persze nagy munkával jár, de gyümölcsözőbb és hasznosabb volna az egyszerű átírásnál. Álljon itt csak egy példa; a sárospataki szótárban ἀγωγή mellett az áll: «ált. vivés, vezetés; 1. elvitel, elszállítás, előhozás; szállítmány, teher; 2. menet, elindulás, elvonulás; 3. nevelés, nevelési elvek; bánásmód; rend és sor; életmód; philosophok iskolája; zenében: időmérték; gyógytanban: gyógymódszer.» A mint látható, itt szép sorrendben, bizonyos tagoltságban lépnek fel a jelentések egymás után; hogyan bánik már most szótárunk? ἀγωγή mellett ezt olvassuk: vezetés, szállítás; teher, szállítmány; mars, vonulás; nevelés. Hogy mennyire lehet az ilyen kivonaton a helyes fordítás céljából eligazodni, azt a szakférfiú megítélésére bízom.

De nézzük már a megbízhatóság szempontjából, és pedig az iskolai szükségletet tekintetbe véve, ezt a szótárt.

Az utasítások a görög nyelvi olvasmányokat tekintve és pedig ott, hol az attikai nyelvjárással kezdik az olvasást, azt javasolják, hogy az V. osztályban aëopusi mesék vagy könnyebb történeti olvasmányok képezzék az olvasmány tárgyát; a VI. osztályban pedig egy Xenophon-féle chrestomathia olvasása volna alkalmazandó, különösen pedig, hogy Xenophon Memorabiliáira nagy súly fektetessék. A VII-ben Homeros olvasása hozható kapcsolatba a poetikai tanítással, mi mellett Herodotusból válogatott helyek volnának olvasandók; míg végre a VIII. osztályban Homerossal folytatva Platóból a dialogusok egyike, pl. Euthyphron, Apologia, Kriton behatóan volna tárgyalandó.

Ezt a menetet írják elő az utasítások ott, hol az attikai nyelvjárás a kiinduló pont, míg ellenben azon intézetekben, melyeknél az ión nyelvjárásból indulnak ki, az V. és VI-ban Homeros, a VII-ben Homeros mellett görög lyrikus szemelvények, a VIII-ban Plató és ha lehetséges és az idő engedi, Sophokles egyik drámája volna olvasandó.

Ezeknek a követelményeknek tehát szolgálatában kell hogy álljon a görög-magyar szótár. És ép ebből a szempontból és ezen kívánalmak szerint fogtam hozzá a szótárnak átvizsgálásához, vagyis jobban mondva megpróbáltatásához.

Elővettem mindenekelőtt Plato apologiáját és abból is csak az első négy fejezetet, és tettem az úgynevezett stichpróbákat és ime a következő alakokat nem találtam magyarázva: *πιθανός, ὀπωσιῶν, ξένος; ἐρήμην, ἐνταυθί, γράφομαι* = vádolni; *προίκα* van ugyan felvéve, de csak úgy, hogy *προίξ*-ra utal, *προίξ*-nál azonban ez áll: adomány, ajándék, hozomány; már pedig ebből nem lehet kihozni valódi értelmét, a mint azt a sárospataki helyesen adja: hat. ingyen, díj nélkül; hiányzik *ἐμμελῶς, ἀβρόνομαι*.

Elővettem aztán Xenophon Anabasisát és ebből csakis az I. fejezetet, és ime hiányzik *ἀσθενέω* = gyöngélkedem; *δαμός* megvan ugyan «osztás, felosztás» jelentésében, holott itt «adót» jelent. A lyrikusokat forgatva (csakis az anthologiából), nem találtam felvilágosítást Tyrtaios következő kifejezéseire: *χρησιμοσύνη* van ugyan, de «vágyakozás, vágy, óhajtság» jelentésével, holott e helyütt szükségét, hiányt jelent; hiányzik: *ἀλώμαι*, a melynél utasítani kellett volna *ἀλόμαι*-ra, mely megvan; *αἰδοῖον τό*; *θηητός*, *πανόπιλος*, *μειλιχογῆρος*, *λαϊός*.

Mimnermost olvasva, nem találtam a szótárban: *ἀμπανσις*-t, a melynél *ἀνάπανσις*-re kellett volna utalni, mely megvan; *ἐκλαγχάνω*, *πήχυος*, melyet legalább *πηχυαῖος*-hoz kellett volna csatolni; *πτοῦμαι*, melynél utalás volna teendő *πτοέω*-ra. Theognisnál nem találtam az *ἀμπλακία*, *ἐκτράπελος*, *κακόδοξος*, *παρμόνιμος* szókra. Egész sereg szó van, melyekre nézve Xenophon Memorabiliái olvasásánál nem ad felvilágosítást e szótár; ilyenek: *ἀγνώς*, *ἀγυμνάστως*, *ἀδελφιδοῦ*, *ἀδρυνέω*, *ἀκριβῶς*, *ἀλῦκως*, *ἀναιδῶς*, *ἀναλογίζομαι*, *ἀνάλωμα*, *ἀνδριαντοποιέω*, *ἀνιαρῶς*, *ἀνομία*, *ἀντιτάττομαι*, *ἀνυπόστατος*, *ἀόρατος*, *ἀποτυγχάνω*, *ἀργία*, *ἀρθρέω*, *ἀσεβής*, *γεραρός*, *γνωμικός*, *δενδροκοπέω*, *δεσμεύω*. Sajátságos, hogy az adverbiumokat mellőzi, ámbár nem következetesen, mert ezek is előfordúlnak itt-ott, pl. *δαμιλῶς ζῆν*. Azt is hiánynak kell feltüntetni, hogy nem következetes a medium igék feltüntetésében és változott jelentésök kiemelésében.

Legbiztosabb és legterjedelmesebb tájékozódást nyújt Homerosra, de itt is tetemes pótlás követeltetnék; itt hiányzanak a többi közt: *ἀγγελίης*, *ὄ*; *ἀγρη*, *ἀελλής*, *ἀγκοίνη* = *ἀγκων*, legalább erre kellene utalni; így fel volna veendő: *ἀεθλεύω*, *ἀέθλιον* és *ἄθλον*-ra stb. volna utalandó.

Vége elővettem a szemelvényeket Herodotosból Dávid kiadásában és hozzá fogtam annak alapján a szótár tanulmányozásához. Tapasztalataim ezek: a szerzők nem jártak el következetesen Herodotos szókinésének és alakjainak összeállításában; míg ugyanis helyesen történik hivatkozás *κοῖος* és *ὄν*-nál *ποιος* és *ὄν*-ra, nem történik az *ἀπικνεύομαι*, *ἐπιπλώω*, *ἐπαρπάζω*, *μοῦνος* stb. alakokkal, melyeket okvetlen fel kellett volna venni, legalább is utalva a megfelelő attikai alakokra. Teljesen hiányzik: *ἐπιλέγομαι* = átolvasni, holott megvan *ἐπιλέγω*, de más jelentéssel, *νηυσιπέρητος* stb.

Arra is kell a szerzőket figyelmeztetnem, hogy több sajtóhiba is csúszott be, így a második lapon *ἀγγραοε* = *ἀπήρως* helyett *ἀγῆρως*; az ötödik lapon *ἄθροος* helyett *ἄθροος*; a hetedik lapon *αἰσθησις* e helyett *αἰσθησις*; a kilencedik lapon *ἀληδών* helyett *ἀληδών* irandó stb.

Nem lehet feladatomban a hiányokat mind kiírni; hogy ennyi fáradságot is vettem magamnak, ez csak azért történt, hogy kimutassam,

miként kelljen összeállítva lennie ilyen segédeszköznek, hogy azt az oktatásnál számba lehessen venni.

2. A magyar-görög rész új kiadása nem tér el lényegesen a könyvnek első kiadásától, azért nem is bocsátkozom behatóbb bírálatába. Azt is elismerem, hogy e szótár ez új kiadásában javítva és bővítve van. Midőn ezt elismerem, bátorkodom a szerzőket még a következőre figyelmeztetni. Midőn a *k* betűnek csak egyes lapjait áttanulmányoztam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy lényegtelen szók föl vannak véve, de sokkal fontosabbak ki vannak hagyva. Így pl. szerepel ugyan benne a *kelkápozta*, de nincs benne a kegyhahászat, kegyelemlevél, kegymutatás, kelés, kelevény, keményedik, keményítő, kendő, kengyel, kengyelfutó, kenyérháj stb. Továbbá arra is kellene ügyelniök, hogy a magyartalan szók ne jussanak a szótárba, mint pl. *kegyszűrés*, melynek az általában elterjedt *kegyelemdőfés*, bár ez sem remek alkotás, eléje helyezendő.

BARTAL ANTAL.

Latin nyelvtan reáliskolák számára. *Olvasmánnyal és szótárral*, írta Pirchala Imre gymn. igazgató. Budapest 1887. Ára 70 kr.*

A latin nyelvnek a reáliskola tantárgyai sorába fölvétele s tanításának rendes cursusok szerint való szervezése, mind általános műveltségi, mind gyakorlati szempontból fontos intézkedés. Ez intézkedéssel tervbe vett siker biztosítására szakértő és buzgó tanárok mellett első sorban jó tankönyvek vannak hivatva, — oly tankönyvek, melyek tekintettel az elsajátítandó tárgy körére, a rendelkezésre álló szorgalmi idő kimért voltára és a növendékek értelmi fejlettségére az anyag megválogatásánál a lényegre, a szükségesre szorítkoznak, a tárgyalásnál az eddigi tanulmányok által, különösen a hazai mellett két idegen rokon nyelvben szerzett ismeretek értékesítésével célravezető módszert követnek.

A czímbe említett munka e téren az első irodalmi kísérlet, mely a latin nyelvnek a reáliskolában első fokon tanítására utat jelölni, illetőleg törni igyekszik.

A mű «Előszó» után 42 oldalon tárgyalja a nyelvtani alakok képzését s a főbb syntacticai alkalmazásokat, kapcsolatban fordítási gyakorlatokkal; a 43—65 o.-ig terjedő «Függelék» paradigmákat, szabályokat, beszédrész- és szógyűjteményeket tartalmaz; a 66—76 o.-on «A perzsa háborúk» cz. a. összefüggő olvasmányok foglaltatnak latin és magyar nyelven, befejezi a művet latin-magyar és magyar-latin szótár a 77—96

*) E könyvről már hoztunk ismertetést; de úttörő munkáról lévén szó, szívesen közöljük e cikket is, mert a könyvet részben új szempontokból tárgyalja.

Szerk.

oldalon; — e munka tehát 96 oldalon tárgyalja a latin alaktant és a mondatban egy részét, megfelelő fordítási gyakorlatokkal s ezeket fölvilágosító szótárral.

Megjegyzem itt mindjárt, hogy a felölelt anyag egy része túlmegy a szabályzat által az I. évfolyamra kiszabott határon, a mennyiben összetett alárendelt mondatokra is kiterjed.

A tárgyalás módjára nézve tájékoztat szerző az Előszóban, hol kifejti, hogy az ő útját nem a grammaticai systema, hanem a gyakorlati szükség szabta meg, s a cél elérésére legrövidebb útnak látszott előtte „az alakokkal együtt azok használatát is megtanítani és begyakorolni, úgy hogy alaktan és mondatban nincs egymástól elkülönítve, hanem a kettő együtt halad, a mennyire azt a fokozatos haladás megengedi.” Ezt az utat követi is szerző, midőn a szóalakok képzésének s mondatbeli functióinak fontosabb szabályait egymás mellett, gyakorlati példákkal, illetőleg összefüggő olvasmányokkal kapcsolatban adja elő, és pedig lehetőleg együttesen, p. a névszói eseteket mind az öt declinációban, az igei alakokat mind a négy conjugációban. Ez az eljárás általában gyakorlati szempontból helyeselhető; az anyag tömörítve van ugyan, tekintve azonban a növendékek ismereteit, nézetem szerint nehézség nélkül meggyőzhető.

De nem látom az elvet, mely szerzőt az egyes részek egymásutánja megállapításában vezette; a névragozás után ugyanis a következő fejezeteket találjuk sorban: a négyféle igeragozás idői a folyó és végzett cselekvés categoriái szerint, sum ige s összetételei, — a melléknév fokozása, adverbium, praepositívók, a pronom. pers. poss. reflex. demonstr. rel. és interrog., — a coniunctívus, a passívum; a főnévi igenév (az acc. és nom. c. inf.-val), a gerundium és gerundívum, supinum, participium (az abl. absol.-sal), megjegyzések a declinációhoz, vocatívus és locatívus, a számnevek, a pronomen indefinitum. E beosztás, eltekintve tudományos vagy egyéb tekintetektől, gyakorlati szempontból sem célszerű, mert ok nélkül szétszaggat összetartozó részeket, s ezek kívánatos áttekintését megnehezíti.

Még kevésbé világos előttem, hogy miért tárgyalja szerző az alakok képzési szabályait példákkal s gyakorlatokkal külön az úgynevezett módszeres részben, a paradigmákat, szógyűjteményeket, tehát a tulajdonképi nyelvi anyagot egyes szabályokkal a függelékben? hiszen ezek teszik alapját amazoknak, a nyelvi jelenségek vizsgálata szüli épen a szabályokat — ezek szorosan összetartoznak. Más visszásságoknak is szülője ez az elkülönítés; egyes tárgyak vagy egészben vagy részben ismételve fordulnak elő a módszeres részben és a függelékben: így a főnevek nemére vonatkozó szabályokat négy helyen, ismétlésekkel olvasuk — 3 o., 5 o., 11 o. és a függelékben 45 o. — a nélkül, hogy teljesen ki-

merítők volnának; alkalmatlan továbbá a folytonos utalás a módszeres részről a függelékre, és megfordítva, a mi szükség nélkül megakasztja vagy megnehezíti a használatot.

A tárgyalt nyelvi tények, mint azt szerzőtől nem is lehetett másként várni, hibátlanul vannak előadva; az e tekintetben tehető észrevételek a rövidsége való szertelen törekvésből magyarázhatók. Ilyenek: «*értelmök szerint* semleges nevek a nem declinálható főnevek és a főnévi igenevek» (30.), a 3. declinatiohoz tartozó semleges *i*-tövek. . . . holott a tőnek, helyesebben: törzsnek nincs neme; ilyen az a megjegyzés hogy a latin *as* úgy hangzik, mint a magyar *é* vagy hosszú *é*, a *z* pedig = *dz*; amazt német analogonnal lehet érzékeltetni, a *z*-nél beérhetjük a hasonhangzású magyar betűvel.

A műben, tekintve tulajdonképi rendeltetését, tetemes a kimért tananyagon túlmenő, tehát fölös anyag vagy anyagrészek száma, s ezek nincsenek kellő összefüggésben tárgyalva, a gyakorlatok pedig rajtok is messze túl mennek minden áthidalás nélkül, úgy hogy itt nagy hézagok vannak. Áll ez különösen a már fönt említett alárendelt mondatokról, melyek tárgyalásától szerző a coniunctivus taglalásánál nem tudott szabadulni. Itt olvassuk: «Egyelőre megjegyzendő, hogy coniunctivus áll különösen következő mellékmondatokban *a*) főszólító és kérdő alanyi és tárgyi, *b*) célhatározó, *c*) következményes mondatokban, *d*) többnyire cum kötőszó után.» Kötőszókról, particulákról alig lévén szó, bajosan fogja megérteni a tanuló a felsorolt mellékmondatok szerkezetét, pedig a fordítási gyakorlatokban ezeken kívül még időhatározó, relativ, föltételes mondatok, sőt oratio obliqua is szerepel, p. 69 o.: «*ad urbem pervenire studentes, priusquam Athenienses rediissent*»; 66 o.: «*si pugnam nollent committere, terram et aquam ferentes in colloquium venirent*»; «*nolle Scythas pugnare, cum neque oppida neque culta arva haberent, quae defenderent*» stb. A latinra fordítandó olvasmány ezt a mondatot is tartalmazza: «Midőn Themistocles látta, hogy ezt nem győzte meg eléggé, éjjel leghívebb szolgáját a perzsa királyhoz küldte, hogy mondja meg neki, hogy az ő ellenfelei futásra gondolnak; ha azok szétmentek, nagyobb fáradsággal és hosszabb idő mulva fogja a háborút bevégezni, minthogy kénytelen lesz egyenkint őket üldözni; ha pedig azonnal megtámadja őket, rövid idő alatt mindnyájukat el fogja nyomni» — ily mondat helyes fordítása az érettségi vizsgálatot álló realista tanulónak is becsületére válik, s miután a munka az Előszó szerint is az I. évfolyam növendékei részére készült, ezek s hasonló helyek kiküszöbölendők.

De ha van fölösleg a munkában, nem kisebb a hiányok száma, melyeket czélszerű lesz teljesebb s alaposabb tudás biztosítása kedvéért pótolni. Ezek közül néhány főbbre kívánok itt rámutatni.

A francia és német nyelvbeli hasonló jelenségekre szerző utal itt-ott; p. habeo-nál, a consecutio temporum-nál röviden; ezt a segítő eszközt még jobban ki lehet aknázni; p. sum-nál, egyes igei alakoknál különösen az inf. és gerundiumnál s a mondatszerkesztésnél.

Kisebbs jelentőségű, hogy «az értelmök szerint hímnemű szók» sorából a szelek nevei kimaradtak, 3 o., s hogy itt közös nemről nem tétik említés; de ha az ablativusnak, mint határozónak hatféle alkalmazását felsorolja szerző (9 o.), nem látom be, miért hagyassék ki az abl. loci, pretii, qualitatis, limitationis.

A hiányos igék közül hiányzik fari, age, — a személytelen igék közül igen sok, általában az időjárást jelentők és a módosult jelentésűek (constat, accidit, interest, refert, liquet stb.), az u. n. rendhagyó igék táblázata is több helyen csonka; igaz, hogy mindezekre nézve a szerző más helyen (14 o.) tanácsot ad ilyformán: «minthogy azonban sok igében egyéb változásokat is mutat a perfectum, azt a szótárban fel kell keresni,» — mégis hasznos és kívánatos, hogy a sorozat, ha már fel van állítva, lehetőleg teljes legyen.

Sok latin szónak magyar jelentését nem találjuk vagy tárgyaltaása helyén vagy a szótárban, néha egyáltalában nincs kitéve, így p. febris, pelvis, puppis, restis, turris, tussis stb, quercus, sinus, axis, collicis, fustis, mensis, pulvis stb. magyar jelentése sem a lelethelyen, sem a szótárban nem fordul elő; én még az igeragozási alakok fordítását, tekintettel különösen a coni.-ra és passivumra, sem tartom fölöslegesnek, azt azonban mindenesetre megkívánám, hogy a grammaticában tárgyalt és a gyakorlatokban előforduló szók az illető helyen vagy a szótárban magyaríttassanak és pedig az utóbbiak esetleg az általánosabb jelentés mellett az előfordulási helyen érvényes árnyalat jelentményével, nehogy úgy járjunk, mint az e könyvet használó tanulók, kik p. e mondatot akarván fordítani «sol sua sede relicta evanuit», minthogy a szótárban azt találják: sedes = lakóhely, relinquo = elhagy, evanesco = eltűnik, a fordítást így fogják eszközölni: «a nap, lakóhelyét elhagyván, eltűnt», vagy ezt, hogy «Xerxes . . . gravissime ferens, . . . verbera infligi iussit Hellesponto» 70 o. így: «Xerxes . . . igen komolyan hordva . . . veréseket üttetett Hellespontusra».

A módszeres részbe foglalt gyakorlatok, azzal a kivétellel, hogy itt-ott átcsapnak a mondattannak a II. évfolyam számára föntartott részébe, általában a tárgyhoz mértek, jól megválasztvák, de számukat — 38 a latin és u. a. a magyar — nem tartom elegendőnek, hanem általános gyakorlás, szókincs gyűjtése és kifejezések elsajátítása céljából egyaránt megpótlandóknak.

A nyelvezet a munkában alig esik kifogás alá, kivéve a tartalmi tekintetből is gáncsolt utolsó fordítási gyakorlatot, melyben a szórend

ellen több vétséget találunk («egyedül Themistocles ellentállott», . . . «a hajók sokaságát ki nem lehetett fejteni»). Föltűnt, hogy a szerző Syracuse, Thermopylae s. h. mellett Plataea-t és következetesen Athene-t (értsd a várost) ír. Apróbb botlások számára megy a címlapon «olvasmánnyal» és e mondat: «Mindent, a mit látunk, (azt) nem csodáljuk» 42. o.

A munka gondosan van átnézve, nyomtatási hiba alig maradt (28. o XXVII—XVIII. h., a 30—32 gyakorlatok számozása elmaradt, 41. o. prof. pron. helyett), kiállítása csinos, ára mérsékelt.

Az előadottakból kitűnik, hogy e munka, mint az úttörőké rendszeren, meglehetősen sok rögöt mutat még, melyek eltávolítandók, hogy az út kényelmesen járható s a cél könnyen elérhető legyen. Azonban a munka kiinduló pontja céltudatosan és jól van megállapítva, a kiszabott anyagot egészben tárgyalja, módszeres alapjában helyes és sikerrel biztató, általában szakértő tanár vezetése mellett jelen alakjában is használható: s ezért oly megjegyzéssel, hogy a tananyag terjedelmére nézve a szabályzat kítűzte határ szorosan szem előtt tartandó, a realitások I. évfolyama részére hasznos és ajánlásra méltó tankönyvnek mondhatom.

Dr. HÓMAN OTTÓ.

Dr. Maywald József, Görög nyelvtan rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az ióni szójárás alaktana. Gerth és egyéb szerzők nyomán. Budapest, 1887. 243 l.

Nem lehet mondani, hogy görög nyelvtanokban nálunk hiány volna. Új jelenségnek e téren tehát csak akkor van létjoga, ha tudományos és szabatos előadás, didaktikai czélszerűség és praktikus használhatóság tekintetében haladást jelez. S könyvünk erre nem egy oknál fogva méltán igényt tarthat.

Mint Gerth műve, mely után egészben véve dolgozva van, a Kägi által megvetett alapon egészen helyesen oda törekszik, hogy az iskolai classicusokban csak szórványosan vagy egyáltalában nem található alakokat, a syntaktikus sajátságokat mellőzze s ily módon a tananyagot kevesbítse. Ez anyagot itt-ott még jobban lehetett volna megszorítani. Pl. *Πόσειδον, σῦτερ* kivételes vocativusok, *φώτων* kivételes genitivus s egyebek azok után, miket Kägi a Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1886. évfolyamában megjelent alapvető cikkében mond, iskolai görög nyelvtanban határozottan fölöslegesek. Sőt magyar könyv a tananyag megszorításában még jóval tovább mehet. Az olvasott classicusok köre ugyanis nálunk sokkal szűkebb mint Németországban s így nem egy alak és szabálynak, mely német tanulók számára írt nyelvtanban szükséges, magyar iskolai könyvben határozottan nincs helye. De erre nézve

még előbb statisztikailag meg kellene állapítani az anyagot. Minden-
esetre kár volt a Gerth által felvett mennyiséget itt-ott bővíteni.

Egy másik előnye a könyvnek — főleg Curtiussal szemben — a
tananyagnak didaktikai szempontból célszerűbb elosztása. Ez különö-
sen az igetanra nézve áll. Curtius t. i., a theoriát tekintve egészen he-
lyesen, az igealakokat az egyes időtövek szerint osztja el. A tanításnál
azonban ez nem egy tekintetben nehézséget okoz, mert, mint Curtius
maga is mondja (Erläuterungen, 83. l.), az ige így egészen széjjel esik.
Könyvünkben mint Gerthnél és a legtöbb újabb szerzőnél először egy
ige (*λυω*) van végig ragozva. Így az időképzést könnyebben és egysze-
rűbben tanulja meg a tanuló, főképp azért, mert nem kell folytonosan
két különböző főre ügyelnie s figyelme egyedül az idők képzésére irá-
nyulhat. S ez biztos alapul szolgál azután a nem tiszta igék ideinek
képzésénél is, mely igék közül először a torok- és ajakhangúak, azután
a folyékony hangúak tárgyalatnak. Ily módon a hangváltozások sem
halmozódnak úgy össze s nem okoznak annyi nehézséget.

A mássalhangzós declinaciónál Maywald a τ , δ , θ végű tövekhez
nem vonja mint Gerth az ν töveket is, hanem ez utóbbiakat Kochchal
és Hintnerrel megegyezőleg a folyékony tövekhez csatolja. Ez is helyes,
mert így a folyékony hangú töveknél több egynemű dolog, pl. *ἄγαμεμονον*,
σῶτερ, vagy a több. dativusban a rövid hangzó szemben a nominativusi
hosszú hangzóval egymáshoz kerül és a foghangú töveknél a szigmás
egyes nominativus képzésére vonatkozó szabályok egyszerűsítetnek. —
Ép oly helyes, hogy *πῆχυνς*, mely Gerthnél *γλυκύνς* mellett külön para-
digma gyanánt szerepel, Maywaldnál *ἄστν*-val együtt csak a jegy-
zetbe jut.

Célszerű továbbá a mondattanban a névmásoknak mindjárt
a névelő után való tárgyalása, mert a névelő és névmások közt bizonyos
benső összefüggés van és a névmások viszonyai nagyrészt a névelőnél
jönnek szóba.

Megfelelő a beosztás a genitivus tárgyalásánál is. Míg pl. Curtius
ez esetet főnevek, melléknevek, igehatározók és igéktől való függése,
tehát egészen külsőleges szempontok szerint, az egyneműeket kellően
nem csoportosítva tárgyalja, könyvünk Gerthnél is jobban mindenek-
előtt a genitivus két főnemét, a tulajdonképeni és az ablativusi geniti-
vust szorosán külön választja és e két kategórián belül sorolja azután
fel az egyes genitivusokat, és pedig mindegyiket főnév, melléknévtől
stb. való függése szerint. Így nagyobb lesz az áttekinthetőség, a latin
genitivus szokásos tárgyalását jobban közelítjük meg s átlátszóbb az
egyes genitivusok természetete és lényege. — Hasonló módon van tár-
gyalva a dativus, hol két főosztály van: a tulajdonképeni dativus és a
dativus mint a régi sociativus, instrumentalis és locativus helyettese.

Mégis azután a 172. §-ban a dativus sociativus a tulajdonképeni dativus sorában szerepel.

Didaktikai tekintetben határozottan előnyös a praepositióknak helyi, idői és átvitt értelem szerint való bemutatása, jóllehet ilyképen a határok itt-ott némileg elmosódnak. A tanuló ugyanis jobban ismeri meg ily módon a praepositiók sajátosságos természetét, mintha tömeges példákat a legkülömbözőbb fordításokkal együtt sorolunk fel.

Egészben véve jobban mint Gerth, tárgyalja M. az infinitivust és az oratio obliquát is, bár Gerth-tel és Holzweiszszal együtt a névelős infinitivust az infinitivusi tan végére kellett volna hagynia, mert így világosabb lett volna az, hogy névelőt a kiegészítővel ellátott infinitivus is kaphat, mi M.-nál nem egészen világos.

De ha didaktikai szempontból a tananyag elrendezése dicséretes is, az elosztás és csoportosítás egyes helyeken még tökéletesebb lehetne. Egyebek közt a hangtanban inkább Hintnert kellett volna követni, kinél pl. a mássalhangzók változása helyesebben és jobban az assimilatio, dissimilatio és eiectio kategoriái szerint vannak tárgyalva, mi tudományosabb, rövidebb és áttekinthetőbb. Az aspiratio, az iota consonans által okozott hangváltoztatások is az assimilatio alá tartoznak. — Az α -névragozásnál, nézetem szerint, három táblázatot kellene adni: az α purumra, hozzá tévén mindjárt a szabályt, hogy az ilyen α végig megmarad s rendszerint hosszú, rövid pedig csak ritkábban, és pedig csakis a nominativusban, accusativusban és vocativusban, mit többnyire már az accentusról meglehet ismerni; az α impurumra, utána a szabály, és az α impurumra σ , ξ stb. után. — Kár volt továbbá τ -t és ν -t kivető töveket felvenni. Mert eltekintve attól, hogy ez a nyelvtudományi és a görög hangtani törvények szempontjából helytelen, $\chi\epsilon\mu\alpha\varsigma$, mint jól megjegyezték „generalis sereg nélkül”. Jobb, mint Hintner teszi, a két (t. i. τ és ς) tövű $\chi\epsilon\mu\alpha\varsigma$ -t az ς -t kivető töveknél jegyzetben adni. A τ végű töből származnak a teljes, az ς -től az összevont alakok. Az ν -t kivető töveknél, mivel rendes teljes alakjaik vannak, a folyékony töveknél lehetett volna kifejtteni, hogy az összevont alakok egy ς végű melléktől származnak. Ezen ς végű τ által a görög középfok egyik fajtát a latinnal hozhatjuk közelebbi összeköttetésbe.

A módok használatánál hiányzik a jó átnézet a mondatok jelentése fölött. Jobb lett volna Holzweiszszal (Weber Hugó mondattanának találó definitióit is felhasználva) az indicativusról, coniunctivusról, optativusról beszélni s eredmény gyanánt a mondatok (kijelentő, óhajtó stb.) összeállítását s az ott használt modulusok átnézetét adni.

Egy harmadik kiváló tulajdonsága könyvünknek a könnyen áttekinthető összeállítás, az összetartozóknak szembevetendő elhelyezése és csoportosítása. E tekintetben ismét Curtius kevésbé tagolt és tájékoztató

felírásokat nagyon is nélkülöző művét jóval fölülmúlja. Az érzéki szemléletet szintén szolgáló paradigmákban és táblázatokban is igen gazdag, oly didaktikai követelmény, melynek csak az újabb időben iparkodnak kellő mértékben eleget tenni. Főleg ez oka, hogy jóllehet a felvett anyag kevesebb mint több más nyelvtanban, a lapok száma nem épen kisebb. Megjegyzem még, hogy *αὐτός* paradigmája helyett a *krasis* miatt inkább *ὁ αὐτός*-ét kellett volna felvenni és *ἔβην*-t és *ἔγνω*-t is paradigmatzerűleg végig ragozni.

Maywald nyelvtana kétféle írásból van szedve, a lényegesebb dolgok nagyobb, a kevésbé fontos s nem szoros betanulásra szánt megjegyzések kisebb betűkkel. Ez, nézetem szerint, magyar iskolai görög nyelvtanban nem elég. Egészen hibás felfogás, ha azt hiszszük, hogy nálunk is az első évben csak a *μ* végű igékig kell eljutni. Tantervünk és utasításaink szellemének csak akkor felelünk meg és auctor olvasására a tanuló a VI. osztályban valóban csak akkor lesz képes, ha az V ben a *μ* végű igéket s az úgynevezett kisebb igék (*εἶμι, φημί, οἶδα, χοή, κείμαι, κάθηναι*) ragozását is felveszszük. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha mindenütt csak a leglényegesebbre szorítkozunk. Egy normális görög nyelvtanban tehát háromféle betűt kell alkalmazni, más betűket az V. osztály tananyagára, ismét másokat arra, mit a VI-ban lassankint pótolni kell, s külön betűket arra, mit a tanuló csak alkalmilag fog megnézni.

Tanulságos negyedszer könyvünkben a sok helyütt felhozott latin és magyar analogia, bár e tekintetben még többet lehetett volna adni, főleg a latint illetőleg. Nem találóan állítatnak azonban, nézetem szerint, párhuzamba az assimilatióra vonatkozólag *μαλλον* (*μαλιον*-ból) és *aty-tya* (= *atyja*), *πλάτω* (*πλατω*-ból) és *agy-gya* (= *adja*), a metathesisre vonatkozólag *βαλ, βέβληκα* és *kehely, kelyh*-ek.

Az alakoknak iskolai nyelvtanban való genetikus fejtegetését illetőleg még eltérők a nézetek. A helyes elv minden esetre az, hogy iskolai nyelvtanban a tudományosan megállapított genesisnek van helye és bece, de csak annyiban, a mennyiben egyuttal methodikai haszonnal is jár és az alakok megértését és megjegyzését megkönnyíti. Gerth ily fejtegetéseket könyvéből csaknem teljesen kizárt. Szerzőnk többet nyújt ugyan, de nem kelleténél többet. Baj azonban, hogy állításai nem állanak mindig a mai tudomány színvonalán. Pedig a Középiskolai Szemlében (1882) megjelent «Az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb iránya» cz. igénytelen tanulmányom, vagy Dóczi jeles nyelvtanának segítségével e kérdésekben könnyen és kényelmesen eligazodhatott volna. Helytelen pl., hogy a hímnemű *α* tövek egyes genitivusának ragja *ο* a *τ* *α*-val *ου*-ba vonatik össze, mert az *ου* a görög hangtani törvények szerint nem keletkezhetett *αο*-ból, hanem per analogiam az

o tövekről vitetett át az α tövekre; vagy hogy oly többes genitivusban, minő a latin *caelicolum*, az *um* végzet a görög ω -nal (= *dawn*) azonos volna. A latin *um* itt csak a hímneműek genitivusának (pl. *Danaum*) analogiájára van képezve, a görög ω -nak (= *dawn*, *ασων*) pedig csakis a latin *arum* felel meg — *Πολίτης* és *materies* alakoknak semmi közük egymáshoz. — Helytelen $\lambda\nu\omicron\mu$ segédalak, legfeljebb $\lambda\nu\omega\mu$ alakot lehetne felvenni, mint Gerth teszi. A szigorú tudomány szempontjából azonban még $\lambda\nu\omicron\mu$ is helytelen. — *Λύεις* és *λύει* sem lett metathesis folytán. Szerző talán epenthesist akart mondani, pedig még így is vitás a dolog. — *Δός* nem lett *δο-θι*-ből. — S ha Maywald már ily magyarázatokba bocsátkozik, mért nem magyarázza az *-t* is oly alakokban, mint *γλυκέος*, *πόλεως*?

Már fentebb említettem, hogy Maywald egészben véve Gerth-művét követi, Gerth pedig Curtius nyelvtanát veszi kiindulási pontul. Tehát alapjában egy iskolai czélokra tetemesen javított Curtius áll előttünk. Maywald azonban más szerzőket is használt fel, nevezetesen a mondatban nem egy helyen Holzweiszigot, pl. az idők használatáról és a participiumról szóló tanban. Egyet-mást átvett Hintner és Dóczi nyelvtanából is. Gerth-től, kinek velős rövidségét több helyütt (pl. 53., 88., 90., 91., 100., 101., 102., 156. §.) kár volt feláldozni, a részletek kidolgozásában és elrendezésében itt-ott eltér, vagy pedig czélszerű pótlásokat tesz. Egyebek közt a mondatban sokkal több példát nyújt. Csakhogy a példákat kivétel nélkül magyarra is kellett volna fordítani, mint Curtius igen helyesen teszi.

A mondatbanról lévén szó, megjegyzem, hogy könyvünkben ez nem tisztán mondatnani kategóriák szerint tanítatik, mit nézetem szerint nem lehet hibáztatni, míg a követendő mondatnani kategóriák kérdése behatóbb fejtegetések által tisztázva nem lesz s e tekintetben bizonyos közmegegyezés nem jön létre. Ez különösen az esettanra nézve áll, hol mondatnani kategóriák szerinti tárgyalás mellett lényegileg egymáshoz tartozó s egy és ugyanazon alapelv szerint képezett részek egymástól könnyen elszakíthatnak és nehezen nyerhetni áttekintést akár az egyes esetek főbb jelentése és alkalmazása, akár a praepositiók használata felett. Hogy mikép lehetne e bajokat elkerülni, erre nézve már 1883-ban Pecz Vilmos görög mondatnánáról írt bírálatomban (*Philol. Közl.* 1883. 1023. l.) röviden nyilatkoztam, és csak örvendek, hogy Dóczi az odavetett eszmét oly szépen és önállóan tovább kifejtette és görög nyelvtanában alkalmazta. Azt hiszem, ha az esettant általában mondatnani kategóriák szerint akarjuk tanítani, ez csak ily módon lesz lehetséges.

Végül a könyvünkben még itt-ott észlelhető egyes kisebb hiányokra akarok rámutatni.

A görög írással foglalkozó I. fejezet 1., 3. jegyzetéből azt hihetné az ember, hogy valaha a *j* consonanst is általánosabban írták. Pedig a *j* okvetetlenül igen régi időben veszett el. — A 2. §. szerint $\alpha\chi\omega = \text{anho}$, $\sigma\chi\iota\mu\alpha = \text{szhizma}$, holott az 1. §. szerint $\chi = \text{ch}$. — A szótagolás természetszerűleg az írásról, nem pedig a hangokról szóló fejezethez tartozik.

A 6. §. szerint a magánhangzók kemények és lágyak. Nézetem szerint jobb Hintnerrel valódi és fél magánhangzókat megkülönböztetni. A «fél hangzó» elnevezés már mutatja, hogy *ι* és *υ* a mássalhangzókhoz áll közel. Így azután természetesebbnek tünik fel, hogy az *ι* és *υ*-re végződő névtövek a mássalhangzós tövekhez csatlakoznak.

A 9. §. szerint a lágy mássalhangzók (γ, β, δ) kettőzése felette ritka, kivéve $\gamma\gamma$, mely azonban a kiejtésben módosul. Ebből azt lehetne hinni, hogy itt két *γ* hangról van szó, pedig az első *n* hang. Hang és betű pedig nem egy.

A 12. §-ban olvassuk, hogy a ς az előtte álló torokhanggal ξ -be, ajakhanggal ψ -be olvad. Szabatosabban ezt így kellene mondani: Szigma előtt, mint kemény hang előtt, minden *k*-hang *k*-vá, minden *p* hang *π*-vé lesz; $\pi\sigma$ helyett a görög ξ -t, $\pi\sigma$ helyett ψ -t ír.

38. §. «A semlegesek (*ο*-tövek) a hím- és nőneműektől csak anyyiban különböznek, hogy az egyes nom., acc. és vocativusban *υ* ragot vesznek fel.» De hiszen az accutivusban nem különböznek.

41. §. «Az *α* és *ο* tövű összetett melléknevek mindig az utolsó előtti szótagot ékezik». Hozzá lehetne tenni: az összevont összetett főnevek analogiája szerint.

44. §. «Az egyes nominativus (mássalhangzós ragozás) kétféleképen képezhető: szigmásan és szigma nélkül, de helyette nyújtással.» A nyelvtudomány szerint a «helyette» szó felesleges.

50. §. «Az *ι* tövű főnevek egyes genitivusának ragja $\omega\varsigma$, mely az ϵ -nal egy szótagot képez.» Jobb volna: mely egy és ugyanazon szó hangsúlyára nézve egytagúnak vétetik. — «A kettősben $\epsilon\epsilon$ mindig összevonatlan marad ($\pi\acute{o}\lambda\epsilon\epsilon$).» Ez nem helyes (l. Kägi, Zeitschrift f.t.d. Gymnasialwesen, 1886. 340. l.). *Ει* kézirati nyomokban és feliratokban is található és az igazi régi alak mindenestre $\pi\acute{o}\lambda\epsilon\iota$. $\Pi\acute{o}\lambda\epsilon\epsilon$ tehát nem is eredeti, összevonatlan alak, hanem aránylag késői időből származó analogia $\pi\acute{o}\delta\epsilon$, $\delta\nu\acute{o}\mu\alpha\tau\epsilon$ stb. szerint (Osthoff. Morph. Untersuch. II, 135. l.).

52. §. Az *ο* hangon végződő mássalhangzós ragozású töveknél a *j*-t említi, az ω töveknél pedig a *F*-t nem. — *Αἰδώς* az *ο* töveknél mint kivétel szerepel, mert nominativusa nem *αι* végű és accusativusi accentusa is a rendestől eltérő. Tudományosan, de methodikailag is helyesebb *αἰδώς*-t a ς -t kivető töveknél említeni; mert ha $\epsilon\upsilon\gamma\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$ -szel és $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ -szel együtt van, akkor esetképzése egészen szabályos. Így teszi azt Hintner.

53. §. 1. §. «A ritka kettősben *εε* szabály ellen = *η* (de *εε* vagy *ει is*).» De Kági már említett czikke szerint a rendes alak: *γένει* (a szabály ellenes összevonás így elesik), ritkább *εε, η*.

75. §. *Τις* ragozásánál a paradigmában jó említeni *τοῦ* gen. és *τῷ* dativust.

78. §. *Πεντεκαίδεκατος* jó prózában csak *πέμπτος και δέκατος* s így *ἐνατος και δέκατος*-ig

80. §. «A medium ragozása . . . egyenlő a passivummal.» Megfordítva helyesebb, mert a passivum a mediumból lett. — A 3. személy történeti ragját (*τ*) nem kellett volna felvenni, vagy legalább csillaggal megjelölni.

137. §. *ὑπομνήσκω* így is construáltatik: *τινά τινος*; a pronomen neutruma többnyire accusativusban, főnév többnyire genitivusban áll.

157. §. 3. *Εἶναι* és *γίγνεσθαι τινος* mellett ily példa is kellene, mint *Δαρείου γίγνονται παῖδες δύο*. Ily példákban pedig a genitivus ablativusi genitivusnak is tekinthető, mert a származás fogalmához hozzá járulhat *ἐκ, ἀπό* is, a latin ezt mondja: ortum esse (ex, ab) aliquo. Ezt azután záró jelben meg kellene jegezni, mint Fritsche teszi.

183. §. «A görögben nem csak a transitív, hanem az intranszív igék is képezhetnek személyes passivumot.» Inkább így: s néhány genitivussal vagy dativussal álló ige

201. §. 1. «Alakja (a casus eventualisnak): előtag *ἐάν* és coniunctivus (lat. si és fut. v. fut. exact.).» Hozzá lehetett volna tenni: *ἐάν* cum coniunct. praes. = si cum fut., *ἐάν* cum coniunct. aor. = si c. fut. exact.

Mint látjuk, a kifogásokat, melyeket Maywald nyelvtana ellen emelni lehet, csaknem keresve kell keresni, s egészben véve nem is épen nagyon lényegesek s nem csökkentik a munka becsét. Annál több e könyv előnye és elismerésre méltó tulajdona. S ha mindehhez még hozzáveszszük a valóban fényes és a szem hygienáját minden tekintetben kielégítő kiállítást, akkor e nyelvtant igen sikerült tankönyvnek kell nyilvánítanom, mely megérdemli, hogy minél jobban elterjedjen.
(Beszterczebánya.)
SPITKÓ LAJOS.

Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Szerkesztette Riedl Frigyes. Budapest, 1888. Lampel R. Ára 1 frt 20 kr.

E könyvnek, mely a gimnáziumi VI. és a reáliskolai V. osztályok számára tankönyvvül készült, két kitünő oldala van. Az egyik módszere, a másik előadási módja.

A tanítás inductív jellegét mintegy megőrzi azután is, mikor az olvasmányok alapján elvonja, fejtegeti, rendszerezi szabályait. Soha és sehol sem marad a száraz elvonásnak élettelen körében; minden osztályozásának, magyarázatának, megjegyzésének igyekszik az irodalom

köréből alapot vetni. Nemcsak úgy, mint a legtöbb iskolakönyvünk teszi, hogy egy-egy, jól vagy rosszul választott példára rámutat, hanem egy-egy műfaj történeti fejlődésének rövid rajzával, a kapcsolatos ismeretkörök jellemzőbb tényeinek legalább nagyjából való megvilágításával, valamely kitűnő író vagy szónok gondolat-sorának elemzésével és fejtegetésével. Ha meggondoljuk, hogy e módszerrel mily könnyűvé teszi a könyvben felölelt tulajdonképeni tananyagnak elsajátítását, még pedig alapos elsajátítását; továbbá, hogy a tanuló mintegy játszva mennyi ismerethez juttatja: elismerésünket nem tagadhatjuk meg tőle. Csak az arányos beosztás s a következetesség szempontjából tehetünk némi kifogást ellene. Az elméleti résznek majdnem felét a történetírás theoriája foglalja el; ugyanennyi helylyel kénytelen beérni a tulajdonképeni (régí értelemben vett) retorika, azután a leírás, értekezés és levél együttvéve. Minél tovább haladunk a könyvben: a példák, gyakorlati fejtegetések s történeti áttekintések annál soványabbakká lesznek. A mi a magyar szónoklat történetéről mondva van, az még vázlatnak is kevés. Csak a politikai szónoklat kiváló képviselőit érinti; az egyházi szónoklat fejlődéséről, mely régibb irodalmunkban oly gazdagon hajtott, nem is emlékezik. A leírásról, a levélről s az értekező prózáról szóló kacsok is felette vázlatosak. Óhajtott volna, hogy a nagy kedvvel és szerencsésen kezdett módszert ne ejtse el, hanem a munkának egy újabb kiadásában következetesen alkalmazza.

Nem nagy súlyt fektetek rá, de megérintem mégis rendszerének, beosztásának szeszélyességét. A próza és költészet különbségének feltüntetése után azonnal az elbeszélésre tér, terjedelmesen és igen szépen ismertetve a történetírást, azután mintegy költői megfelelőjeül, rövidében, a regényt. Majd a beszédre és egyes fajainak meghatározására tér. Csak azután beszél az írásművek tárgyainak különféleségéről, ezek között az időbeli és térbeli tapasztalati tárgyakról. Az időbeliek feldolgozásának módjaival már megismertetett; de a térbelieké, a leírás tana, csak az inventio, dispositio és elocutio tárgyalása után s az elbeszéléstől mindez által elszakítva következik. A rendszernek, melynek vázlatát adja a 4. és 32. kacsokban, semmiképen nem felel meg tárgyalásának menete s ez utóbbit különben sehol sem magyarázza. Ily módon kétségkívül megnehezíti a tanárnak is, tanulóknak is összefoglaló, áttekintő munkáját.

Másik kitűnő oldala a könyvnek: előadásmódja. Könnyű, világos, értelmesen és fokozatosan haladó, példák és idézetek folytonos beszövése és fejtegetése által felvilágosító és megértető. E mellett izlése mindenütt megőrzi a szájbarágó módszer eltató és nevetséges tulzásaitól. Egészben bizonyára megilleti a könyvet ez a dicséret. De stíljében itt-ott mégis találtam szabatlanságokat, egy-két nem magyaros kitétel,

talán tollhibából vagy a revízió figyelmetlenségéből. Ilyenek mindjárt elől a főnév és melléknév meghatározása, a metaphora magyarázata, Toldi gyilkosságának példája az eseményre (4); ilyen, hogy a mesekönyvet *mesekönyvnek* mondja (4); ilyen e mondata (8): «tanulságos a szobor ruházata, mely alapján stb., felirata, melyen tán valamely uralkodó neve van vésvé»; ilyen, mikor azt mondja, hogy Görögország folyamai nem oly ragadósak (9), vagy Herodotosnak sok adatairól (9) szól, vagy így fejezi ki magát: «Katona munkáján alapulnak Magyarország történetirői mind» (21). Némely helyütt nem tartom elég világosnak, talán a tulságos rövidség miatt, a syllogismusok tanát.

Mindezen s azokon, a miket nem tartottam szükségesnek külön kijegyezni, néhány tollvonással vagy legfeljebb néhány sorral könnyű lesz segíteni. Különböen a munkát így is, a mint van, nyereségnek tartom tankönyvirodalmunkra.

BEÖTHY ZSOLT.

Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár. Magyarán Vozári Gyula. Jelles írók iskolai tára XXIX.* Budapest, 1887. Franklin.

A *Két szomszédvár* Vörösmartynak legsikerültebb epikus műve: tanítja Erdélyi, Kemény, Gyulai s ő utánuk manapság mindenki. Tantatom az iskolában én is. Mégis ha Vörösmartyhoz, az epikushoz érek, nem ezt a művét magyarázom, hanem a Zalán futását, vagy Egert, Cserhalomot, vagy akármelyiket, csak épen azt nem. Miért? A *Két szomszédvár* olvasását, ismeretét a középiskola VIII. osztályától kívánom; az tisztában van már az eposz és dráma szerkezetével, jellemeivel, a tragikummal s megtudja érteni annak jelességeit magától is; legfeljebb néhány szóval jelzem előre, mire fordítsa különös figyelmét, vagy utalok Gyulainak rövid, velős kritikájára. Az untig elég. De olvastassam bár a VII. vagy VI. osztálylyal, a dráma elmélete után (lejjebb csak nem mehetek vele), sok magyarázatra sehol sem lesz szükségem. Épen azért, mert a «Két szomszédvár» alapeszmében, szerkezetben, jellemzésben, előadásban olyan kifogástalan. Ez alapon felhasználhatom mintának az eposzra, de csak második helyen, mert nem igazi eposz és a Zrinyiász az első; vagy Vörösmarty bemutatására, de megint csak másodsorban, mert, legalább az én véleményem szerint, elsőnek e czélből sem tehetem. Fentebb hangsúlyozott jelességeivel szemben ez állítás abszurdnak látszik. Nem az. Vörösmarty legtökéletesebb eposza legkedvezőbben bár, de a legkevésbé mutatja Vörösmartyt az epikus. A Zalán futása, Eger, Cserhalom hiányaikkal, vagy azok daczára a legjellemezőbbek. A Zalán futása! Az az elhibázott, de genialis mű, egy nemzeti eposz elemeivel, sőt részleteivel, búbajos epizódjaival, ragyogó színezetével, nyelv-

nek varázsával, subjectiv vonatkozásaival, az mutatja nekem az igazi Vörösmartyt. Jelentősége is a legnagyobb, korszakot alkotó. S ne feledjük: Vörösmartyt főleg mint a Zalán futása költőjét ismeri a világ. A Zalán futását kell tehát első helyen magyaráznunk.

E gondolatokkal fogom kezembe a Jeles írók iskolai tárának XXIX. füzetét, melyben Vozári Gyula Vörösmarty «Két szomszédvár»-át adta ki magyarázatokkal, iskolai használatra. S mikor végig lapozok benne, gondolataimat legkevésbé sem találok megozáfolva. Ellenkezőleg: Vozári munkája a bizonyosságom. Lehet, csak azért, mert gyenge; de nekem bizonyság.

Arról szólok előbb, a miben legtöbb hasznavehetőt találok: Vozári általános magyarázatairól. Szívesen látjuk a «Két szomszédvár» bírálatának (VII), kiadásainak (VIII) jegyzékét; szívesen olvassuk a Vörösmarty, mint eposz író cz. szakaszt; (II) szívesen tájékozódni a klasszicizmus és romanticizmusról (III); még Vörösmarty életét is elfogadnók — ügyesen megrajzolva (I); de a «Két szomszédvár» tartalma, jellemei, szerkezete cz. szakaszokat (IV, V, VI,) elengedtük volna. Az iskola nem használhatja eposzi mintának — mondottuk — a Két szomszédvárt; részletes taglalása tehát fölösleges; fölösleges azonban a Vozári magyarázata különösen azért, mert terjedelmén kívül (6 oldal) semmivel sem több egy iskolai dolgozatnál, minőt akármelyik jobb tanítványom készít. Részletezi a tartalmat, mikor azt egyszeri olvasásra mindenki megérti; magyarázza a jellemeket, holott azok egészen határozottak s taglalja a szerkezetet — pedig úgy is világos — a mese ismétlésével s a francia klasszikusok hármas egységének kiemelésével. Az egyetlen szükséges, jól alkalmazott pont: a mű alapeszméje. Egyebekben okosabban cselekszik vala Vozári, ha reprodukálja Gyulai bírálatát, melyről maga is hirdeti, hogy «legmélyebbreható s legszebb, mert a Két szomszédvár minden szépségét velős rövidséggel, teljesen feltünteti».

A Gyulai tanulmányát szerettem volna kiérezni Vörösmarty életrajzából is (I), ha már egyáltalán szükséges volt e szakasznak fölvétele. Bár azt sem látom be egészen. Miért nem adta Lehr, vagy Greguss, meg Péterfy ugyane helyen annak idején Arany és Katona életét? Bizonyára, mert épen Aranyról meg Katonáról (Vörösmarty melléjük tartozik!) pusztán külső adatokat nyújtani nem akartak, mert azok ismeretét a középiskoláról is feltételezték. De hát meg van; jó. A hiba csupán az, hogy Vozári nem ad egyebet külső adatoknál.

A romanticizmusról (III) Brassay, Kemény, Beöthy cikkeik után értekezik. Helyes; e szakasz szükséges. De az megint nem helyes, hogy a mit röviden, világosan kellene magyaráznia, laposan ismerteti. Botlik is, a francziák közt Boileaut drámairónak tévén. A közép

iskolai tanuló e tárgyban Beöthy irodalomtörténeti kézikönyvéből többet tanul ennél.

Legjobban sikerült a II. szakasz: Vörösmarty mint eposzíró. De ebben sem hagyhatom kifogás nélkül azt, hogy a Zalán futása megszületését egyedül csak Aranyosrákosi Székely Sándor hatásának tulajdonítja, említetlenül hagyván Vörösmarty hazafi és szerelmi lelkesülését.

Még egyet. Tanulók kezére szánt könyvtől szabatos stílust kívánok. Vozárié legkevésbé sem az; mi több, még helyesírásra sem következetes. Vörösmartyról azt írja, hogy a költészet minden ágában jeles költeményeket *irogatott* (a frequent. ige jelentésében itt diminutivum is van); alább: a közéletben nagy *tétlenség* kapott lábra; V. pompásan tudja festeni a harci küzdelmeket; tevékeny szerepet játszott az akadémia nyelvtudományi osztályában e szakbeli munkák létrehozásánál s az akadémiával elfogadtatta a Révai *nyelvelvetszeti rendszerét* (csak helyesírását); a Két szomszédvár megjelent először *e műben*: Aurora. Gyulai-nak is megadja, mikor azt mondja róla, hogy Vörösmarty munkáit *szakavatottsággal* fejtegette. Ír Kisfaludit és Kisfaludyt, Pesti Hírlapot és kritikai lapokat egymás mellett stb.

A szöveg alá jegyzett magyarázatokról még kevesebb jót mondhatok. Vozári, úgy látszik, nem méltatta figyelmére a Jeles írók isk. tárának programját, mely szerint a kisérő jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni. Magyaráz derűre-borúra mindent s ezzel jó részben itt is hiábavaló munkát végez. Ha ugyan magyarázatai megérdemlik a munka nevet. Én rám legalább azt a benyomást teszik, hogy Vozárinak vajmi kevés fáradságába kerülhetnek. Mintha a szöveg első olvasása közben hevenyészett megjegyzéseket hallanék — élőszóval s nem kritikán átszűrt, megállapodott ítéleteket. Egyetlen könyve a Nagy szótár (no meg a Dengi stilisztikája!), honnan szómagyarázatait veszi. Az az egy-két (alig több) párhuzamos helyet, melyeket Homeros, Vergilius, meg Arany Jánosból idéz, akár pusztá emlékezetből is leírhatta. Vörösmartyt magát alig veszi számba. Inverziókat bont fel, elmaradt kötőszókat szúr közbe, a figurák után odaveti, hogy ez aposiopesis, synesis, az polyptoton, periphrasis, amaz synkope, zeugma stb.; vagy ilyen ürességeket ír le: «magyarázatra nem szoruló szép kifejezés; gyönyörű hosszú epikai hasonlat; találó jelzők; rövid érdekes kifejezés; remek leírás; remek festés stb.» Ennyi az egész. A mi helyes magyarázat akad (mert akad az is, ezzel tartozom az igazságnak) jegyzeteiben, az majdnem elvész a sok fölösleges, legkivált pedig hibás észrevétel között. Ide igtatok az utóbbiakból néhányat, nem keresve, nem vadászva, csak a mint futó lapozás közben tollam hegyére akadtak.

I. 48. *Ság*: «Szabad pusztá Fehérvármegyében. (Vályi András. Magyarországnak leírása 1799. III k. 221 l. 2-ik hasáb.) Ság, szőlőhegy K.-Keszi mellett 139 kath. lak. F. u. gr. Zichy, Fényes Elek Magyar. org. mostani állapotja 1841. I k. 76 l. *Urhida*: szabad pusztá Fehérmegyében, fekszik Sz.-Mihályon alól, Szabad-Battyánhoz közel, melynek filiája (főkegyháza); jó lapos földje van, dombos részén jó fehér borok teremnek, kővel és Sárrétje mellett levén, rétekekkel bővelkedik. Vályi And. Magyar. orsz. leírása III k. 568 l. 2-ik hasáb. *Urhida*, szőlőhegy 487 kath. lak. s fiók egyházzal Kis-Keszi és Battyán közt. Fényes Elek. Magyarországnak mostani állapotja. Pest, 1841. I k. 76 l.» (Egész komikum!)

51. Vérség = «hozzátartozók: család, szolgák, katonák». (?)

129. Felfogatva reményörömét = «a helyet (1), melyről régen remélte, hogy ott örömét találja, felfogatva találá».

138. Fejelő barmok = «ügyes kifejezése a köznapinak». (?)

158. Rémfültelen = «szokatlan e h. rémfület nélkül, de szabályos». (!)

160. Ifju szerencsénk (Vörösmartynál: kedvez vala ifju szerencsénk) = «nem a szerencse fiatal, hanem a kit talál». (?)

283. Így szólt s mind javalák fényes daliái beszédét = «inversio, a nélkül: fényes daliái mind (alany) javalák beszédét». (Nem mind, hanem daliái az alany.)

II. 4—5. Néhányakat ártó seb köte = «nehányat ártalmas seb tartóztatta (sic) vissza, a seb be volt kötve». (1)

41—42. Nem készte . . . pengő idegen nyilakat szállatni szilaj kéj = «idegen a nyíl, mert ő idegenkedik tőle, tehát ránézve idegen». (Pengő ideg!)

64. Siralom völgye = «siralomra méltó (1), siralmas (1) völgy».

158—159. Ellenségi csak a gonoszúl vesztünkre jövőnek,
Ölni nem óhajtók, ha kívánja baráti leendünk.

«Ellenségi, érts (sic) hozzá: vagyunk } szóhiány».

Ölni nem óhajtók t. i. vagyunk

(Nem a vagyunk, hanem a mi alany — hiányzik. Appositiók.)

221. Mindketten vágyók Tihamért megvíni = «T.-ral megvívni». (Helyesen T.-t legyőzni.)

375. és 396. váltvák, kinyujtvák = «jobb váltván, kinyujtván». (?)

441. Képzelve = «elmélkedék». (!)

III. 12. Serevény = «apró fűzhöz hasonló fű. V. sz. serevény erdő = ilyen fűvet termő hely.» (?) (Vörösmartynál: Fajom . . . mint serevény erdő, dúsan kivirúlhat.)

87. Éjtenen = «éjelenként». (Helyesen: míg az éj tart; v. ö. a naponta és naponként különbségét.)

150. Harczol már Simon és balsors hajtotta fejétől

Győző Sámsonnak rosszul téríti csapását.

Rosszul téríti = «t. i. vissza, rosszul viszonozza». (Helyesen : rosszul téríti *el*, rosszul fogja fel a csapást, rosszul védi magát.)

192. Behamvadozának tündöklő szemei = «bágyadtan becsukódtak». (Helyesen : hamvas színt vettek, fényüket veszték, elhomályosodtak, megtörttek előbb tündöklő szemei.)

IV. 80. Elzúzza = «kétségbeejti». (Hely. összezúzza.)

127. Tompor = «az ember hátsó része csipeje közt oldalt kidomborodó rész». (Mi ez ?)

De elég! Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy Vozári munkája a Jeles írók iskolai tárának egyik leggyöngébb kiadása.

Sopronban, 1888. január 18.

MARUSÁK PÁL.

Székely József. *Magyar Játékszin*. A nemzeti színház félszázados ünnepeje alkalmából. Kiadja Pestvármegye közönsége. Bpest, 1887. Légrády testv. 194 l.

Pestmegye érdemes levéltárnokának a nemzeti színház ötven éves fennállása ünnepére kiadott munkája, mint színészettörténeti adatok gyűjteménye, figyelmet érdemel. Természetes, hogy minden részletében kidolgozott képet a vajadás és föllendülés idejéről nem adhat benne. Mint minden alkalmi munkában, melynek előre kiszabott határidőre készen kell lennie, úgy ebben is találunk felületességet, elhamarkodott feldolgozást (melyet a virágos, czikornyás stílus akar úgy a hogy előfődni), téves állításokat, de nem is lép a könyv nagyobb igényekkel elének. A szerző összeállította s tél-túl földolgozta tárczaszerűen (sok oda nem tartozóval tarkítva) a megyei levéltárban őrzött följegyzéseket. Célja nem egyéb, mint vázolni Pestvármegye szerepét színészetünk állandósítása ügyében. — Ez a szerep nagyrészt Földváry Gábor, akkori alispán, emlékéhez fűződik. Neki tagadhatatlanul sok érdeme volt abban, hogy hajléktalan színészetünk állandó otthonra talált. Nem értünk azonban egyet szerző azon véleményével, mintha ez *csupán*, kizárólag Földváry érdemül lenne fölrovidó. A mozgalom megindításában Kulcsár István, ébren tartásában, élesztésében pedig az egykorú írók (különösen Fáy és Döbrentey) többet tettek. Általában Földvárynak tulzó magasztalása sokat árt a könyvnek, s írója itéletét nem egyszer megvesztegeti. Kár az is, hogy a feldolgozásban nem volt tekintettel a régibb nézetekre; így könyve tele van becses, de holt anyaggal, s általa épen kitérített céljától esett el, mert könnyed, anecdotázó előadásából látszik, hogy a nagy közönségnek szánta olvasmányul. De még szakemberek közül is csak a specialista képes belőle az újat vagy helyreigazítót az elavultakból kiválogatni.

A mi a tárgynak nem annyira részletes ismerete mellett szemembe ötlött, itt közlöm, felsorolva a könyv feltünőbb téves állításait is. — Az elején csevegés formában mond el egyet-mást a színészet viszonyosságairól 1814-ig, Endrődy könyvére utalva. Itt téves az az állítása (5. l.), mintha a «Jámbor szándékot», melyet Révai az 1790-iki diétának benyújtott, ő maga írta volna, az Bessenyei munkája; már a később előterjesztett «Planum» Révaié. — Ezt sem tartom helyesnek: «legnagyobb érdeme azoknak, kik Erdélyben a színügyért buzgólkodtak, hogy Katona Bánk bánját nekik köszönjük» (8. l.). Bánk bánt legföljebb Aranka és társainak pályázati felhívásával lehetne kapcsolatba hozni, bár ez is bajos, míg az erdélyi színészetnek nem bennök találjuk létesítőt, hanem Wesselényi Miklósbán. — Érdekes adata (20. l.) ama «vándorkönyvnek» ismertetése, melylyel Wesselényi társasága kint járt Magyarországon, hol minden nagyobb városban tartott W. egy ott lakó megbízottat, ki a tulajdonost a vezetők sáfárkodásáról értesítette. Debreczenben Halmágyi S. volt W.-nek «ezen részben biztosa», Szegeden Vedress mérnök («A haza szeretete» cz. vit. játékát sokat adták). — Új s részben helyreigazító az az adata, mely szerint Vidának a színügyek igazgatásáról való lelépése után (1811) nem Mérey Sándor lépett helyébe, hanem Kónya János ügyvéd, Méreyt inkább csak ellenőrzőül küldte ki a megye. Kulcsár is (1813. szept.) Kónyától vette át a vezetést (29. l.). — A könyvnek az a része a legbecesebb, mely (1832—1837) az építendő színház telkeiről szól. Az állandó színház számára először (1815) kiszemelt terület a régi botanicus-kert helyén fekvő két hatvani-utcai háztelek volt, hol ma a casino áll. Ez eddig mindenütt úgy szerepelt, mint Kulcsár István tulajdona, ki azt mérsékelt áron a nemes célra átengedte. Honnan származhatott e téves adat? Mert hogy sohasem volt a két telek Kulcsáré, hanem a muzeum tulajdonát képezte, az most már kétségtelen. A tévedés alapját, ha jól sejttem, Kulcsárnak egy a megyéhez fölterjesztett óvása képezte. A két telek u. i. igen sokáig (1815—1828) használatlanul, parlagon hevert s egyre emésztette a belé fektetett tőkét. A színügyi bizottság tehát gr. Cziráky Antalban vevőre találva, febr. 28. 4-i gyűlésében kimondta a telkek eladását. Kulcsár, ki már a ráépítendő színház tervrajzát is elkészíttette, tiltakozott a határozat ellen; életének legmagasztosabb álmát, minden reményét veszélyeztetve látta; ajánlkozott, hogy a tetemes összeget tevő évi kamatot fizeti sajátjából, ha kell, s hogy fölterjesztett okai mindenkép rábírák a megyét szándéka visszavonására, olyant is felsorol, hogy a megyének tulajdonképen joga sincs ez ügyben intézkedni, hiszen az az ő (Kulcsár) tulajdon telke, az ő neve szerepel a szerződés alatt (persze, mint színügyi igazgatóé). Csakugyan tanúlságos eset, mily könnyen félrevezeti a kutatót még ily világos ferdtítés is. — Időközben ajándékozta oda Graszalkovich herczeg az állandó színház számára a hatvani kapun túl fekvő

majorjának egyik sarkát, melyet eddig farakodó helyül használt. E nagy kiterjedésű terület hajdan Pest városáé volt, mely a herceg őseivel a régi Viridis hortus birtokjoga fölött hosszú pert folytatva, végre is kiegyezett olyképen, hogy kárptólásul átengedi nekik a major helyét. — Az adományozás bece annál nagyobb s a herceg hazafias áldozatkészsége annál szebb, minthogy ugyan akkor birtokainak legnagyobb része csőd alá került. Közbejártzott más egyéb is. Akadt még nem egy befolyásos ember, ki e nemzeties mozgalmat rossz szemmel nézte. A halogatók e pártjának sikerült a nádort is érdekkörükbe vonni, ki leírt Széchenyinek, hogy az «eventualis» magyar színházra átenged egy dunaparti telket, a mi az ügyet csak ismét késleltette volna. E zűrzavarból csak érelyes, határozott fellépés vezethetett gyors diadalra s elismerjük, hogy Földváry alispánnak ebben legnagyobb érdeme volt; neki köszönhető leginkább, hogy az épület aránylag hamar megnyitásra készen állott. — De nem osztozunk szerző ama véleményében, mintha ez lett volna az egyedüli mód (nem állandó hajlék teremtésére), de általában a magyar színügynek végleges megszilárdítására; még inkább kétségbe kell vonunk azt a föltevését, hogy a Földváryval szemben működő Széchenyi aggaskodása helytelen volt. Mellékes dolog az, hogy Sz.-t pillanatra elkapta haragja, mikor Budán a jurátusok egy híres német énekesnőt kifütyültek, nem ez a hangulat sugallta röpiratát: «A magyar jéték-színrül» (1832). Az ebben kifejtett elvek akkor visszatetszést szültek; azzal vádolták, hogy ellenzi a végleges színházat, pedig ugyanakkor írt vissza a nádornak, egész komolyan felszólítva őt, hogy mit ért a sértő «eventualis» szó alatt, s később (Mátray alatt) a színház sanyarú viszonyai világosan a mellett tanúskodtak, hogy aggaskodása nem volt alaptalan; hogy ily örök időkre szóló nemzeti intézetet elhamarkodva megalkotni nem lehet.

Könyvében közli sz. Kántorné egy levelét, mely megczáfolja azt az elterjedt nézetet (Déryné napl.), mintha K.-né, a régibb magyar színészet e legkiválóbb alakja, Földváry s a színi bizottság áldozata lett volna, kit a művészet kárára letiltottak a pesti színről. K.-néval nem lehetett egyezkedni; kiállhatatlan szeszélyes, «rendkívül makacs aszszonyszemély» volt. — Végül még egy érdekes adatot, melyet a Honművész (1833. évf.) nyomán közöl. E szerint Pozsonyban apr. 15-én a dunántúli színésztársaság *András és Béla* vagy *Korona és Kard* cz. 5 felv. nemzeti históriai drámát adott elő T. Kossuth L. úr, zempléni hazafitól. (154. l.) — A könyv függelékében adja 1808-tól 37-ig az adakozók névsorát s azon hölgyekét, kik 33-ban a Budán nyomorgó színészek fölsegélésére adakoztak. Minthogy alkalmi a munka, helyén is vannak.

Szerzőt e sok helyreigazító adatért mindenesetre elismerés illeti.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

1. Német olvasókönyv, szerkesztette dr. *Szemák István*. Első rész. A gym-náziumok III. és a reáliskolák I—II. osztálya számára. *Harmadik kiadás*. Budapest 1887. Lauffer. 164. lap. Ára 80 kr.

E kiadás nem különbözik lényegesen az előző II. kiadástól.

Fő eltérései: a szerző nyolcz magyar olvasmányt vett föl, a mit nem tartok épen szerencsés gondolatnak, minthogy minden tanulónak van magyar olvasókönyve, melyből a tanár németre fordíttathat, — de nem tekintem nagy bajnak sem. Azután fölvette a «Solon und Kroisos» cz. olvasmányt (p. 109) és «Der betrogene Teufel» cz. költeményt. A többiben a könyv a régi maradt; a jegyzetekben sem vettem észre sok javítást, pedig itt még mindig akad elég javítani való, a mennyiben sok helyt a szerző magyarsága kifogásos, másutt magyarázata nem helyes vagy legalább nem találó. Csak egy-két példát hozok föl; így mindjárt az első jegyzet: «*Die Sacherklärung, tárgymagyarázat*» nem magyaros; — 5. l. «*verwenden, fordítani*» félreérthető; — a magyar szövegben: «virágzóan nézett ki» (de nem az ablakból), rosszul van magyarúl; — u. o. «*tisztelet, Respect*», német szó jobban volna helyén; — 11. l. «*Die Leiter*. Van a többes számban», rossz szórend; — 16. l. «*Die sind zu schützen, jövő idejű igenév*», nem találó, bár nem szokatlan magyarázat; — 24. l. «*Es muss ein Aufgebot ergangen sein, parancsnak kellett kiadatni a felkelésre*», borzasztó fordítás, mely még azzal sem védekezhetik, hogy szó szerinti akar lenni; — 60. l. «*Die Kirchweihe, egyháznep*», Ballagiban megvan ugyan, de nem hangzik magyarnak; — 64. l. «*Rosszul megy a dolgom, es geht vagy ergeht mir schlecht*», az utóbbi nem helyes; — 67. l. «*das heisst . . . gesorgt, ez annyit tesz, mint gazdálkodva . . . gondoskodni*», biz ez nem tesz annyit, hanem a. m. ez aztán a gondos gazdálkodás, vagy: ezt nevezem én stb. — 76. l. «*Einer Verehrung geniessen, tiszteletet élvezni*», ez sincsen magyarúl; — 77. l. «*Wurde aber erkannt, de ha az ítéltetett*», iszonyú magyarság; — 90. l. «*Die Schwingen, szárnytollak, csak többesben használtatik*», ez nem áll; — 94. l. Az «*Eumenidák a Furiák enyhébb elnevezése*». Természetesen nem igaz, mert a görögöknek sejtelmök sem volt a furiákról, midőn képzeletök az eumenidákat megalkotta; pedig a magyarázat úgy hangzik, mintha sz. úr a furiákat régebbeknek gondolná mint az eumenidákat; — 104. l. «*Er konnte den Kindesmord nicht über sich gewinnen, nem bírta magára venni a gyermekgyilkosságot*», természetesen, mert ez nem téli kabát; — 107. l. «*Die That wurde ruchbar, a tettnek híre ment (füstöt vetett)*»; a zárjelek közt álló bámulatos magyarázatból kitünik, hogy Sz. úr a *ruchbar* melléknevet a *Rauch* főnévből származtatja, pedig a *riechen* szóhoz tartozik (mint *anrühich* és *Gerücht* is); — 128. l. «*Hifthorn = Hieshorn*», ebből a tanuló azt fogja hinni, hogy e két alak egyformán helyes, pedig az utóbbi a szónak régi, ma teljesen ismeretlen alakja, mely egyáltalában

nem ide való ; — 135. l. «*erziehen*, elhúzni», nem találó ; itt inkább a. m. teljesen fölhúzni ; — a 149. l. «*Kleister*» szónál jegyzet-szám van, de jegyzet nincsen stb. stb.

Ezeket és a hasonló tévedéseket könnyű lesz egy új kiadásnál kijavítani. Nagyobb baj, hogy a jegyzetek föltötte tervszerűtlének ; hogy sz. a legismeretesebb szókat lefordítja, a nehezebbeket pedig nem ; hogy egy-azon magyarázat ismételve, a könyv három és négy helyén is olvasható stb. Végül megjegyzem, hogy a szerző a reáliskolákra nem igen volt tekintettel s hogy jegyzeteiben semmiféle tárgyi magyarázatot nem ad, a mi pedig, legalább a meglehetősen nagy számú classicus tárgyú olvasmányoknál, igen kívánatos volna.

2. Német irodalmi olvasmányok kézikönyve. Készítette *Kún Pál*. Kiadja a sárospataki «Irodalmi Kör» a főiskola költségén. Sárospatak 1879. 518 l. Ára 2 frt. 67 kr.

Ez a könyv nemcsak egész szerkezetében, hanem adatainak egy tetemes részében is valóságos anachronizmus. Manap nem lehet, nem szabad már irodalmi tankönyvet így írni. Egy emberöltő előtt ilyenek voltak Mozart és Lonkay könyvei, azzal a nagy különbséggel, hogy ezek általános irodalomtörténeti áttekintést, olyat a melyet, is adtak, sőt Mozart terjedelmes és részben igen értékes magyarázó jegyzeteket is csatolt az olvasmányokhoz.

Szerző az újabbkori német irodalom történetére szorítkozik, a mi ellen nem lehet kifogás, de a mint anyagát feldolgozza, az semmi esetre nem helyeselhető. A könyv tartalma : huszonkilencz német író életrajza. Hallertól Tieckig, és ugyanezen írokból olvasmányok. Az életrajzok a képzelhető legszárazabb anyagra szorítkoznak : hol született, mely gimnaziumokban s egyetemeken tanult, milyen hivatalai voltak, mikor lett nemes, mikor halt meg. A hol jellemzés van, ott az a legáltalánosabb phrazisokból áll, melyek épenséggel nem tanulságosak, s néha oly homályosak, hogy meg sem érthetők. A szerző rendszerint csak meg nem értett német mondatokat fordít érthetetlenül magyarra. Összefüggés az életrajzok közt nincsen, azért aztán bámulva olvassuk pl. Schlegel Vilmosnál, hogy folyóirata «az új iskola irányát hirdette» (436. l.), de hogy ez az új iskola mi volt és iránya miben állott, arról sehol sem olvasunk. Hogy Tieck Lajos a kötet végére, Chamisso, Rückert, Uhland, Heine, Lenau és Freiligrath után került, sajtószertű megfoghatatlan anachronizmus, mely különben jól illik az egész könyv jelleméhez.

Magyarázó jegyzeteket a szerző sehol sem ad, pedig a könyv az előszó szerint «tősgyökeres magyar» iskolák számára készült, — kivéve a fölvett töredékeknél (nagyobb irodalmi termékekből) ; de itt is a jegyzett legnagyobbbrészt abban áll, hogy az illető műnek teljes tartalmát.

elmondja, ill. Viehoff-ból vagy Kurzból lefordítja vagy még egyszerűbben Thewrewk Árpád német olvasókönyvéből lenyomatja.

Hogy a könyv mennyire elmaradt álláspontu, hogy a szerző mennyire tájékozatlan a német irodalom és irodalomtörténet terén, hogy mennyi benne a téves és elavult adat — mind ennek igazolására álljon itt néhány mutatvány, mert minden hibának kiírására nem vállalkozhatom s még kevésbé a *rengeteg sajtóhibának* felsorolására, melyeknek egy része talán nem is sajtóhiba.

1. l. Haller. «Főmunkája a költészet terén: Versuch schweizerischer Gedichte», — H. egyáltalában nem is írt egyéb költői művet. — «Regényei közül megemléltendők: Uzong, Alfred, Fabius und Cato», — de hiszen csak ezt a három regényt írta.

4. l. Hagedorn. Itt még azt sem mondja meg szerző egyetlen betűvel is, hogy Hagedorn mit írt. Még érdekesebb, hogy alább Gøsthénél is csak «Wahrheit und Dichtung» van fölemlítve, egyetlen egyéb munkája pedig meg sincs nevezve, és Schillernél egy betűvel sem említi Sch. legfontosabb és legremekebb drámai műveit. Goethe Faustjáról vagy Schiller Wallensteinjáról egyáltalában nem történik említés e könyvben.

18. l. Kleist 1736-ban «dán katonatisztté lett», kinek ezrede 1757-ben Lipcsében állomásozott. Furcsa egy dán ezred, mely Lipcsében állomásoz. «Életét Nikolai ecsetelé, művei 1760-ban Berlinben jelentek meg». Tehát a későbbi irodalom semmi, és a ki tudni akarja, melyik műveinek legjobb kiadása, egy Conversations-Lexiconhoz kénytelen folyamodni. Ez áll különben Hallerről s majd az összes írókról, kiket sz. felsorol: az újabb irodalomtörténeti mozgalmakról csak elvétve van tudomása. — Kleist «Tavasza» különben (20. l.) «egy sorozata a teljesen (?) megfigyelt és élethűen leírt *mezei életnek*», a minek talán németül van helyes értelme.

23. l. Gessner főműve: «Der Tod Abels 5 énekben». Nem főműve, mert leggyengébb műve, s illetl volna megmondani, hogy prózában van írva, mert az öt «énekből» a tanulók verses műre fognak következtetni.

30. l. Klopstok 97 éves korában halt meg, a mi kellemetlen sajtóhiba 79 helyett. — Itt Luther így van elválasztva Lut-her! — Az újabb irodalomnak itt sincs semmi nyoma.

45. l. Lessing «Tauenzien hadnagy titkára» volt. Furcsa hadnagy, ki ilyen titkárt tarthatott. (T. tábornok és Szilézia helytartója volt.) — Goetze tudtommal nem volt superintendens. — A Hempel-féle legjobb Lessing-kiadásról persze nem tud szerző, de azt már tudja, hogy Lessing három szomorújátékot írt. Bizony kár, hogy a harmadik nem lett eddig ismertté. — A Náthánbeli templomosról mondja, hogy «nála a zsidók megvetése épen oly *határozott*, mint a halálé», a mi csak németül lehet jól mondva; ugyanezen templomosról és Récháról pedig: «E testvé-

reket összevezetni s őket Saladinnal és Náthánnal a rokonság kötelékével fűzni össze, azon cél, melyre Lessing törekszik. Szegény Lessing csúfosan tévesztette el célját, mert a testvérek a darab legvégén sem Náthán rokonai.

149. l. Herder «nagy buzgalommal hallgatta Kantot és Hamannt». Szerző tehát azt hiszi, hogy szegény Hamann egyetemi tanár volt! Igazán saajátszerű! — Herder műveinek Suphan-féle kitünő kiadását persze nem ismeri, sőt Haym remek Herder-biographiáját sem, mert szerinte «legjobb életrajza fiától van: Herder's Lebensbild von Gott. H.», csakhogy nem fia írta meg H. életét, hanem neje; az idézett munka szerzője Emil Herder, és e munka legnagyobb részt leveleket és okiratokat tartalmaz, melyek azonfelül csupán 1771-ig, tehát Herdernek csak 27-ik életévéig terjednek. — Hogy Herder főérdeme a népköltészet fölfedezése és helyes méltatása, arról persze szó sincsen. — A Cidet Herder sz. szerint a «spanyol eredetiből eszközölt francia regény után írta», tehát a spanyol eredeti is *regény* volt? Pedig ismeretes dolog, hogy Herder a spanyol románczoknak prózai francia fordítását dolgozta föl, tehát a francia sem regény. A Cid tartalma különben, a mint sz. ijesztő stílusban elmeséli, nem a románczoknak, hanem a Corneille drámájának a meséje. Ez elbeszélés ijesztő stíljének föltüntetésére íme néhány mondat: Sancho gyilkosának kitudása miatt «Cid a király előtt (?!) a tisztulás-esküt (furcsa eskü!) sürgeté, melylyel a királyt megbántotta». Ki érti meg ebből, hogy Cid a királytól magától követelte a kérdéses esküt és hogy Alfonzó alattvalójának e merészségét zokon vette? — «Alfonzó a Cid ellen koholt gazterveket csak ostobaságból segíté elő (a mi ép oly alaptalan, mint ostoba állítás); ugyanis a két Carrion gróf elhatározá, hogy lányaik (ó!!) házaassága által kézre kerítik Cid vagyonát». Nem iszonyú stíl ez? Ki értse meg ebből, hogy a grófok nőül vették a Cid leányait?

De mutatóul talán elég lesz ez is. Csak még néhány mondat szerző magyarságának, stíljének és jellemzési képességének föltüntetésére: 219. l. Schubart «nagy szorgalommal neki adta magát a tanulmányozásnak» (!) mire 1786-ban «megtétetett» orgonistának. — 259. l. Gøethét «az egyetemi előadások közül különösen Winkelmann művészettörténete, Lessing Laokonja (Igy!) és Oeser gyűjteményei vonzák». — 318. l. «Iphigeniát a német *szinpad* sok ideig nélkülözöte, mivel az olvasó közönség nem fogta fel teljesen irányzatát (?), hideg maradt Gøethe ezen mesteri alkotása iránt.» — 260. l. «Két főtulajdonság az, mi Gøethe műveiben feltűnik: az egészséges szellemi irány (hát Werther, Stella stb.?) és a szépség költői alkotásaiban». No ez az ijesztően naiv jellemzés száz költő közül ráillik kilenczvenkilenczre; a következő jellemzésről pedig: «képzelve gazdag és mindig alkotó, mély érzelmű s alakítása mindig ügyes»

bizonyára senki a világon nem találná el, hogy Tieckről szól; — Goethe jellemzését különben e szavakkal végzi: hogy az ő «boldog öntudata a leghatalmasabb termékenységet hozta létre a legfelségesebb művek megalkotásában». E gallimathias valószínűen fordítva van valahonnan, de becsületére válik szerzőnk tudományának, hogy e gyöngyöt fölfedezte. Egyebütt is többnyire szerencsétlen idézeteket fordít még szerencsétlenebbül magyarra. — Ugyancsak Goethéről azt olvassuk 289. l., hogy őt Hermann és Dorothea (mely «a bölcsesség és erény arany tanításával tölt könyv», 288. l.) megírására *úgy látszik Voss Luizája ösztönözte*. Ezentúl tehát így kell mondani: kétszer kettő úgy látszik négy. Különbösen az éposz egész tárgyalása oly stílusban van írva, hogy az ember elijed. Az alapjául szolgáló elbeszélésben szereplő ifjúról mondja (288. l.): «Tehát felkérte apját, figyelmeztette arra, hogy milygyakran ösztönözte őt a házasságra, tudatta vele, hogy nézett ő már ki magának menyasszonyt». És alább: «Igaz ugyan, hogy ezen éposz csak a családi és polgári életet tárja elénk, a melynek célja a jólétre törekvés, tehát szűk körű, de a mint a mesét szövi, keresztülviszi, azon igazán humanus eszmét, hogy egy száműzött leányt egy gazdag polgár fia elvesz, ezen humanus eszmének ily ragyogó feldolgozása, egy népies époszban mindenesetre kellemes és becses jelenség». Vajon milyen magyar dolgozattal elégedjünk meg ezentúl az érettségi vizsgálatnál? — Schillernél a 380. l. olvassuk: «Johanna keresi az *egyedüliséget*»; — 384. l. «a király *tevéketlensége*»; — «René régi provençei király *épen most érkezett követei*» stb. — Freiligrathról azt írja, 482. l., hogy «*ujabb időben ismét visszatért Németországba*». Jó régi könyvből írhatta ezt ki szerzőnk, mert Fr. 1868-ban, tehát épen húsz év előtt tért vissza hazájába, sőt 1876-ban meg is halt, a minek híre azonban úgy látszik három év lefolyása alatt sem jutott el Sárospatakra. Stb. stb.

Szerző az előszóban azzal védekezik, hogy sok forrást nem használhatott, minek oka kétségkívül (!) vidéki elszigeteltségének köszönhető. Nem tudom, mi van ebben köszönni való, de azt tudom, hogy e védekezés teljesen alaptalan, nemcsak azért, mert az irodalom terén nem illik, nem szabad senkinek föllépni, a ki (bármely okból) a tudomány színvonalán nem áll, hanem azért is, és e vád ellen hiába védekezne szerzőnk, mert a fölemlített számos hiba és tévedés nagy részét hazai irodalmunk segítségével is kikerülhette volna, persze ha ez irodalomról tudomása volna.

Mint hogy a könyvet alapjában eltévesztettnek és ki nem elégtőnek találtam, nem vizsgáltam behatóbban az egyes olvasmányokat. Mégis, ezekre vonatkozólag is legalább két általános megjegyzést kell még tennem.

Először: A ki a német irodalmat Hallertől napjainkig fel akarja

tüntetni, bátran mellőzheti az oly írókat, mint Lichtwer, Gleim, Seume vagy Hauff, mivel ezek, kisebb-nagyobb æsthetikai vagy történeti jelentőségek mellett, az irodalom fejlődésére befolyással nem voltak s egyes irányok képviselői gyanánt sem szerepelhetnek; de nem mellőzheti, ha egészen téves vagy ferde képet nem akar adni, az oly írókat, mint Klinger, Kant, Winkelmann, Arndt, Kleist Henrik, Platen, Grimm J. és V., Geibel, Grün Anasztáz és a modern prózaírókat, kik közül a történetírók és philosophusok a legnagyobb hatással voltak az újkori műveltség és költészet irányaira és termékeire. — És másodsor: A ki történeti és æsthetikai szempontból helyes ítéllettel válogatja meg az olvasmányokat, nem fogja Lessingnek »Damonját« (45. l.) fölvenni, mely a nagy írónak leggyengébb ifjúkori kísérlete a dráma terén, sem Wielandnak »Gespräche im Elysium« cz. dialogusait (128. l.), melyek az ó kornak egészen ferde képét tartalmazzák, sem Schlegelnek fejezetét a német drámáról (436. l.), mely nagybecsű és nagy hatású felolvasásainak legrosszabb, minden tekintetben túlhaladott szakasza; — de más oldalról nem fogja mellőzni Lessing dramaturgiáját, mely a modern æsthetikának egyik alapműve, sem Herder szépészeti vagy történet-bölcsészeti műveit, melyeknek befolyása még ma is érzik, sem Goethe önéletrajzát és Faustját vagy Schiller történeti és philosophiai dolgozatait, melyeknek jelentősége nem szorúl magyarázatra. A több drámából közölt töredékek helyett is ajánlatosabb, hogy az ifjúság legalább *egy* teljes színművet alaposan elolvasson; a drámai töredékek csak annyiban indokoltak, ha a drámai költészet némely törvényének vagy sajátosságának tárgyalása céljából vannak fölvéve.

Kún könyve a középiskola V—VIII. osztályainak van szánva. Nem is tartom szükségesnek, hogy azt a kérdést is fölvessem, megfelel-e ezen könyv az állami főnhatóság alatt álló gymnasiumok és reáliskolák tanterveinek. Mert ha külsőleg meg is felelne ezeknek, ósdisága és elmaradottsága, — a számos tévedést és furcsaságot meg a sok helyt nevetséges vagy botránys magyarságot és stilt számba sem véve, — kizárják a gyakorlati használatból.

Budapest, 1888. január 13.

HEINRICH GUSZTÁV.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. február 1-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Timár Pál*: Schiller Demetriusa. — 2. *Radnai Rezső*: Eszthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817.

A felolvasó gyűlést *választmányi zárt ülés* követte. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos. — Jelen voltak: Ábel Jenő, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A múlt évi közgyűlés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesítettik.

2. Elnök jelenti, hogy József Főherceg 6 os. és kir. Fensége, kit a társaság múlt évi közgyűlésén tiszteletbeli tagjának választott, a társaság alapító tagjai közé belépett. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Elnök ajánlatára Révay József pénzügyi igazgatósági igató, Németh Reginald esztergomi r. kath. főgymnasiumi tanár, Mérei Kálmán esztergomi gymnasiumi tanár; Heinrich Gusztáv ajánlatára dr. Schullerus Adolf szent-ágothai igazgató Erdélyben, Marusák Pál soproni ev. lyceumi tanár, Timár Pál mintagymn. tanár és volt rendk. tag; Ábel Jenő ajánlatára Uhlarik János nagyszombati főgymnasiumi tanár, főtiszt. Richter László Budapesten, Istvánffy Pál kassai főgymnasiumi tanár, Pácz Sándor kassai főgymn. tanár, gróf Apponyi Sándor, Fodor Gyula szatmár-németibeli főgymn. tanár és eddigi rendk. tag; Pecz Vilmos ajánlatára dr. Ziehen Gyula Budapesten, Glósz Miksa csiksomlyói főgymn. tanár; Várkonyi Endre ajánlatára Kovács József kegyesr. főgymn. tanár; Káposztássy Jusztinián ajánlatára Molnár Samu ciszterceri áldozó pap és egri főgymn. tanár; Vozári Gyula ajánlatára Sertei Szabó József rimaszombati prot. főgymn. tanár; Kis Sándor ajánlatára dr. Baligó János kolozsvári kegyesr. főgymn. tanár; Timár Pál ajánlatára Perényi Adolf budapesti VII. ker. áll. főgymn. tanár; Márton Jenő ajánlatára Schuber Mátyás rozsnói ev. főgymn. tanár (1886-tól számítva); Riedl Frigyes ajánlatára dr. Harrach József IV. ker. reáliskolai tanár rendes tagokká; — Ábel Jenő ajánlatára Schmidt Attila; Pecz Gedeon ajánlatára Szányi Béla egyetemi hallgatók rendkívüli tagokká választatnak. — Az újonnan megválasztott tagok száma 21 rendes és 2 rendkívüli, s ezzel a rendes tagok száma 270, a rendkívülieké 40, összesen 310.

4. Cserhalmi Samu pénztárnok jelentése szerint a társaság pénztári állása f. é. január 31-ikéig: bevétel 768 frt 90 kr., kiadás 565 frt 94 kr., átvitel 202 frt 96 kr.

— **Meghaltak**: Még 1887. decemberben Szt.-Pétervárt *Wiedemann Ferd. János* jeles nyelvtudós, ki 1805-ben Hapsalban Esztlanában szül., 1830 óta gymnasiumi tanár volt Mitauban, 1837 óta Revalban és 1857 óta a pétervári akadémia tagja, ki mint ilyen csupán tudományának élt. Igen sokat írt, így zyrjén, cseremisiz, votják, mordvin, lív, észt stb. nyelvtanokat, s 6 fordította le (benszülöttek közreműködésével) Bonaparte Luczián her-

czeg számára Máté evangéliomát votják, zyrjén, déli karéli, mordvin, cse-remisz, permi, vogul, osztják és lív nyelvre. Benne az altáji nyelvészetnek egyik elsőrangú és kiválóan érdemes képviselője húnyt el; — febr. 10-én Lipcsében *Fleischer* Henrik Leberecht, a legkitünőbb keleti nyelvészek egyike, az arab philologia terén általánosan elismert európai tekintély, szül. Schandauban 1801-ben, Lipcsében és Párisban tanúlt, 1830—35 gymn. tanár Drezdában, 1835 óta a keleti nyelvek tanára a lipcsei egyetemen, honnan 1860-ban hiába hívták a legkedvezőbb föltételek alatt Berlinbe. Rendkívül sokat és értékest írt, leginkább az arab philologia köréből, így kiadta *Abulfe* lát, *Beidhawit*, *Ali* száz mondását, *Samachschari* arany nyaklánczait, az *Ezeregyjé* fordítását (melybe *Habicht* belehalt volt), a drezdai és lipcsei könyvtárak keleti kéziratainak katalogusát és számos kisebb tanulmányt, melyek mind őriási tudományát és nagy tehetségét bizonyítják.

— A magyar stílről tartott felolvasást dr. *Beliczay Jónás* a kecskeméti jogakadémia megnyitó ünnepélyén 1887. évi szeptember hó 12-én, s felolvasását füzetben is kiadta. Újabban sokan foglalkoztak azzal a kérdéssel, volt-e nekünk önállóan fejlődött, nemzeti architekturai és ornamentikai stílnk? Legtöbben a kérdés vizsgálói közül, mint *Réthy László*, *Pasteiner Gyula*, *Pulszky Ferencz*, *Pulszky Károly* stb. azon negativ eredményre jutottak, hogy magyar stílről beszélnünk még nem lehet. Egyesek azonban, különösen *Salamon Ferencz*, azon meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy magyar stíl volt is, van is. A jelen értekezés szerzője az utóbbi párthoz csatlakozik, s nagy buzgalommal igyekszik kimutatni a magyar stíl meglétét. Kár, hogy fejtegetéseiben több a lelkesedés, mint a bizonyító képesség. Az, a mit állítása mellett felhozni tud, hijával van a meggyőző erőnek. Először azt vizsgálja, épített-e a magyar hajdan, s épít-e most? Ma házakat és kunyhókat épít, hajdan pedig sátrakat épített. A történet tanúsága szerint még *Szent László* idejében is őseink egy része szívesebben lakott sátrakban, mint házakban. A sáternak voltak oly nemei, melyek, úgy látszik, sajátos magyar szokás szerint épültek. A XI. századtól kezdve a sátort lassanként kiszorította a használatból a szilárd anyagból készült mozdíthatatlan hajlék, a ház. Ennek építési módjában találta meg az értekező a magyar stílt, még pedig a *tornác*ban, a ház tetejének külön oszlopokon nyugvó nyulványában a bejárat előtt. *Salamon Ferencz* után indulva, ennek eredetét a sátor bejárata előtt volt függönyre vezeti vissza s a magyar építkezésnek jellemző sajátosságát, a magyar stílt látja benne, noha elismeri, hogy a német folyosóval s az olasz verandával annyira rokon, hogy sokszor alig lehet ezektől megkülönböztetni. De ha el is fogadjuk, hogy a tornác a magyar építészetnek eredeti, önálló fejleménye, a mit az értekező annyi diadalérzettel hangoztat: mit nyerünk vele? A lakóháznak eme külsőleges függelékében, mely sohasem gyakorolt lényegesen módosító befolyást a ház szerkezetére, lehetetlen a magyar stíl elvét keresnünk. Annál kevésbbé, mivel e sajátosság csakis a köznapi építkezésben élt, a *monumentális* építészetbe sohasem hatott be, s végre is ez a nemzeti stíl valódi köre, nem pedig a mindennapi élet szükségleteire készülő építmények. Az értekező abba a hibába esett, hogy a stílt inkább

hasznosság, mint *művészeti* sajátásnak tekinti. Csak így értjük meg, hogy a tornácnak jövőt jósol a magyar építészetben, s ekkor is gyakorlati használhatóságát hangsúlyozza, a mennyiben játsszó, étkező, borozó, társalgó helylyé vált, s azon óhajjal végzi dolgozatát: vajha a magyar stílnak is akadna, mint a magyar rhythmusnak, Arany János, ki felismeri s mesteri kézzel alkalmazni is tudja! — A tornáczot? fogja mindenki kérdezni, mely pusztá külsőség, míg a rhythmus eleven lényeg, folyton ható elv? Bajos elképzelni, mint véli ezt a szerző lehetének. Az értekezés tehát nem sokat lendít a magyar stíl kérdésén, de élénken van írva, és mellékesen sok érdekes népéleti és történeti dolgot érint, s így megérdemli, hogy elolvassák azok, kik a kérdés iránt érdeklődnek. KELEMEN B.

— Német hírlapok Európán kívül. Dr. Joest Vilmos «Die aussereuropäische deutsche Presse» (Köln 1888) cz., roppant utánjárással írt munka szerint Európán kívül 676 német újság jelen meg, még pedig Ázsiában (Shangai) 1, Afrikában 2. Ausztráliában 3, Dél-Amerikában és Mejjicóban 20, Észak-Amerikában 650 (az Egyesült Államokban 641, Californiában 15). A legtekintélyesebb e lapok közül a «New-Yorker Staatszeitung» (50,000 példányban). — A német birodalom terén megjelenő újságok s folyóiratok száma 5480.

— Az egri érseki könyvtár ónémet kéziratait felsorolja és röviden leírja S. Singer a *Germania* utolsó füzetében (XXXII. p. 481), Mindössze tizenkét ónémet kézirat van itt, majd mind a XV. századból. Legérdekesebb az I. számú, mely Wolfram Wilehalm cz. eposzát, Ulrich von Türlein és Ulrich von Türlheim folytatásaival, és a X. számú, mely Hartmann Gregorius-legendáját tartalmazza.

— Otfried viszonyát ker. latin költőkhöz tárgyalja Marold K. a *Germania* utolsó füzetében (p. 385—411) és kimutatja, hogy Juvenus, Sedulius és Arator sokkal nagyobb hatással voltak a IX. sz. német költőre, mint Erdmamm (Otfried-kiadásában, p. LXXII) és Olsen (Haupt-féle Zeitschrift, új folyam XVII, p. 342) állították. Már tavaly kimutatta Marold, hogy Otfried művének címe «Liber evangeliorum theotisce conscriptus» volt. Hogy a régi vagy elavult irodalomtörténetekben még ma is használt cím («Krist») egészen alap- és jogtalan, azt már régebben tudták a szak-
férfiak.

— Petőfi-Múzeum címmel minden negyedévben megjelenő új vállalat indult meg, melyet Csernátóni Gyula, Ferenczi Zoltán és Korbuly József szerkesztenek s adnak ki Kolozsvárt. Ára egy évre 2 frt 50 kr., egy-egy füzet 70 kr. E folyóirat célja tisztán aesthetikai és kritikai s pedig főképen az utóbbi, mert ez irányban jóval több a tennivaló. Legkivált ez alapon kívánja előkészíteni Petőfinek még csak ezután megírandó életrajzát, melyhez kellő előmunkálatokkal kíván járulni és az által egy hivatott fej munkáját megkönnyíteni. Az előttünk fekvő első füzet tartalma: *Várady Károlyné*, Egy költemény története, melyben kimutatja, hogy «Az erdélyi hadsereg» cz. költemény nem, mint a kiadásokban olvashatni, Bánffy-Hunyadon, hanem Tordán 1849. márcz. 30. keletkezett. A költemény kéziratának hasonmását is adja e füzet. — *Vajna Stáudor*, Egy új adat

Petőfi haláláról (igen figyelemre méltó és a valóság erejével ható elbeszélés). — *Amiri Fred.*, Petőfi francziául (négy dal francia fordítása). — *Ferenczi Z.*, Petőfi-reliquiák (korabeli lapokból). — *Csernáttoni Gy.*, Petőfi könyvtárához (hogy Petőfi Tiecknek Dramaturgische Blätter cz. művét bírta és sokat olvasgatta). — *Ferenczi Z.*, Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez, s alább: a Petőfi-könyvészethez és Petőfi külföldön (Teniers silány kötetéről). — *Korbuly J.*, Petőfi Kolozsvárt (1847. octób. 21. és 22.). — *Csernáttoni Gy.*, Szövegkritikai jegyzetek P. költeményeihez. — *Ferenczi Z.*, P. művei a Honi irodalmi hirdetőben. — *Bankos K.*, Apró hírek Petőfiről (a Pesti Divatlap 1844. és 1845. folyamából). — Mondanunk sem kell, hogy e vállalatot nagy örömmel üdvözöljük és őszintén kívánjuk, hogy minél tovább fáradozzon jeles sikerrel fontos feladatának megoldásán. Melegen ajánljuk tanáraink és iskolai könyvtáraink figyelmébe.

— Egyetemes Könyvtár czímmel *Ferenczy Józseftől* szerkesztett új vállalat indult meg Győrött, Gross Gusztáv kiadásában. A vállalat célja érettebb ifjúságunk és a művelt nagy közönség kezébe hasznos, oktató, és mulattató olvasmányt juttatni. Eddig hat füzet jelent meg: 1. *Trefort Ágost*, Emlékbeszéd Lukács Móricz felett, 28 l. — 2. *Tolnai Lajos*, A kigyó, elbeszélés. 51 l. — 3. *Carrière, Rousseau*, ford. *Ferenczy József*, 33 l. — 4. *Sebesztha Károly*, Lélektani rajzok. 111 l. — 5. *Koltai Virgil*, Újabb angol költők, angolból, 93 l. — 6. *Kölcsey Ferencz*, Parainesis 68 l. — Egy-egy füzet ára tíz krajczár. A rendkívüli olcsó ár, az igen díszes kiadás és a darabok helyes megválasztása értékessé teszik ez új vállalatot, melyre főleg iskolai könyvtárainknak figyelmét főlhivjuk.

— *Egyetemi Lapok* czímmel, mint «a felsőbb magyar tanintézetek ifjúságának közlönye», Csomasz Béla kiadásában és Jeszenszky Béla báró szerkesztésében háromszor havonként (a hó 5., 15., 25. napján) megjelenő vállalat indult meg, melynek ára egész évre 5 frt. «Czélünk kettős, mondja az első cikk. Először is ápolni akarjuk a nemes és nagy eszmék kultuszát, a szabad és bátor gondolkozást, mely oly jól illik a fiatalokhoz, meg akarjuk mutatni a módot, hogy mikép érvényesítheti a szép és igaz iránti lelkesedést a maga szűk körében s miként egyesíthet komoly munkát ábrándos lelkesedéssel. Másodszor pedig kapcsolatot törekszünk teremteni a központ és vidék felsőbb tanintézeteinek hallgatói közt». Az első szám tartalma (e bevezető cikken kívül): *Vécsey Tamás*, Egyeztessük ki a katonai évet az egyetemi köteleességekkel (a katonai elméleti oktatás a főiskolákon tartassék, a gyakorlatok pedig a szünidőben). — *J. V.*, Az olvasókör. — *Darwány Géza*, Egyetemi élet Németországban és nálunk (bátor reflexiók). — A tárczában *Bozóky Alajos*, Római rabszolga-élet. Végül központi és vidéki főiskolai hírek. — Örülnénk, ha ez új vállalat, mely igen szépen indul meg, gyökeret verhetne. A nemes cél érdekében megérdemelné középiskoláink támogatását is.

— A 'Roman' szó értelmének változatairól alapos tudori értekezést írt *Voelker Pál* (Die Bedeutungs-Entwicklung des Wortes Roman, Halle, 1887, 41 l.), melynek végleges eredményei nem egészen újak ugyan, de gazdag és értékes anyagból vannak levezetve és pontosan tüntetik föl a sokértelmű szónak történetét.

A «roman» (mellékn.) szó eredetileg a latin népnyelvből kifejtett modern nyelveknek szolgált megjelölésére (az olasznak kivételével, mely sohasem volt roman, hanem volgar). E négy nyelvet (a provençeit, francziát, spanyolt és portugallt) a latinnal, a tudomány és egyház nyelvével szemben nevezték roman-nak (főnévileg prov. *romans*, francz. *romanz*, spany. port. *romance*) és nevezik így egészen a mai napig; csak Franciaországban nevezik a középkor vége óta az északi nyelvet *français*-nak, a déliit *prouvençau*-nak. Franciaországban azért a 16. század óta *français moderne* az élő nyelv neve a régi (középkori) *roman antique*-kal szemben.

A nyelvről az irodalmi termékekre ment át a név: a mi nem latinúl, hanem valamely népnyelven volt írva, az mind *roman* volt. Első sorban természetesen (a 12. sz. óta) a latinból fordított művekre alkalmazták e megjelölést; nem sokára azonban olyanokra is, melyek ugyan valamely népnyelven voltak írva, de nem alapultak latin eredetűn. A legrégebbi példa Salamon példabeszédeinek franczia fordítása, melyet Samson de Nanteuil a 11. sz. negyvenes éveiben írt s melyről a fordító így szól:

Ki ben en volt estre enqueranz,
Entendet dunc cest romanz. —

Wace (ki a *Historia regum Britanniae* átdolgozta) romans-nak nevezi művét, hasonlóképp Benoit de Sainte More a trójai háborúról Dares alapján írt munkáját, de a franczia bibliának is neve: le roman de Bible. Így már a 13. sz. eleje óta minden munka, mely valamely roman nyelven volt írva, *roman*-nak neveztetett, pl. történeti művek s krónikák is (így Joinville műve Szent Lajosról), hisz Tuscus Tamás a XIII.-ik században világosan mondja, hogy «gesta in vulgari Gallico romantia nominantur». Északi Franciaországban a *roman* név nemsokára egyértelmű lett az «elbeszélés» névvel, mert a francziául írott művek legnagyobb része elbeszélő munka volt; általában pedig oly művet jelentett, mely olvasásra volt szánva, nem élelénklésre.

Minden elbeszélés volt *roman*, akár versben akár prózában volt az írva, azon megszorítással, hogy a verses elbeszélés fénykorában ezt nevezték különösebben romannak, később pedig, midőn a prózai elbeszélés lett az uralkodó, első sorban ezt jelölték meg a *roman* szóval. Ez utóbbi a 15. század után lesz általánossá.

Minthogy az elbeszélő művek rendesen költött tartalmúak voltak, a *roman* szó már a 13. sz. óta a költött, nem-való történeteket is jelölte, miért is a történeti művek nem nevezik magukat többé romanoknak.

A középkori elbeszélő művek legnagyobbbrészt lovagi történetek voltak, melyek rendkívüli, a köznapiság színvonalát túlhaladó eseményekről szóltak és melyekben a szerelem már korán nagy szerepet játszott. Innen van, hogy *roman* sokszor egyértelmű volt a «lovagi históriával», a «rendkívüli» vagy «szerelemi történettel», hisz Huet még 1670-ben mondhatta «Ce que l'on appelle proprement romans, sont des histoires feintes d'aventures amoureuses, écrites en prose», — és mivel az irodalom ez ágában (mint jelenleg is) nagyon sok selejtes munka jelent meg, a *roman* szó bizonyos kicsinylő, megvető mellékízt nyert. Régebben kisebb vagy

nagyobb terjedelmű műveket neveztek romanoknak, később csak az utóbbiakat.

A francia nyelvből utóbb más nyelvekbe, első sorban az olaszba, angolba s németbe (ebbe a 17. sz.), került a *roman* szó; a németben régebben ‚der Roman‘ mellett található ‚der Romain‘ és ‚die Romaine‘ is. — A spanyolban megváltozott e régi jelentése, itt *romances* (de csak a 15. sz. óta) a. m. románcz, s utóbb ez a szó is ugyanezen jelentéssel polgárjogot nyert a többi európai népeknél is.

KÖNYVÉSZET.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab arannyal jutalmazott pályamű. II. köt. Budapest, 1887. (8-r. VI, 495 l.) 3 frt.

Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. 2-ik füzet. Névszóképzés. Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. 177—298 l.) 80 kr.

Schvarcz Gyula. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 80 l.) 50 kr.

Tomor Ferencz és Váradi Antal, Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Az új tanterv és ministeri utasítás értelmében. 6-ik változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

Vörösmarty Mihály. A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés 4 énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára. 29.) Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 83 l.) 50 kr.

Ziegler Imrdcz, Maleáchi próféta fordítása és magyarázata. Budapest, 1887. (8-r. 32 l.)

Magyarországi német könyvészet 1801—1860. A Magyarországon és a hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. A vallás- és közoktatásügyi m. k. ministerium megbízásából megkezdte *Kertbeny Károly,* folytatta s szakmutatóval ellátta *Petrík Géza.* Budapest, 1886. Kilián Fr. CCXIX, 416 és 657 lap. — E hatalmas kötet, mint címe is mondja, a századunk első hat évtizedében hazánk területén megjelent német nyomtatványoknak adja teljes jegyzékét. Kertbeny csak az első évtized anyagát dolgozta föl, ezt is, mint Petrik G. nagy számú és értékes pótlásai mutatják, igen hézagosan, már hanyatlott erővel. A munka befejezésével Trefort Agost minister úr Petrik Gézát bízta meg, ki földadatát, a mennyiben ezt több helyen megkísérelt próbák után ítélhetni, nemcsak nagy szorgalommal, hanem egyszersmind nagy sikerrel is oldotta meg. Különösen emelte még a munka használhatóságát az előre bocsátott terjedelmes (219 l.) szakmutatóval és a szerzőknek a kötet végére csatolt befűrendes névsorával. Sok érdekes és tanulságos anyag foglaltatik e vaskos kettős kötetben. Különösen figyelemre méltó az a sok füzet és röpirat, melyek a felölelt korszak igen sok történeti, irodalmi és társadalmi kérdésével foglalkoznak és kortörténeti szempontból bizonyára tanulságos adatokat, jellemző nézeteket tartalmaznak. Hogy a szerző folyóiratoknál vagy több adalékokból álló gyűjteményes munkáknál a tartalmat pontosan kiírja, szintén nagy mértékben emeli e könyvészeti munkának értékét. Fölvívjuk reá a hazánk újabkori történetének és irodalmának tanulmányozásával foglalkozó szakférfiak figyelmét.

A «Franklin-Társulat» kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvárnál kapható, — az osztrák tartományok számára Szelinski György es. k. egy. könyvárnál, Bécsben, I., Stephansplatz Nr. 6.

FILOZÓFIAI IRÓK TÁRA.

A magyar tudományos akadémia megbízásából szerkesztik

ALEXANDER BERNÁT ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

I. FÜZET.

DESCARTES.

I. Értekezés az értelem helyes használatának s a tudományos igazságok kutatásának módszeréről. — II. Elmélkedések a metafizikáról.

Fordította s magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát.

Ára füzve 1 frt 20 kr.

II. FÜZET.

SCHOPENHAUER.

I. A halálról. — II. A faj élete. — III. A tulajdonságok öröklése. — IV. A nemi szerelem metafizikája. — V. Az élethez való akarat igenléséről. — VI. Az élet semmiségéről és gyötrelméről.

Fordította s magyarázatokkal ellátta Bánóczi József.

Ára füzve 1 frt.

III. FÜZET.

HUME.

VIZSGÁLÓDÁS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL.

Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát.

Ára füzve 1 frt 20 kr.

IV. FÜZET.

TAINÉ.

FRANCZIAORSZÁG KLASSZIKUS FILOZÓFUSAI A XIX. SZÁZADBAN.

Az eredetinek negyedik kiadása után fordította Péterfy Jenő.

Ára füzve 1 frt 40 kr.

V. FÜZET.

A XIX. SZÁZAD PESSZIMIZMUSA

(SCHOPENHAUER ÉS HARTMANN.)

A Magyar Tudományos Akadémia által a Gorove-díjjal jutalmazott pályamű.

Irtta Alexander Bernát.

Ára füzve 1 frt.

VI. FÜZET.

A BÖLCSÉSZET MAGYARORSZÁGON.

Irtta Erdélyi János.

Ára füzve 80 kr.

VII. FÜZET.

BACON.

A NOVUM ORGANUM ELSŐ RÉSE.

Fordította és magyarázatokkal ellátta Balogh Ármin.

Ára füzve 80 kr.

VIII. FÜZET.

KANT

PROLEGOMENÁI MINDEN LEENDŐ METAFIZIKÁHOZ, MELY TUDOMÁNYKÉNT FOG SZEREPELHETNI.

Fordította s bevezetéssel ellátta Alexander Bernát.

Ára füzve 1 frt.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» f. évfolyamának II. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz 1888. évi január hó 25-dike óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendes tagok. 1885: Dr. Szász Károly, Budapest. (A II. füzetből tévesen kimaradt.) — **1886:** Salamin Leo, Sopron. — **1887:** Dr. Fröhlich Róbert, Budapest. — Dr. Kassai Gusztáv, Budapest. — Dr. Panyák Ede, Losonc. — Salamin Leo, Sopron. — **1888:** Gr. Apponyi Sándor, Budapest. — Dávid István, Budapest. — Hóman Ottó, Budapest. — Dr. Krausz Jakab, Budapest. — Dr. Maywald József, Budapest. — Polgár György, Miskolc. (A II. füzetben tévesen mint 1887-re fizető volt jelölve.) — Dr. Petz Gedeon, Budapest. — Salamin Leo, Sopron. — Serkei Szabó József, Bimaszombat. — Simonyi Zsigmond, Budapest. — Uhlárik János, Nagyszombat. — Dr. Zoltvány L. Irén, Pannonhalma.

2. Rendkívüli tag. 1888: Exner Győző, Budapest.

3. Oklevélért: Steuer János. — Glósz Miksa. — Serki Szabó József. — Uhlárik János.

B) Előfizetések.

1887: Hajdunánási ref. algymm., pótlásul 1 frtot. — **1888:** Budapesti evang. főgymm. — Budapesti kegyesrendi főgymm. — Budapesti állami polg. tanítónő-képezde. — Debreczen város főreáltanodája. — Gödér István, Rozsnyó. — Gyönki ev. ref. gymm. — Hajdunánási ref. algymu. — Komáromi szent-benedekrendi székház. — Marmoroszigeti kath. gymm. — Marosvásárhelyi ref. kollegium oklevelért 2 frtot. — Munkácsi állami gymm. — Nyiregyházi ág. ev. főgymm. — Sárospataki ref. főiskola. — Sátoraljaiújhegyi kath. gymm. — Schempek és Huszár, Nyitra. — Szegedi főgymm. önképzőkör. — Szolnoki állami főgymm. — Valentin Károly, Pécs. — Veszprémi főgymm. igazgatóság. — Zirczi apátsági könyvtár.

Kelt Budapesten, 1888 február hó 20-án.

Cserhalmi Samu,

a Budapesti Philologiai Társ. pénztárnoka.